

UDK 327

ISSN 0543-3657
eISSN 2787-0618

МЕЂУНАРОДНА ПОЛИТИКА

БЕОГРАД
ГОД. LXXIII, БР. 1184
ЈАНУАР–АПРИЛ 2022.

Институт за међународну
политику и привреду

Богдан СТОЈАНОВИЋ, Ненад СПАСОЈЕВИЋ

Безбедност воде као чинилац еколошке
безбедности и елемент сукоба у региону
Блиског истока и Северне Африке

Невена СТАНКОВИЋ

Будућност односа Европске уније
и Народне Републике Кине
– могући сценарији –

Мирјана Б. МИЛЕНКОВИЋ

Регионалне безбедносне иницијативе
и НАТО и ЕУ безбедносни концепти
– случај држава Западног Балкана

Сава МИТРОВИЋ

Економске интеграције на Западном Балкану
– припрема за чланство у ЕУ
или замена за чланство?

Наташа СТАНОЈЕВИЋ

Развојни ефекти „Инвестиционог оквира
за Западни Балкан”

Нада М. РАДУШКИ

Влашко-румунско питање
и спољнополитички односи
Републике Србије и Републике Румуније

Мира ШОРОВИЋ, Зоран ДАБЕТИЋ

Историјске детерминанте Закавказја:
студија случаја Азербејџана

МЕЂУНАРОДНА ПОЛИТИКА

Македонска 25, 11000 Београд, поштански фах 413, тел. +381 11 3373 824
www.diplomacy.bg.ac.rs/medjunarodna.htm, mp@diplomacy.bg.ac.rs

UDK 327

ISSN 0543-3657 eISSN 2787-0618

Година LXXIII, бр. 1184, јануар–април 2022.
излази четворомесечно

Издавач

Институт за међународну политику и привреду,
11000 Београд, Македонска 25

Директор

Проф. др Бранислав ЂОРЂЕВИЋ

Главни и одговорни уредник

др Ана ЈОВИЋ-ЛАЗИЋ

Заменик главног и одговорног уредника

др Сања ЈЕЛИСАВАЦ ТРОШИЋ

Секретар редакције

мср Милена МИТРОВИЋ

Лектура

Маја ЈОВАНОВИЋ

Прелом

Сања БАЛОВИЋ

Штампа

Донат Граф доо, Мике Аласа 52, Београд

Годишња претплата за штампано издање

Захтев за претплату слати на адресу: *Међународна политика*, Македонска 25,
11000 Београд, поштански фах 413, уплата на рачун 205-142866-36,
Комерцијална банка а.д. Београд

Електронском издању могуће је слободно приступити на сајту часописа

Погледи изнети у чланцима одражавају лични став аутора,
а не нужно и став Издавачког савета и Уредништва

Објављивање часописа *Међународна политика* финансира
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ

Проф. др **Иво Висковић**, редовни професор, Факултет политичких наука
Универзитета у Београду, Србија, председник Издавачког савета

Проф. др **Алексис Труд**, редовни професор,
Универзитет у Версају, Версај, Француска

Др **Бисер Банчев**, научни сарадник, Институт за балканске студије,
Бугарска академија наука, Софија, Бугарска

Проф. др **Василиј Клавдијевич Белозеров**, редовни професор, Катедра за
политичке науке, Московски државни лингвистички универзитет, Москва, Русија

Проф. др **Виолета Рашковић-Таловић**, редовни професор,
Факултет за међународну политику и безбедност Универзитета Унион
„Никола Тесла“, Београд, Србија

Др **Дејан Стојковић**, доцент, Универзитет одбране Републике Србије,
Београд, Србија

Др **Жолтан Хајду**, научни саветник, Мађарска академија наука, Печуј, Мађарска

Проф. др **Јованка Шарановић**, ванредни професор,
Институт за стратегијска истраживања, Београд, Србија

Проф. др **Лука Бркић**, редовни професор, Факултет политичких знаности,
Свеучилиште у Загребу, Загреб, Хрватска

Проф. др **Марјан Ђуровски**, ванредни професор, Факултет за безбедност
– Скопље, Универзитет „Св. Климент Охридски“, Северна Македонија

Др **Мирослав Глишић**, доцент, Универзитет одбране Републике Србије,
Београд, Србија

Проф. др **Тања Мишчевић**, редовни професор, Факултет политичких наука,
Универзитет у Београду, Београд, Србија

Проф. др **Тиан Девен**, редовни професор, Институт за европске студије,
Кинеска академија друштвених наука, Пекинг, Кина

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Др **Александар Јазић**, научни сарадник,
Институт за међународну политику и привреду, Београд, Србија

Доц. др **Александар Милошевић**, доцент, Факултет политичких наука,
Универзитет у Београду, Београд, Србија

Др **Александра Тошовић-Стевановић**, научни сарадник,
Институт за међународну политику и привреду, Београд, Србија

Проф. др **Беатрис Бисио**, ванредни професор, Катедра за политичке науке,
Федерални универзитет у Рио де Жанеиру, Рио де Жанеиро, Бразил

Проф. др **Биргул Демирташ**, редовни професор, Турско-немачки универзитет,
Одсек за политичке науке и међународне односе, Истанбул, Турска

Др **Богдан Стојановић**, научни сарадник,
Институт за међународну политику и привреду, Београд, Србија

Др **Владимир Трапара**, виши научни сарадник,
Институт за међународну политику и привреду, Београд, Србија

Проф. др **Дарина Григорова**, редовни професор, Историјски факултет, Софијски универзитета „Св. Климент Охридски“, Софија, Бугарска

Др **Драган Петровић**, научни саветник,
Институт за међународну политику и привреду, Београд, Србија

Др **Душан Достанић**, научни сарадник,
Институт за политичке студије, Београд, Србија

Др **Жаклина Новичић**, научни сарадник,
Институт за међународну политику и привреду, Београд, Србија

Проф. др **Жужа М. Часар**, ванредни професор, Катедра за политичку географију и регионални развој, Универзитет у Печују, Печуј, Мађарска

Др **Иван Дујић**, научни сарадник,
Институт за међународну политику и привреду, Београд, Србија

Доц. др **Марко Дашић**, доцент,
Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Београд, Србија

Др **Марко Ковачевић**, асистент,
Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, Београд, Србија

Проф. др **Милош Хрњаз**, ванредни професор,
Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, Београд, Србија

Проф. др **Мирослав Младеновић**, редовни професор,
Факултет безбедности, Универзитет у Београду, Београд, Србија

Проф. др **Немања Џуверовић**, ванредни професор,
Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, Београд, Србија

Проф. др **Олга Барбашјевић**, ванредни професор, Факултет за међународне и политичке студије, Јагелонски универзитет, Краков, Пољска

Проф. др **Олга Шишкина**, ванредни професор, Катедра за међународне односе и спољну политику Русије, Универзитет МГИМО, Москва, Русија

Проф. др **Петар Станојевић**, ванредни професор, Факултет безбедности,
Универзитет у Београду, Београд, Србија

Проф. др **Растислав Казански**, ванредни професор, Факултет политичких наука и међународних односа, Универзитет Матеј Бел, Банска Бистрица, Словачка

Проф. др **Рут Фереро Турион**, ванредни професор, Факултет политичких наука и социологије, Универзитет Комплутенсе у Мадриду, Мадрид, Шпанија

Проф. др **Себастиан Степие**, ванредни професор,
Економски факултет, Универзитет за економију и бизнис у Познању,
Познањ, Пољска

Др **Стеван Гајић**, научни сарадник, Институт за европске студије, Београд, Србија

Доц. др **Стеван Недељковић**, доцент, Факултет политичких наука,
Универзитет у Београду, Београд, Србија

Доц. др **Халил Емре Денис**, доцент, Катедра за политичке науке и међународне односе, Универзитет Хакари, Хакари, Турска

Др **Хрвоје Бутковић**, виши званствени сарадник,
Институт за развој и међународне односе, Загреб, Хрватска

Садржај

Богдан СТОЈАНОВИЋ, Ненад СПАСОЈЕВИЋ

Безбедност воде као чинилац еколошке безбедности
и елемент сукоба у региону Блиског истока и Северне Африке 7

Невена СТАНКОВИЋ

Будућност односа Европске уније
и Народне Републике Кине – могући сценарији 33

Мирјана Б. МИЛЕНКОВИЋ

Регионалне безбедносне иницијативе и НАТО
и ЕУ безбедносни концепти – случај држава Западног Балкана 61

Сава МИТРОВИЋ

Економске интеграције на Западном Балкану
– припрема за чланство у ЕУ или замена за чланство? 93

Наташа СТАНОЈЕВИЋ

Развојни ефекти „Инвестиционог оквира
за Западни Балкан” 117

Нада М. РАДУШКИ

Влашко-румунско питање и спољнополитички односи
Републике Србије и Републике Румуније 147

Мира ШОРОВИЋ, Зоран ДАБЕТИЋ Историјске детерминанте Закавказја: студија случаја Азербејџана	171
---	-----

ПРИКАЗИ

Данило БАБИЋ Rajiv Bhatia, <i>India–Africa Relations Changing Horizons</i>	205
Jovana BLEŠIĆ Sanja Jelisavac Trošić & Jelica Gordanić (eds): <i>International Organisations and States' Response to COVID-19</i>	211

UDK 502.171:546.212(5-15)(6-17)
Biblid 0543-3657, 73 (2022)
Год. LXXIII, бр. 1184, стр. 7–32
Прегледни научни рад
Примљен: 14. 8. 2021.
Прихваћен: 29. 11. 2021.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2022.73.1184.1
CC BY-SA 4.0

Богдан СТОЈАНОВИЋ¹ и Ненад СПАСОЈЕВИЋ²

Безбедност воде као чинилац еколошке безбедности и елемент сукоба у региону Блиског истока и Северне Африке

САЖЕТАК

У раду се истражује оправданост проширивања традиционалног појма безбедности на еколошка питања, где проблем воде заузима значајно место. Релативно нов концепт „безбедности воде“ чини саставни део савременог безбедносног промишљања, које није искључиво резервисано за војне претње. Еколошка безбедност све више добија на значају у свеукупном проматрању безбедности, а безбедност воде једно је од најважнијих питања у будућности. Сходно томе, аутори анализирају један од најсушнијих региона света, истражујући чинилац безбедности воде као елемент укупних конфликтних односа. Блиски исток и Северна Африка, иако регион богат нафтом као прворазредним ресурсом савременог света, веома је сиромашан водом за пиће и наводњавање, која је притом

¹ Научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд, e-mail: bogdan.stojanovic@diplomacy.bg.ac.rs

Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2022. године“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2022. године.

² Истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд, e-mail: nenadspasojevic96@gmail.com

неравномерно распоређена. Проблем додатно компликују сталне тензије и сукоби у овом делу света. У раду се упоредном методом и анализом пракси држава испитује место безбедности воде као чиниоца сукоба, али је исто тако и циљ овог рада да омогући преглед и увид у проблематику коју са собом носи питање безбедности воде. Аутори закључују да безбедност воде није довољан услов за покретање ратова, али има велики значај као елемент који појачава постојеће сукобе и успорава мировне преговоре. Ратови за воду још увек нису наша реалност, али их аутори не искључују у будућности, с обзиром на константно погоршање ситуације са количином расположивих водних ресурса у овом региону. Безбедност воде ће сасвим сигурно бити елемент сукоба у догледној будућности, јер не може бити превазиђен увозом воде или усавршавањем технологије десалинизације. Стога аутори истичу значај истраживања наведеног чиниоца.

Кључне речи: безбедност воде, животна средина, сукоб, Блиски исток, Северна Африка, десалинизација, Нил, Тигар, Еуфрат, Јордан

Еколошки проблеми постају безбедносни

По завршетку Другог светског рата разорене државе започињу процес привредног опоравка. То је за собом повлачило развој, као и покретање нових индустрија. Велика улагања у растуће светске економије пратила је и примена нових технологија, као и премештање капитала у друге делове света и раст урбаног становништва. Поред тога, настављен је и процес експлоатације природних ресурса који је био неминовност, сходно потребама тадашњег света. Упоредо са овим развојем ишао је процес пораста броја еколошких проблема. Утицај људског развоја у претходно наведеном периоду за собом је остављао видљиве последице по животну средину. Појава различитих еколошких проблема попут израженог загађења воде, ваздуха и земљишта, огромне количине отпада, угрожавања биодиверзитета и дефорестација, само су неки од примера негативног утицаја човека. Посебно је важно истаћи утицај који ови проблеми имају на живот код људи који иначе живе у подручјима са оскудним елементарним ресурсима.³

Климатске промене су чињеница коју данас не смемо игнорисати. Према подацима Светске метеоролошке организације мерења

³ Thomas F. Homer-Dixon, *Environment, Scarcity, and Violence*, Princeton University Press, Princeton, 1999, pp. 52–54.

показују да се, упоредо са растом концентрације гасова са ефектом стаклене баште, од 2015. године бележе и најтоплије године на свету од када се мери температура. Тај раст је довео и до пораста просечне температуре за 1°C данас у односу на период од 1850. до 1900. године.⁴ На правцу тога, Оквирна конвенција Уједињених нација о климатским променама оцењује да се „под климатским променама подразумева промена климе која се директно или индиректно приписује човековој активности, која мења састав глобалне атмосфере и која је поред природне променљивости климе уочена током упоредивих временских периода.”⁵

Међутим, климатске промене имају много већи негативни утицај. Сходно томе, важно је истаћи да је и проблем недостатка и слабог квалитета воде и те како повезан са овим глобалним проблемом. У прилог томе говори све већи број еколошких миграната који су приморани да напуштају своје домове у потрази за бољим условима живота који поред воде подразумевају и могућности узгајања различитих агрикултура како би обезбедили довољну количину хране.⁶ Са развојем многобројних еколошких проблема до изражаја је долазио и њихов утицај на безбедност грађана широм света. На иницијативу некадашњег совјетског председника Михаила Горбачова, појам еколошка безбедност је након чернобиљске нуклеарне катастрофе у употребу 1987. године увела Генерална скупштина УН. Резолуцијом о међународној еколошкој безбедности, Генерална скупштина је уврстила овај термин на светске агенде као одговор на ову, али и на све друге катастрофе које се могу десити.⁷ Међутим, поред Резолуције током исте године усвојен је и Извештај

⁴ Видети: “WMO confirms past 4 years were warmest on record”, World Meteorological organization, 2019, <https://public.wmo.int/en/media/press-release/wmo-confirms-past-4-years-were-warmest-record>, 1/3/2021.

⁵ “United Nations Framework convention on climate change”, United Nations, https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf, 1/3/2021.

⁶ Vera Arežina & Nenad Spasojević, “Assessing the Impact of Climate Change on Environmental Security”, in: Edita Stojić Karanović (ed.), *Socioeconomic and Environmental Aspects of Sustainable Development During the Fourth Industrial Revolution*, International Scientific Forum “Danube – River of Cooperation”, Belgrade, 2020, pp. 133–134.

⁷ Вера Арежина, *Проблем мерења еколошке безбедности*, МСТ Гајић, Београд, 2010, стр. 172.

од стране тзв. Брунтланд комисије под називом “Our Common Future, From One Earth to One World”. У овом документу је истакнуто да се безбедност не сме анализирати искључиво на традиционалан начин, већ је потребно укључити еколошка питања у безбедносни домен.⁸

Велики број истраживача бавио се анализом питања еколошке безбедности. Међутим, овај термин и даље није у довољној мери дефинисан, што је честа одлика термина новијег датума. Из тих разлога многи су тражили допринос објашњењу културе еколошке безбедности, што је довело до разводњавања и проширивања самог појма.⁹ Тако поједини аутори попут Џона Барнета (*John Barnett*) под еколошком безбедношћу сматрају „способност нације или друштва да одоли оскудицама животне средине, ризицима и нежељеним променама у животној средини или напетостима и евентуалним сукобима”.¹⁰ На правцу овог виђења може се истаћи једна још општија дефиниција. Од домаћих аутора овим појмом бавила се Вера Арежина, која овај термин дефинише на следећи начин: „еколошка безбедност подразумева веома сложен процес супротстављања угрожавању из било ког извора било које врсте и било које компоненте природне целине укључујући и људско друштво, при чему се остварује неки степен заштићености од опасности по егзистенцију, потребе и интересе.”¹¹ Премиса коју прихватамо у нашој анализи јесте да је безбедност данас проширени појам и укључује еколошка питања где проблем воде заузима важно место.

Безбедност воде (water security)

Међу бројним еколошким проблемима данашњице убрајају се и они који се тичу воде. Ту се издвајају питања попут безбедносних последица поплава, цунамија, недостатак воде (суша), проблем са квантитетом и квалитетом воде за пиће и наводњавање. Вода, као

⁸ Видети: “Our Common Future, From One Earth to One World”, UN Documents, <http://www.un-documents.net/ocf-ov.htm#1.2>, 1/3/2021.

⁹ Јелена Матијашевић-Обрадовић и Александра Обрадовић, “Угрожавање безбедности савременог друштва у светлу угрожавања еколошке безбедности”, *Култура полиса*, vol. 11, no. 23, 2014, стр. 264.

¹⁰ John Barnett, *The Meaning of Environmental Security, Ecological Politics and Policy in the New Security ERA*, Zed Books, London, 2001, p. 15.

¹¹ Вера Арежина, *Проблем мерења еколошке безбедности*, op. cit., стр. 172.

један од основних елемената за живот на Земљи, представља изузетно значајан фактор који се последњих година све више доводи у везу са сукобима, а посебно у регијама које нису богате овим ресурсом.

Колико је вода значајан елемент за људе најбоље се види у томе колико је била значајна тзв. хидрауличним цивилизацијама. У долинама река Тигар и Еуфрат, тачније у области Месопотамије, настале су и прве државе код којих је много тога зависило од воде. Такође, у другим крајевима света попут Грчке, Кине и Египта за који се чак говорило да је дар Нила, миленијумима пре данашњих дана води је придаван посебан значај. Од активности плиме и осеке зависили су приноси. За то да ли ће људи моћи да се прехране била је суштинска обилност плавења земљишта. Римљани, који су се сматрали вршним градитељима, и те како су успевали да омогуће себи довод пијаће воде путем мреже аквадукта по целом царству.¹² Колико је вода значајна у различитим областима најбоље показује изум парне машине која је променила начин функционисања друштва током 19. века. Постројења за производњу електричне енергије само су један од изума којим је води дат нови значај. Поред тога, настављено је и са значајном употребом воде, што је пратило и приметан раст светског становништва. Док је током овог века свет пролазио кроз фазе успона и падова, питање здраве пијаће воде постајало је све већи изазов. Употреба различитих материја, прекомерна количина отпада изливање отпадних вода, нерационална употреба воде, али и вођење ратова, само су неки од разлога који су довели до тога да данас питање резерви чисте пијаће воде у појединим деловима света буде под великим знаком питања.¹³

Када се говори о проблемима повезаним са водом, а пре свега онима који се тичу здраве и исправне пијаће воде, потребно је дати и одређена појашњења термина безбедност воде (енг. *water security*). У дословном преводу на српски језик овај термин би значио – сигурност/безбедност воде. Међу првим дефиницијама овог концепта издваја се она коју је усвојило Глобално партнерство за воде, према којој „свака особа има приступ довољно сигурне воде по

¹² Jay Lehr & Jack Keeley, *Water Encyclopedia: Oceanography; Meteorology; Physics and Chemistry; Water Law; and Water History, Art, and Culture*, John Wiley & Sons, Hoboken, 2005, pp. 726–728.

¹³ Ibid., pp. 729–730.

приступачним ценама да би водила чист, здрав и продуктиван живот, истовремено осигуравајући заштиту и унапређење животне средине”.¹⁴ У наредним годинама, сходно чињеници да је у питању безбедност воде као нов концепт, почеле су да настају и друге дефиниције које су проширивале овај појам. Тако је познати индијски биолог Манкомбо Сваминатан (*Mankombu Sambasivan Swaminathan*) за појам безбедност воде рекао да „подразумева доступност воде у одговарајућој количини, квалитету и дугорочном задовољењу за домаће, пољопривредне, индустријске и потребе екосистема”.¹⁵ С друге стране, поједини аутори су безбедност воде дефинисали као „доступност прихватљиве количине и квалитета воде за здравље, средства за живот, екосистеме и производњу, заједно са прихватљивим нивоом ризика повезаних са водом за људи, окружења и економије”.¹⁶

Као што се може приметити поменуте три дефиниције имају и по коју разлику, али и неколико истих или сличних праваца којим заједнички усмеравају када је ближе дефинисање овог термина у питању. Тако ове дефиниције истичу значај приступа пијаћој води која се користи за свакодневне основне људске потребе. Поред овог основног значаја истиче се и потреба за водом када је у питању процес производње хране и индустријски развој, али и исто тако очување здраве животне средине. На двадесетом заседању Међувладиног савета УНЕСКО-ИХП, одржаном 2012. године, донет је документ у којем је, између осталог, термин безбедност воде дефинисан као „способност становништва да заштити одрживи приступ одговарајућим количинама воде прихватљивог квалитета за одржавање средстава за живот, благостање људи и друштвено-економски развој, ради осигурања заштите од загађења водом и катастрофа повезаних са водом, и за очување екосистема у клими мира и политичке стабилности.”¹⁷

¹⁴ Global Water Partnership Technical Committee (TEC), *International Law – Facilitating Transboundary Water Cooperation*, TEC Background Paper No. 17, GWP, Stockholm, 2013.

¹⁵ Mankombu Swaminathan, “Ecology and equity: Key determinants of sustainable water security”, *Water Science and Technology*, vol. 43, no. 1, 2001, p. 43.

¹⁶ David Grey & Claudia Sadoff, “Sink or swim? Water security for growth and development”, *Water Policy*, vol. 9, no. 6, 2007, p. 545.

¹⁷ Видети: “UN-Water Brief Defines Water Security”, SDG Knowledge Hub, <http://sdg.iisd.org/news/un-water-brief-defines-water-security/>, 8/3/2021.

Из претходне дефиниције примећује се интердисциплинарни фокус када је пијаћа вода у питању. Разлог томе јесте узимање у обзир потребе за одрживим управљањем водом током њеног циклуса, што даје допринос и друштвеном и економском развоју. Уз то и омогућује већу отпорност друштва на негативне утицаје по животну средину и ширење болести које се њоме преносе. Оно што је такође важно да би се осигурало безбедно коришћење воде јесте њена расподела. То се односи на поштену расподелу, прихватљиве цене, па све до њене рационалне употребе и спречавања да иста буде угрожена различитим врстама загађења. Речни токови¹⁸ који имају регионалну важност посебно су значајни за анализу, јер од тих токова зависи већи број различитих актера. Зато су у том погледу од пресудне важности рационална употреба и адекватно опхођење у циљу спречавања потенцијалних загађења.¹⁹ Још током 20. века настају претпоставке и процене о потенцијалним проблемима са водом у будућности. За ову тему почињу да се интересују и међу првима указују на њену проблематику Уједињене нације. Временом је све више организација и стручњака указивало на потенцијалне проблеме са водом. Као најизразитији примери могу се издвојити два документа, а то су Миленијумска декларација Уједињених нација и данас актуелна Агенда 2030 за одрживи развој.

Миленијумски циљеви Уједињених нација из 2000. године представљају једну од прекретница када је деловање Уједињених нација у питању, а које се односи на решавање многобројних глобалних проблема. Иако у осам циљева из овог документа ниједан није био засебан за питања решавања проблема у домену квалитета или безбедности воде, ипак ова тема није изостављена у овом документу. У делу који се тиче обезбеђивања еколошке одрживости истиче се и значај исте када је чиста пијаћа вода у питању. Тако се овде истиче неопходност у спречавању даље прекомерне и неодрживе експлоатације када се говори о водним ресурсима. Поред тога, истиче се и неопходност креирања различитих стратегија на

¹⁸ Ту се као примери могу издвојити речни токови попут Нила, Тигра, Еуфрата, Јордана, али као примери изузетне важности речних токова могу се издвојити и Дунав, Волга, Рајна, Дон и друге европске реке.

¹⁹ United Nations University, Institute for Water, Environment & Health (UNU-INWEH), *Water Security & the Global Water Agenda – A UN-Water Analytical Brief*, Hamilton, October 2013, p. 1.

свим нивоима како би се поред рационалне употребе омогућила и праведност у коришћењу водних ресурса.²⁰ За разлику од Миленијумских циљева, Агенда 2030 има посебан циљ у склопу циљева одрживог развоја који се тиче здраве и чисте пијаће воде и санитарних услова. Међутим, овај циљ је у великој мери повезан и са другим циљевима који се пре свега односе на здравље, елиминацију сиромаштва, обезбеђивање хране и др. Када се говори о циљу број 6,²¹ који се односи на чисту воду и санитарне услове, у њему се дефинишу неки од следећих циљева и планова: да се до 2030. године, када је и рок трајања Агенде, омогући праведан приступ исправној и безбедној води свима на планети, да се побољша квалитет воде, али и да се смање њена загађења и изливања различитих штетних материја у исту. Да би се остварила неопходна одрживост у домену чисте воде неопходно је повећати и убрзати улагања, али и подстаћи већу сарадњу. Посебно је важно да та сарадња буде изражена међу државама у регионалним и међународним оквирима, али треба подстаћи и даљу сарадњу приватног и невладиног сектора у тежњама ка остваривању довољних количина исправне воде за потребе становништва.²² Иако се ови документи односе на целокупни свет, када је тема здраве и исправне пијаће воде у питању фокус је, пре свега, на подручјима која су у озбиљним проблемима. То се превасходно односи на регионе који су генерално оскудни са резервама воде. Уз то ови региони су често захваћени ратним дешавањима, што ситуацију само додатно погоршава. Као најилустративнији примери узимају се региони Блиског истока и Северне Африке. Укупно узимајући у обзир регионе Северне Африке и Блиског истока, то су области са највећим дефицитом у свету када су залихе доступне воде у питању.

²⁰ "United Nations Millennium Declaration", General Assembly United Nations, 2000, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_55_2.pdf, 8/3/2021.

²¹ Видети: "Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development", United Nations, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>, 8/3/2021.

²² "Goal 6: Ensure access to water and sanitation for all", Sustainable Development Goals, <https://www.un.org/sustainabledevelopment/water-and-sanitation/>, 9/3/2021.

Вода као ресурс одржања живота и елемент сукоба

Неопходно је раздвојити ресурсе које имају одређену економску вредност (нафта, гас, угаљ, уранијум итд.) од оних чија је основна вредност у одржању живота, као што је вода. Биологија свих живих бића на планети је таква да захтевају воду за опстанак, па је прилично јасно да је приступ пијаћој води и води за наводњавање ради производње хране, неопходан услов за одржање живота људи. Вода, такође, може имати економску вредност чиме се у овој анализи нећемо бавити. Питање које нуди више различитих одговора не односи се на аксиоматски став о круцијалној улози воде, већ на питање – да ли проблеми у вези са водом могу бити сврстани у групу безбедносних проблема? Овде се враћамо на питање оправданости проширивања појма безбедности на еколошки сектор. Познати теоретичар безбедности Бери Бузан (*Barry Buzan*) оправдано је говорио да не постоји потпуно исправна, целовита и непротивречна мисао о безбедности.²³ Приступ води као чинилац појма еколошке безбедности, након краха Совјетског Савеза и слабљења традиционалних војних претњи, налази своје место у промишљању безбедносних студија. Безбедан више није био објекат коме не прети директна војна сила, већ је било потребно испуњење нових услова да би се неко сматрао безбедним.

За ову причу о продубљивању и проширивању појма безбедности значајна је структура секторске анализе коју је развила копенхашка школа безбедности.²⁴ Насиље више није посматрано само у контексту директног већ и индиректног, тј. структурног насиља како га је дефинисао норвешки социолог Јохан Галтунг (*Johan Galtung*).²⁵ Један од најзначајнијих пробоја еколошких фактора у домен студија безбедности направио је Ричард Алман који је заговарао њихову неодвојивост од традиционалних појмова.²⁶ Приступ води која је основ за опстанак човека као биолошког и

²³ Видети: Buzan Barry, *People, States & Fear, An Agenda for International Security Studies in the Post-cold War Era*, 2nd edition, Pearson Education Limited, London, 1991.

²⁴ Ibid.

²⁵ Johan Galtung, "An editorial", *Journal of Peace Research*, vol. 1, no. 1, 1964, pp. 1-4.

²⁶ Више о проширивању концепта безбедности у: Richard Ullman, "Redefining Security", *International Security*, vol. 8, no. 1, Summer 1983, pp. 129-153.

друштвеног бића спада, као што смо закључили, у еколошке елементе и домен еколошке безбедности јер је вода део животне средине као људског окружења. Еколошка питања у контексту безбедности, односе се на потенцијално угрожавање човекове животне средине где спадају проблеми загађења ваздуха, тла и воде. Тако је неопходно, осим приступа води, обезбедити њен квалитет који је често угрожен деловањем људских активности.

Вода као чинилац у овом раду дефинише се као свежа пијаћа вода, али и као вода која служи за наводњавање земљишта. У региону Блиског истока и Севера Африке вода, осим што је оскудан ресурс, она је неравномерно распоређена и неретко ослабљеног квалитета под утицајем људских активности. Све ово може бити извор конфликта између држава, па поједини аутори попут Исмаила Серагелдина преувеличавају проблем воде до те мере да говоре о будућим „воденим ратовима“ (енг. *water wars*).²⁷ Асит Бисвас не одриче значај воде у конфликтним формацијама, али тврди да вода може бити тек на десетом месту као директан узрок рата између две државе, никада у прва три узрока, наглашавајући да историја до сада није видела ниједан рат вођен због воде, као што не постоје знакови да ће таквих ратова бити у блиској будућности.²⁸

Питање воде у домену безбедности потребно је истовремено везати за невојни и војни карактер. Проблем воде је мултидимензионално безбедносно питање. Прво, као поменути део еколошке безбедности невојног карактера доступности воде људима као основног животног ресурса. Друго, као индиректан узрок традиционалних ратних сукоба или фактор који појачава постојећи сукоб узрокован другим факторима. Стога се у овом раду, осим фундаменталног питања да ли је проблем воде безбедносно питање на које смо већ дали потврдан одговор позивајући се на елаборације појмова еколошке безбедности и „water security“, постављају два основна питања на која тражимо одговор. Прво – да ли проблем воде може бити директан узрок оружаних сукоба како тврди бивши потпредседник Светске банке Исмаил Сералгедин? Друго – да ли проблем доступности воде утиче на постојеће сукобе, у којој мери и

²⁷ Asit Biswas & Cecilia Tortajada, “Water crisis and water wars: myths and realities”, *International Journal of Water Resources Development*, vol. 35, no. 5, 2019, p. 729.

²⁸ Ibid., pp. 729–730.

на који начин? У тражењу одговора на постављена питања најплодотворније је анализирати најсушније светске регионе, тј. пределе у којима вода представља ограничени ресурс, а такви су региони Блиског истока и Северне Африке.

Недостатак воде у региону Блиског истока и Севера Африке

Географско наслањање области Блиског истока и региона Северне Африке, пружа нам могућност за анализу овог региона као једног и неодвојивог дела света у коме тражимо илустративне примере сукоба у којима проблем воде као чиниоца има значајну улогу. Север Африке, према многим ауторима, заправо сачињава шири део простора Блиског истока, што оправдава целовиту и заокружену анализу у оквиру овог подручја. Популаран је енглески акроним МЕНА (енг. *Middle East and North Africa*) за овај део света, који је прихваћен у академским и институционалним круговима.²⁹ Нигде на свету проблем воде није тако изражен као у региону МЕНА, где је употреба водних ресурса за потребе заједница које живе на том подручју огромна у поређењу са потенцијално доступном водом. Преко 60% становништва у региону МЕНА живи у подручјима високог нивоа оскудице воде, што је знатно више у поређењу са 35% у остатку света.³⁰ Око 70% економских активности овог региона концентрисано је управо у подручјима највеће оскудице воде, у поређењу са 22% у остатку света.³¹ Колико је проблем претеране експлоатације воде у водом сиромашном региону велики, најбоље показује да су поједине државе попут Омана и Јордана почеле да воде евиденцију екстракције подземних вода како би се у будућности евентуално суздржавали и спречили ситуацију останка без воде.³² Државе МЕНА региона принуђене су на развијање технологија

²⁹ Светска банка посматра овај регион као целовит. Видети: The World Bank, <https://data.worldbank.org/country/ZQ>, 12/3/2021.

³⁰ "Sustainining Growth via Water Productivity: 2030/2050 Scenarios", International Food Policy Research Institute and Veolia Water, 2011, <http://ebrary.ifpri.org/utils/getfile/collection/p15738coll2/id/130251/filename/130462.pdf>, 14/3/2021.

³¹ Ibid.

³² "Beyond Scarcity Water Security in the Middle East and North Africa", World Bank Group, MENA development report, 2017, <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/9781464811449.pdf>, 18/3/2021, p. 12.

десалинизације којом се морска вода претвара у употребљиву воду. Чак 50% свих светских капацитета за десалинизацију воде, налазе се у овом региону.³³

Међутим, процес десалинизације морске воде не може решити генерални проблем недостатка воде у региону, како због ограничених капацитета тако и због високе цене коштања те технологије која захтева велику количину електричне енергије. Индустријализација, увећање захтева за пољопривредном производњом и општи пораст броја становника у региону МЕНА, експоненцијално ће увећати и проблем недостатка воде, који неће моћи у потпуности да надокнаде улагања у нове бране, постројења за десалинизацију или увоз воде.³⁴ Процене стручњака говоре да ће се услед климатских промена временом смањити број падавина у овом подручју, што ће додатно утицати на смањење доступне воде и обрадивог пољопривредног земљишта.³⁵ Убитачна комбинација суше и раста популације временом ће снажити већ постојећи проблем недостатка воде, па ће овај чинилац у конфликтним зонама у будућем периоду имати још већи значај. Стручњак у овој области, Тони Алан, закључио је да је из хидролошког аспекта „Блиски исток као регион остао без воде још седамдесетих година прошлог века”.³⁶

Проблем воде се не односи само на њен мањак и доступност, већ и на могућност загађења под деловањем природних или људских активности. У Циљевима одрживог развоја, које су усвојиле Уједињене нације 2015. године, као један од 17 промовисаних циљева друштвеног развоја наведена је доступна и чиста вода за све људе.³⁷ Проблем воде је такође наднационалан јер реке пресецају вештачке државне

³³ Ibid., p. 14.

³⁴ Jeannie Sowers, Avner Vengosh & Erika Weinthal, “Climate change, water resources, and the politics of adaptation in the Middle East and North Africa”, *Climatic Change*, vol. 104, no. 3–4, 2011, p. 599.

³⁵ Jason Evans, “21st century climate change in the Middle East”, *Climatic Change*, vol. 92, no. 3–4, 2009, p. 417.

³⁶ Jead Axelrad Cahan, “Water Security in the Middle East: A Role for the Social Sciences and Humanities”, in: Jead Axelrad Cahan (ed.), *Water Security in the Middle East*, Anthem press, New York, 2017, p. 5.

³⁷ Доступност чисте воде наведен је под редним бројем 6. Видети: United Nations, “Sustainable Development Knowledge Platform”, 2015, <https://sustainabledevelopment.un.org/sdgs>, 19/3/2021.

границе и углавном се питања безбедности воде морају решавати на транснационалном нивоу две или више држава. Овде наилазимо на несугласице и различита тумачења права и обавеза различитих држава, које су неретко у конфликтним односима, што се прелива и на проблем недостатка воде у региону МЕНА. Позиције држава у речним сливовима нису једнаке јер су државе које се налазе ближе извору у горњем току у бољој ситуацији да контролишу водену масу. У теорији, држава која контролише извор неке реке може да без ограничења црпи њене водене ресурсе, може бранами да ограничи даљи проток и умањи квалитет воде у доњем сливу чиме спречава друге државе кроз које пролази река да адекватно црпе водне ресурсе. Географске позиције играју веома значајну улогу и представљају осу сукоба држава око воде у овом региону. Државе доњег слива трпе последице, осим уколико квалитет и количина воде нису регулисани билатералним или мултилатералним споразумом, или уколико је држава доњег слива војно надмоћнија па претњом силе може утицати на државу горњег слива да не ремети речни ток. Реке које протичу кроз више држава тако представљају најконфликтније зоне у региону МЕНА, попут Нила, Еуфрата или Јордана.

Према проценама из 50-их година 20. века доступност слатке воде у овом делу света износила је 4.000 м³/годишње по становнику, али се смањила на око 1.100 м³/годишње до 2007. године.³⁸ Према једном истраживању, које је обухватило пројекцију утицаја климатских промена, истиче се да ће годишње овај регион губити око 200 м³ по становнику на годишњем нивоу до периода 2040–2050. То ће довести и до пораста незадовољства у овом региону, те и нужног раста потражње за водом у читавом региону. Тако су процене да ће се потражња повећати са 16% из периода 2010-их, на 37% у периоду од 2020–2030, али и до чак 51% у периоду 2040–2050.³⁹ Као разлози за пораст потражње воде у будућности, уз претпоставке погоршања лошег стања, узети су следећи фактори. Први фактор се односи на раст становништва, с обзиром на то да је овај регион био друга растућа популација у свету у периоду од друге половине 20. века. Затим, ту је раст животног стандарда у појединим областима овог региона, као и урбанизација, што захтева поред већих потреба за

³⁸ Marta Antonelli & Stefania Tamea, "Food-water security and virtual water", *International Journal of Water Resources Development*, vol. 31, no. 3, 2015, p. 326.

³⁹ Ibid.

водом и неопходност већег улагања у производњу хране. На правцу тога надовезује се и трећи фактор који је спрега раста животног стандарда са улагањима у пољопривреду и друге прехранбене гране индустрије. Последњи фактор се односи на проблеме које ће изазвати даљи раст и утицај климатских промена, с обзиром на њихове многобројне последице.⁴⁰ Вода у контексту елаборираног појма „безбедности воде“, своје место у региону МЕНА има као потенцијални окидач сукоба. Иако до сада проблем воде није био директан узрок рата, он је био фактор појачавања постојећих сукоба узрокованих по другом основу. Познато је да су сукоби свих врста иманентни овом региону, где један чинилац попут недостатка воде може имати велики утицај на међудржавне односе. Проблем воде у МЕНА региону доводи до увећавања нестабилности комбинацијом природне оскудице и конфликтних политичких односа.

Вода у израелско-палестинском сукобу

Око 40% подземних вода Израела и око једне четвртине укупне количине воде долази са политички осетљиве палестинске територије која је окупирана још 1967. године.⁴¹ Током мировног процеса 1995. године Израел је усвојио одлуке да палестинска популација не може имати приступа више од 20% подземних вода, што значи да ће израелски народ контролисати 80% подземних вода са палестинских територија.⁴² Доступност скромним водним ресурсима представља значајан елемент у свеукупној безбедносној перцепцији Израела. Жеља да контролише највећи проценат воде са палестинске територије један је од разлога успоравања мировног процеса и усвајања коначног мировног решења које би укључило независну Палестину. Проблем воде у израелско-палестинском сукобу тако има прворазредни значај као чинилац који истовремено појачава конфликт и отежава финални мировни споразум. С друге стране, за Палестинце контрола свих водних ресурса на палестинској територији представља императив и једину опцију јер је то део

⁴⁰ Ibid., p. 327.

⁴¹ Miriam R. Lowi, "Water and Conflict in the Middle East and South Asia: Are Environmental Issues and Security issues Linked?", *Journal of Environment & Development*, vol. 8, no. 4, December 1999, p. 384.

⁴² Ibid., p. 385.

њиховог „националног блага“. Стога је питање контроле воде било све време на столу током мировних преговора и коначан статус водних ресурса истовремено ће зависити, али и утицати, на финални политички договор.

Још од средине осамдесетих година 20. века популација у Израелу, Јордану и палестинској територији нагло је порасла, што је узроковало додатну оскудицу воде на том подручју. Према проценама у Израелу данас живи више од девет милиона људи, док на територији коју контролише Палестинска управа живи 4,8 милиона људи.⁴³ Велики број људи на релативно малој територији која оскудева довољном количином употребљиве воде, ставља питање приступа води на пиједестал најважнијих неуралгичних тачака спорења. Мировни процес који је 1993. године успоставио Палестинску управу на територији Газе и Западне обале запао је у ћорсокак управо због чврстог става Израела да не дозволи Палестинцима са Западне обале да копају нове бунаре за воду.⁴⁴ Палестинци су били принуђени да додатне количине воде купују од Израела, који је одбијао увећање договорених испорука.⁴⁵ Проблем воде постао је примарни проблем да се наставе преговори и склопи споразум. Касније склопљен договор из Осла (члан 40) признаје Палестинцима право на воду само у Западној обали и предвиђа успостављање заједничког комитета за управљање водама на тој територији, али и даље је израелска влада та која контролише највећи део воде.⁴⁶ Овај споразум такође забрањује Палестинцима приступ реци Јордан.⁴⁷ Године 1994. Израел је потписао споразум са Јорданом о расподели воде из басена реке Јордан и њених притока, а с главним

⁴³ Видети: Eytan Halon, "Israeli population to soar to 15.2 million by 100th anniversary", *Jerusalem Post*, 7 May 2019, <https://www.jpost.com/Israel-News/Israeli-population-to-soar-to-152-million-by-100th-anniversary-588967>, 30/3/2021; Palestinian Central Bureau of Statistic, State of Palestine, http://www.pcbs.gov.ps/Portals/_Rainbow/Documents/gover_e.htm, 30/3/2021.

⁴⁴ David Rogers, "Water and environmental security in the Middle East", in D. R. Caldwell et. al (eds), *Studies in Military Geography and Geology*, Kluwer Academic Publishers, 2004, pp. 339–340.

⁴⁵ Ibid., p. 340.

⁴⁶ "Inventory of shared water resources in western Asia, Jordan River Basin", https://waterinventory.org/surface_water/jordan-river-basin, 31/3/2021.

⁴⁷ Ibid.

циљем спречавања загађења воде.⁴⁸ Овај споразум у Јордану део је ширег Арава мировног споразума којим су две државе окончале рат.⁴⁹ Јордан је инсистирао на регулисању питања приступа води из басена реке Јордан због агресивне израелске политике екстракције воде у том региону искључиво за сопствене потребе.⁵⁰

Сушна клима на подручју Израела и палестинских територија гарантује проблем воде као суштински део ширих политичких сукоба на израелско-палестинској релацији. Увећање популације и индустријализација у Израелу, Јордану и палестинској територији, увећава проблем доступности пијаће воде. Технологија десалинизације, која се највише користи на подручју Блиског истока, неће решити тај проблем јер захтева велику количину електричне енергије. Након потписивања мировног уговора са Израелом, тадашњи председник Египта, Анвар ал Садат, рекао је да те две нације више никада у будућности неће ратовати, осим уколико је Египат принуђен да иде у рат ради заштите водних ресурса.⁵¹ Проблем воде је још тада имао несумњиви значај у овом делу света, а који је данас још већи због огромног пораста популације.

Сукоб у басену Нила

Уколико искључимо источно-афрички плато и етиопске висоравни, слив реке Нил је изразито сушна зона, посебно у делу од египатско-суданске границе па све до ушћа у Медитеран.⁵² Од настанка египатске цивилизације када је Нил имао готово божански статус, па све до данашњих дана, значај ове реке незамисливо је велики за опстанак Египта. Готово апсолутна зависност од воде Нила и бојазан да превртљиви ток реке може угрозити опстанак становништва, покренули су неке од највећих националних пројеката попут Асуанске бране, највеће бране на свету, која је имала за циљ да

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ David Rogers, "Water and environmental security in the Middle East", op. cit., p. 340.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Adel Darwish, "Analysis: Middle East water wars", BBC, 30 May 2003, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/2949768.stm, 1/4/2021.

⁵² Miriam R. Lowi, "Water and Conflict in the Middle East and South Asia: Are Environmental Issues and Security issues Linked?", op. cit., p. 381.

умањи ту непредвидивост.⁵³ Египат са огромном популацијом и лошом географском позицијом, као последња држава доњег тока посебно је угрожена од потенцијалног проблема недостатка воде. Речни систем Нила чине две главне притоке – Бели и Плави Нил – формирајући у Картуму главни ток Нила који се наставља на север. У тој географској прерасподели Египат и Судан имају подређену позицију у односу на државе горњег слива. Слаба развијеност тих држава и незаинтересованост за велико исцрпљивање воде Нила, донекле је олакшавала позицију Египта и Судана. Међутим, Етиопија у којој извире Плави Нил, подстакнута наглим порастом популације и мањком производње хране, одлучила је да ефикасније црпи водне ресурсе што је 1996. године довело до протеста Египта и Судана против унилатералних акција Етиопије.⁵⁴

Посебну пажњу питању воде из басена Нила Египат је посветио након мегаломанског пројекта Етиопије – градње „Велике етиопске ренесансне бране“ (енг. *Great Ethiopian Renaissance Dam – GERD*) која још увек није завршена.⁵⁵ За разлику од географске локације, у политичком и економском смислу Египат је у доминантној позицији у односу на друге државе слива реке Нил, што му је омогућавало непропорционално велики удео у црпљењу воде, без обзира на то што је последња држава горњег тока.⁵⁶ Међутим, када етиопска брана крене са радом египатски удео у коришћењу воде Нила могао би пасти за чак 25%, што Египат оправдано перципира као безбедносну претњу.⁵⁷ Етиопија је почела да гради брану 2011. године, убрзо након револуције у Египту, мислећи да у стању унутрашње кризе Египат неће бити способан да изврши већи притисак на свог суседа.⁵⁸ То је ипак била погрешна процена јер је Египат запретио војном одмаздом уколико Етиопија не седне за преговарачки сто и договори се о праведној расподели воде.⁵⁹ Године 2015. Египат, Судан и Етиопија

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Tareq Baconi, "Testing the water: how water scarcity could destabilise the Middle East and North Africa", *Policy brief*, European Council on Foreign Relations, November 2018, p. 11.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid., p. 12.

⁵⁹ "Egypt, Ethiopia and Sudan sign deal to end Nile dispute", *BBC*, 23 March 2015, <https://www.bbc.com/news/world-africa-32016763>, 2/4/2021.

потписале су декларацију у Картуму којом су договорени принципи и дата гаранција да етиопска брана неће угрожити снабдевање водом у Египту и Судану.⁶⁰ Председник Египта, Абдел Фатах ел Сиси, том приликом је изјавио да је за Египат „Нил једини извор воде и извор живота”, истичући велику забринутост због изградње бране.⁶¹

Вероватно је басен Нила место где би се могли водити неки будући ратови за воду, али ту могућност знатно умањује велика војна, економска и политичка доминација Египта у том подручју. Божански статус реке Нил за Египат најбоље осликава постојање независног министарства за водне ресурсе и иригацију у тој земљи.⁶² Проблем воде у државама горњег тока Нила неће бити саниран у блиској будућности и биће потенцијални чинилац међусобних сукобљавања.

Слив Тигра и Еуфрата као извор конфликта

Слив река Тигар и Еуфрат колевка је најстарије људске цивилизације у Месопотамији. Реке извиру у Турској и теку на југоисток где се код места Ал Курна спајају у Шат ел Араб који се даље улива у Персијски залив. Стратешки значај овог слива историјски је остао огроман све до данашњих дана. Упоредјујући три државе слива река Тигар и Еуфрат, и то – Турске, Ирака и Сирије, можемо закључити да Турска има најбољу географску позицију, не само јер та река извире на турској територији већ и због доминантне политичке, економске и војне позиције Турске у односу на друге две државе. Отежавајућа околност за државе доњег слива је и што половина територије Сирије чине пустињске и полупустињске области, док је тај удео код Ирака још већи и износи чак две трећине укупне територије.⁶³ Удео воде Еуфрата у укупном сиријском водно-ресурсном потенцијалу износи невероватних 86%, што је чини у потпуности зависном од ове реке.⁶⁴ Зависност Ирака у водним

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Ibid.

⁶² Видети: Ministry of Water Resources and irrigation of Egypt, official site, <https://www.mwri.gov.eg/>, 2/4/2021.

⁶³ Miriam R. Lowi, “Water and Conflict in the Middle East and South Asia: Are Environmental Issues and Security issues Linked?”, op. cit., p. 382.

⁶⁴ Ibid.

ресурсима од река које извиру изван њене територије је 53,5%.⁶⁵ Поједине компјутерске симулације предвиђају знатну редукцију количине воде у басену Тигра и Еуфрата због смањења количина падавина и климатских промена, па процене иду од 30% до чак 70% смањења количине водене масе.⁶⁶ Још од средине шездесетих година 20. века Турска гради бране на Еуфрату, чиме угрожава квантитет и квалитет дотока воде у Сирију као државу средњег и Ирак као државу доњег слива.⁶⁷ Због задржавања велике количине воде Турска фактички онемогућава Сирију да гради хидроелектране на Еуфрату, јер већ у средњем сливу река нема довољан хидроенергетски потенцијал.⁶⁸ Багдад, као најважнији град Ирака, у потпуности је зависан од воде из Тигра. Садам Хусеин је почетком деведесетих година користио воду као политичко оруђе да угуши попуњу шиита у јужном Багдаду.⁶⁹

Југоисточни Анатолија пројекат (енг. *Southeastern Anatolia Project*) је вишедеценијски план Турске и један од највећих пројеката икада спроведених на Блиском истоку, званично започет седамдесетих година 20. века у циљу јачања руралног сектора и то побољшањем иригационих система, изградњом хидроелектрана, инфраструктуре али, што је најзначајније за питање воде, и конструкцијом чак 22 бране, од чега 14 на реци Еуфрат и 8 на реци Тигар.⁷⁰ Главне последице овог великог пројекта, који се приводи крају, јесте слабљење квалитета воде из Еуфрата за Сирију, а посебно за Ирак. Наиме, вода која се користи за иригацију, а потом поново враћа у корито реке, док стигне до Ирака изгуби на квалитету због изразито високог процента соли што воду чини неупотребљивом за пољопривреду. Иако до сада конфликт око воде из Еуфрата није ескалирао, чини се да постоји потенцијал за тако нешто када се Југоисточни Анатолија пројекат заврши и потпуно

⁶⁵ David Forsythe, "Water and Politics in the Tigris-Euphrates Basin: Hope for Negative Learning?", in: Jead Axelrad Cahan (ed.), *Water Security in the Middle East*, Anthem press, New York, 2017, p. 168.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Више о пројекту у: Arda Bilgen, "Turkey's Southeastern Anatolia Project (GAP): a qualitative review of the literature", *British Journal of Middle Eastern Studies*, vol. 47, no. 4, 2020, pp. 652–671.

деградира квалитет воде, па се може очекивати заједнички наступ Сирије и Ирака ради стварања контратеже потпуној турској контроли слива Еуфрата.

Конвенција о праву ненавигационог коришћења међународних речних токова, као мултилатерални оквир сарадње, усвојен је 1997. године коју је ратификовало 37 држава чланица.⁷¹ Ирак и Сирија су били међу првим потписницима и заговарачима ове конвенције, док је Турска гласала против.⁷² Куриозитет је да готово ниједна држава горњег тока неке реке није потписница ове конвенције, што на најбољи начин описује како државе љубоморно чувају своје фаворизујуће позиције. Велике суше на Блиском истоку и бране у Турској, као рампе за проток воде Тигра и Еуфрата до Сирије и Ирака, учинили су да сељаци у тим земљама који зависе од пољопривреде морају да напуштају своја места. Осим тога, Турска је неретко користила воду као инструмент притиска на друге државе за спорове који нису повезани са водом. На пример, 1987. године Турска је обећала Сирији да ће пропустити 500 кубних метара воде по секунди уколико Сирија ускрати даљу подршку Радничкој партији Курдистана.⁷³ Када је Ирак извршио инвазију на Кувајт, Турска је пресекла доток Еуфрата до Ирака чиме је показала да у сваком моменту може инструментализовати доминантну позицију у односу на ову државу.⁷⁴

Иако формални договор још увек није на видику, тешко је очекивати да би Сирија и Ирак покренуле рат против Турске искључиво због вода Тигра и Еуфрата, што не искључује кризе нижег нивоа, политичке тензије и сукобе. Такође, у потенцијалном ратном сукобу вода би играла веома значајну улогу, јер би Турска своју позицију могла користити и као средство ратовања, али и притиска да се супротна страна доведе за преговарачки сто.

⁷¹ "Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses", United Nations, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-12&chapter=27&clang=_en, 7/3/2021.

⁷² Ibid.

⁷³ "Turkey, Syria and Iraq: Conflict over the Euphrates-Tigris", Climate Diplomacy, https://climate-diplomacy.org/case-studies/turkey-syria-and-iraq-conflict-over-euphrates-tigris#fact_sheet_toc-conflict-history-, 8/3/2021.

⁷⁴ Ibid.

Закључак

Из свега до сада изложеног можемо извести неколико основних закључака. Услед пораста броја различитих еколошких проблема последњих неколико деценија, дошло је и до стварања једне нове димензије када је у питању појам безбедности. Проширивање тог појма учинило је да проблем воде постане неизоставан елемент академских анализа. Међу бројним еколошким проблемима издваја се питање безбедности воде, што је последица вишедеценијског деловања природних фактора, нерационалне и увећане људске употребе и несразмерног загађења водних токова. Региони попут Блиског истока и Северне Африке посебно су ризични, сходно томе да су изразито сушни региони, са недовољном количином падавина и неравномерном распоређеношћу водних ресурса.

Развој после Другог светског рата обележен је великим привредним и технолошким напретком, што је за собом остављало и негативну последицу појаве многобројних еколошких проблема. Њихово све израженије присуство временом је подстакло идеју укључивања новог безбедносног сектора у академске и стручне анализе. Практичне политике испратиле су модификоване теоријске безбедносне концепте, па су Уједињене нације почетком 21. века у своју глобалну агенду и међународне документе укључиле безбедност воде као значајно питање. Неадекватне државне и регионалне политике, праћене сукобима и кризама, у будућности могу довести до ратова за воду у изразито водом оскудним регионима. Регион Блиског истока и Северне Африке, који је узет као ниво анализе, у великој мери је оптерећен несташицом пијаће и воде за иригацију. Овај проблем је уочен пре неколико деценија, али у решавању тога се није много одмакло већ се тапка у месту, са тенденцијом да се стање погорша на средњи и дужи рок. Чак и процес десалинизације морске воде не би могао да надомести недостатке у тренутним капацитетима воде у овом региону, посебно због раста становништва и потреба у пољопривреди и индустрији. На тај начин постаје веома упитно како ће у наредним деценијама изгледати свакодневни живот у овом региону.

Сливови река попут Нила, Јордана, Тигра и Еуфрата представљају право благо за државе кроз које протичу, јер од тих токова зависи у великој мери живот становника тих држава. Идеја Етиопије да сагради брану на Нилу за Египат представља

безбедносну претњу и подстиче тензије у региону. Од Тигра и Еуфрата зависи живот великог броја становника Блиског истока, али Турска својим унилатералним потезима угрожава друге државе слива и доприноси конфликтној формацији у региону. Деценијски израелско-палестински сукоб у својој залеђини имао је честа спорења око резерви подземних вода. Баш то је и довело до немогућности проналажења обострано прихватљивих мировних решења.

Оно што је посебно важно истаћи као закључак у овој анализи јесте да се за сада нигде у свету не воде ратови који за конкретни разлог имају борбу око ресурса воде. То исто важи и за посматрани веома сушни регион Блиског истока и Северне Африке. Међутим, ово не значи да у годинама и деценијама које су пред нама неће доћи до „водених ратова“, који ће као главни циљ имати остваривање контроле над драгоценим водним ресурсима. Шансе за такав сценарио расту када се узму у обзир негативни трендови климатских промена и пораст популације у водом најоскуднијим деловима света.

Библиографија

- “Beyond Scarcity Water Security in the Middle East and North Africa”, World Bank Group, MENA development report, 2017, <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/9781464811449.pdf>, 18/3/2021.
- “Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses”, United Nations, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-12&chapter=27&clang=_en, 7/3/2021.
- “Egypt, Ethiopia and Sudan sign deal to end Nile dispute”, *BBC*, 23 March 2015, <https://www.bbc.com/news/world-africa-32016763>, 2/4/2021.
- “Goal 6: Ensure access to water and sanitation for all”, Sustainable Development Goals, <https://www.un.org/sustainabledevelopment/water-and-sanitation/>, 9/3/2021.
- “Inventory of shared water resources in western Asia, Jordan River Basin”, https://waterinventory.org/surface_water/jordan-river-basin, 31/3/2021.
- “Our Common Future, From One Earth to One World”, UN Documents, <http://www.un-documents.net/ocf-ov.htm#1.2>, 1/3/2021.

- “Sustaining Growth via Water Productivity: 2030/2050 Scenarios”, International Food Policy Research Institute and Veolia Water, 2011, <http://ebrary.ifpri.org/utils/getfile/collection/p15738coll2/id/130251/filename/130462.pdf>, 14/3/2021.
- “Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development”, United Nations, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>, 8/3/2021.
- “Turkey, Syria and Iraq: Conflict over the Euphrates-Tigris”, Climate Diplomacy, https://climate-diplomacy.org/case-studies/turkey-syria-and-iraq-conflict-over-euphrates-tigris#fact_sheet_toc – conflict-history-, 8/3/2021.
- “United Nations Framework convention on climate change”, United Nations, https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf, 1/3/2021.
- “UN-Water Brief Defines Water Security”, SDG Knowledge Hub, <http://sdg.iisd.org/news/un-water-brief-defines-water-security/>, 8/3/2021.
- “WMO confirms past 4 years were warmest on record”, World Meteorological organization, 2019, <https://public.wmo.int/en/media/press-release/wmo-confirms-past-4-years-were-warmest-record>, 1/3/2021.
- Antonelli, Marta & Tamea, Stefania, “Food-water security and virtual water”, *International Journal of Water Resources Development*, vol. 31, no. 3, 2015.
- Arežina, Vera & Spasojević, Nenad, “Assessing the Impact of Climate Change on Environmental Security”, in: Edita Stojić Karanović (ed.), *Socioeconomic and Environmental Aspects of Sustainable Development During the Fourth Industrial Revolution*, International Scientific Forum „Danube – River of Cooperation”, Belgrade, 2020.
- Axelrad Cahan, Jead, “Water Security in the Middle East: A Role for the Social Sciences and Humanities”, in: Jead Axelrad Cahan (ed.), *Water Security in the Middle East*, Anthem press, New York, 2017.
- Baconi, Tareq, “Testing the water: how water scarcity could destabilise the Middle East and North Africa”, *Policy brief*, European Council on Foreign Relations, November 2018.

- Barnett, John, *The Meaning of Environmental Security, Ecological Politics and Policy in the New Security ERA*, Zed Books, London, 2001.
- Barry, Buzan, *People, States & Fear, An Agenda for International Security Studies in the Post-cold War Era*, 2nd edition, Pearson Education Limited, London, 1991.
- Bilgen, Arda, "Turkey's Southeastern Anatolia Project (GAP): a qualitative review of the literature", *British Journal of Middle Eastern Studies*, vol. 47, no. 4, 2020.
- Biswas, Asit & Tortajada, Cecilia, "Water crisis and water wars: myths and realities", *International Journal of Water Resources Development*, vol. 35, no. 5, 2019.
- Darwish, Adel, "Analysis: Middle East water wars", *BBC*, 30 May 2003, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/2949768.stm, 1/4/2021.
- Evans, Jason, "21st century climate change in the Middle East", *Climatic Change*, vol. 92, no. 3-4, 2009.
- Homer-Dixon, Thomas, *Environment, Scarcity, and Violence*, Princeton University Press, Princeton, 1999.
- Forsythe, David, "Water and Politics in the Tigris-Euphrates Basin: Hope for Negative Learning?", in: Jead Axelrad Cahan (ed.), *Water Security in the Middle East*, Anthem press, New York, 2017.
- Galtung, Johan, "An editorial", *Journal of Peace Research*, vol. 1, no. 1, 1964.
- Global Water Partnership Technical Committee (TEC), *International Law – Facilitating Transboundary Water Cooperation*, TEC Background Paper No. 17, GWP, Stockholm, 2013.
- Grey, David & Sadoff, Claudia, "Sink or swim? Water security for growth and development", *Water Policy*, vol. 9, no. 6, 2007.
- Halon, Eytan, "Israeli population to soar to 15.2 million by 100th anniversary", *Jerusalem Post*, 7 May 2019, <https://www.jpost.com/Israel-News/Israeli-population-to-soar-to-152-million-by-100th-anniversary-588967>, 30/3/2021.
- Lehr, Jay & Keeley, Jack, *Water Encyclopedia: Oceanography; Meteorology; Physics and Chemistry; Water Law; and Water History, Art, and Culture*, John Wiley & Sons, Hoboken, 2005.
- Lowi, Miriam R., "Water and Conflict in the Middle East and South Asia: Are Environmental Issues and Security issues Linked?", *Journal of Environment & Development*, vol. 8, no. 4, December 1999.

- Ministry of Water Resources and irrigation of Egypt, official site, <https://www.mwri.gov.eg/>, 2/4/2021.
- Palestinian Central Bureau of Statistic, State of Palestine, http://www.pcbs.gov.ps/Portals/_Rainbow/Documents/gover_e.htm, 30/3/2021.
- Rogers, David, "Water and environmental security in the Middle East", in D. R. Caldwell et al. (eds), *Studies in Military Geography and Geology*, Kluwer Academic Publishers, 2004.
- Sowers, Jeannie, Vengosh, Avner & Weinthal, Erika, "Climate change, water resources, and the politics of adaptation in the Middle East and North Africa", *Climatic Change*, vol. 104, no. 3-4, 2011.
- Swaminathan, Mankombu, "Ecology and equity: Key determinants of sustainable water security", *Water Science and Technology*, vol. 43, no. 1, 2001.
- Ullman, Richard, "Redefining Security", *International Security*, vol. 8, no. 1, Summer 1983.
- United Nations Millennium Declaration, General Assembly United Nations, 2000, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_55_2.pdf, 8/3/2021.
- United Nations University, Institute for Water, Environment & Health (UNU-INWEH), *Water Security & the Global Water Agenda – A UN-Water Analytical Brief*, Hamilton, October 2013.
- United Nations, "Sustainable Development Knowledge Platform", 2015, <https://sustainabledevelopment.un.org/sdgs>, 19/3/2021.
- Арежина, Вера, *Проблем мерења еколошке безбедности*, МСТ Гајић, Београд, 2010.
- Матијашевић-Обрадовић, Јелена и Обрадовић, Александра, "Угрожавање безбедности савременог друштва у светлу угрожавања еколошке безбедности", *Култура полиса*, vol. 11, no. 23, 2014.

WATER SECURITY AS A FACTOR IN ENVIRONMENTAL SECURITY AND AN ELEMENT OF CONFLICT IN THE MIDDLE EAST AND THE NORTH AFRICA REGION

ABSTRACT

This article investigates the justification for extending the traditional notion of security to environmental issues, where the water problem occupies a significant place. The relatively new concept of "water security" is an integral part of modern security thinking, which is not exclusively reserved for military threats. Ecological security is becoming increasingly important in overall security studies, and water security is one of the most important future issues. The authors analyse one of the driest regions in the world, exploring the variable of water security as an element of overall conflict relationships. The Middle East and North Africa, although regions rich in oil as a first-class resource in the modern world, are very poor in drinking and irrigation water, which is also unevenly distributed. The problem is further complicated by the constant tensions and conflicts in this part of the world. This article uses a comparative method and analysis of state practices to examine the position of water security as a variable in the conflict. The authors conclude that water security is not a sufficient condition for starting wars, but it is of great importance as an element that intensifies existing conflicts and slows down peace negotiations. Water wars are still not our reality, but the authors do not rule them out as a possible future issue, given the constant deterioration of the situation and the amount of available water resources in this region. Water security will certainly be an element of the conflict in the foreseeable future because it cannot be overcome by importing water or perfecting desalination technology. Therefore, the authors emphasise the importance of researching this variable.

Keywords: water security, environment, conflict, Middle East, North Africa, desalination, Nile, Tigris, Euphrates, Jordan.

UDK 327(4-672EU:510)
Biblid 0543-3657, 73 (2022)
Год. LXXIII, бр. 1184, стр. 33–60
Прегледни научни рад
Примљен: 18. 1. 2022.
Прихваћен: 21. 2. 2022.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2022.73.1184.2
CC BY-SA 4.0

Невена СТАНКОВИЋ¹

Будућност односа Европске уније и Народне Републике Кине – могући сценарији –

САЖЕТАК

Међународну политику већ извесно време карактеришу тензије међу великим силама које ометају заједничко деловање на глобалним изазовима попут климатске кризе и пандемије Ковид 19. У условима текућих изазова са којима се суочавају Европска унија (ЕУ) и НР Кина, природа овог партнерства се мења. Од краја 2020. године спољнополитичке тензије у односима ЕУ и Кине су у значајном порасту. Ово потврђују међусобне санкције, уведене од стране кинеских и званичника ЕУ, замрзнути процес ратификације Свеобухватног споразума о инвестицијама, као и одбојнији став ЕУ према Кини, чему Кина покушава да се супротстави. С друге стране, ЕУ не замрзава односе са Кином, али не поседује ни јединствену, кохерентну стратегију према њој. У раду се испитују могући сценарији овог комплексног односа у будућности, из перспективе практичног геополитичког приступа, као и временска одрживост

¹ Научни сарадник у Институту за међународну политику и привреду, Београд, Е-mail: nevena@diplomacy.bg.ac.rs

Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2022. године” који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2022. године.

сваког од понуђених сценарија – даље продубљивање тензија у односима ЕУ и Кине, постепено узајамно удаљавање и евентуално повољнији исход у односима двеју страна, са могућим импликацијама на чланице ЕУ и Унију као целину. Кључне методе истраживања оличене су у виду анализе дискурса, анализе садржаја релевантних докумената и методе сценарија. Ауторка закључује да је у ближој будућности најреалнији сценарио постепеног удаљавања ЕУ и Кине, што би се на први поглед могло окарактерисати као погоршани *status quo*. Додатно, у раду се анализирају могуће последице и негативног расплета ситуације, односно начини на који би додатно погоршање односа нанело штету трговини и инвестицијама, повећало трошкове увоза и угрозило тзв. зелену транзицију за целу ЕУ.

Кључне речи: ЕУ, Кина, свеобухватни споразум, инвестиције, сценарио, тензије, *status quo*, погоршање односа

Увод

Последњих неколико година сведоци смо значајних промена у четири и по деценије дугом односу између Европске уније и Кине, који постепено добија елементе тзв. системског ривалства.² Како су ЕУ и Кина међу најмоћнијим учесницима светске политике, њихови односи несумњиво имају значај за читаве међународне односе. Анализа приоритета спољних политика ЕУ и Кине показује да је овај однос еволуирао од релативно „периферног“ до изузетно значајног за обе стране. Усвојивши пет списа о стратегији према Кини 2003. године, Европска комисија је постепено трасирала пут развоју стратешког партнерства између две стране. Односи на више равни између ЕУ и Кине, условили су стратешку природу партнерства, као битне одлике савремених међународних односа, па се убрзо у употреби нашао и израз „свеобухватно стратешко партнерство“.³ Иако за овај израз није усвојено јединствено тумачење, у целини посматрано, односи између ЕУ и Кине добијају много шири значај него што су неоспорни доминантни економски и трговински односи. С обзиром на економску снагу Кине и величину њеног тржишта, несумњиво да је фокус односа две стране усмерен најпре

² Идејом системског ривала ЕУ први дистинкцију политичких разлика од економских веза, ограничавајући конфликт искључиво на политичку сферу.

³ Благоје Бабић, „Односи Кине и Европске уније: геоекономска осовина у развоју“, *Међународни проблеми*, Vol. 62, No. 3, 2010, стр. 426.

ка пољу економских односа. Иако у развојним стратегијама Кине и ЕУ постоје велике разлике, заједнички интереси су ипак имали одлучујуће место у односима и политикама ова два међународна актера. С друге стране, ЕУ и Кина су значајни актери регионалне и глобалне интеграције, где свака са своје стране подстиче различите облике повезивања који карактеришу 21. век, кроз одвојене иницијативе попут *Иницијативе појаса и пута*, *Инструмента за повезивање Европе* и др.

Током протеклих година бројна су питања и несугласице на релацији ЕУ–Кина оптеретиле политички дијалог између две стране. Дијалог о људским правима, који се у ЕУ водио од 1996. до 2019. године, умногоме компликује односе ЕУ са Кином и због ставова ЕУ по овом питању изазива честа негодовања Кине.⁴ Ставови појединих чланица према побуни „14. марта” у Ласи, као и према Олимпијским играма чији је Кина била домаћин 2008. године, резолуција о Тибету Европског парламента и декларације ЕУ (и САД) о осуди Кине, само су неки од фактора који су генерисали захлађење политичких односа ЕУ и Кине у прошлости. Противници партнерства са Кином унутар ЕУ позивају се на аргумент да Кина није стратешки партнер већ „стратешки конкурент”.⁵ Уједно, док Кина остаје упорна у свом инсистирању на одржавању система Уједињених нација заснованог на поштовању територијалног интегритета, ЕУ често занемарује те принципе у корист (спорне) заштите људских права, која за Кину представља отворено мешање у унутрашња питања.⁶ Свеукупно посматрано, за Европску унију Кина је изазован али неопходан партнер. Трговински односи Кине и ЕУ су већ дуги низ година у сталном успону, чему сведочи податак да је 2020. године Кина претекла САД и од другог постала први партнер ЕУ.

⁴ ЕУ се више од 30 година бави питањем људских права у Кини, покушавајући да покрене ово питање пред органима Уједињених нација у циљу доношења резолуције. До овога није дошло најпре због нејединства држава чланица ЕУ по овом питању.

⁵ Ивона Лаћевац, *Кина и Русија – quo vadis?*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2021, стр. 53.

⁶ Ibid.

Продубљивање тензија – извесност или не?

Оштрији политички став ЕУ према Кини, који Кину одређује као системског ривала, последица је залагања Европске комисије за „вишеструки и прагматичан приступ” Кини, који не ставља толико нагласак на компромисе и уступке, колико на мерљив напредак у погледу испуњења договорених рокова о важним билатералним питањима. У стратешком документу из марта 2019. године, ЕУ је дефинисала Кину као „стратешког конкурента, економског конкурента у потрази за технолошким лидерством и системског ривала који промовише алтернативне моделе управљања”.⁷ У оваквом тројном приступу Уније Кини, дефинисани односи партнерства предвиђени су за област трговине и заштите животне средине. Током 2020. године Високи представник ЕУ за спољну политику и заједничку безбедност Жозеп Борел (Josep Borrell), најавио је потребу преиспитивања стратегије о Кини и евентуалну могућност редефинисања Кине као стратешког и економског конкурента и системског ривала. Унија се истовремено суочила и са притиском од стране САД, али и захтевима појединих држава чланица (Литванија), да заузме оштрији став у погледу кршења људских права у Кини (пре свега у погледу питања ујгурске мањине и статуса Хонг Конга). Ипак, према речима Жозепа Борела, упркос различитим ставовима у односу на ова питања, оно што је бивши амерички председник Трамп назвао економским одвајањем од Кине остаје изван намера и интереса ЕУ.⁸ ЕУ наставља да види Кину као битног партнера у борби против климатских промена. Свесна чињенице да нема контролу над инпутима неопходним за пројектовану „зелену транзицију”, односно агенду Европске уније усмерену на решавање проблема климатских промена и заштиту животне средине, ЕУ схвата важност сарадње са Кином.

Положај Кине у Европи постао је прилично сложен, нарочито након избијања пандемије Ковид 19. У условима неспремне и

⁷ “Joint Communication to the European Parliament, The European Council and the Council: EU-China – A Strategic outlook”, European Commission and High Representative of The Union for Foreign Affairs And Security Policy, JOIN (2019) 5 final, Strasbourg, 12.3.2019.

⁸ EU foreign policy chief flags review of China strategy ‘in months’, <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3143116/eu-foreign-policy-chief-flags-review-china-strategy-months>, 20/10/2021.

нејединствене Европске уније, чинило се да кинеска „дипломатија маски“, односно донације и извоз дефицитарне медицинске опреме у ЕУ, даје добре резултате. Док су постојали изгледи да односи ЕУ и Кине могу да уђу у еру појачане сарадње, напетост између САД и Кине је крајем 2020. године ескалирала. Заоштрена реторика Трампове администрације против Кине, која је проглашена одговорном за почетно ширење вируса САРС КоВ 2, одржала се и доласком нове америчке администрације почетком 2021. године, након спроведених председничких избора. У погледу статешких питања, попут 5Г мреже, оштрији тонови према Кини дошли су и из водећих чланица ЕУ. Упркос чињеници да унутрашњи консензус у Европској унији по питању Кине не постоји, растуће тензије између две стране испољиле су се током 2021. године. Крајем 2020. године Европска унија и Кина су поставиле темељ новом замаху у развоју односа, начелним потписивањем Свеобухватног споразума о инвестицијама (CAI), који би након ратификације са обе стране, требало да замени билатералне инвестиционе споразуме између држава чланица ЕУ и Кине.⁹ Споразум је поздрављен и амбициозно представљен од стране представника Уније, о чему сведоче и речи председнице Европске комисије Урсуле фон дер Лајен (*Ursula von der Leyen*) „да ће овај споразум европским инвеститорима омогућити кинеском тржишту приступ без преседана“.¹⁰ Међутим, готово упоредо са споразумом, Европски парламент је усвојио резолуцију којом се изричито осуђује поступање Кине према Ујгурима, националној мањини која чини већину становништва у северозападној кинеској провинцији Синђанг, квалификујући овакво понашање Кине као „кршење људских права“ Ујгура.¹¹ У вези с тим, ЕУ је увела санкције против 11 кинеских функционера и четири тела из те провинције, што је значило аутоматску забрану путовања у ЕУ, замрзавање имовине и рачуна у ЕУ. На ове мере ЕУ Кина је узвратила санкцијама институцијама ЕУ, укључујући и чланове Европског парламента. Заоштравање односа је имало за последицу замрзавање

⁹ *EU-China Comprehensive Agreement on Investment: Milestones and documents*, <https://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=2115>, 14/10/2021.

¹⁰ *EU and China reach agreement in principle on investment*, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_2541, 14/10/2021.

¹¹ “European Parliament Resolution on the situation of the Uyghurs in China (China Cables)”, 2019/2945 RSP.

ратификације Свеобухватног споразума о инвестицијама од стране ЕУ, док се санкције не укину, док с друге стране постоји захтев Кине да ЕУ прва укине санкције. Оваква позиција обеју страна у овом тренутку Кину и ЕУ више дефинише као ривале него као партнере. Слична реторика наставила се и средином јула 2021. године када се ЕУ придружила Белој кући у осуди сајбер напада на Мајкрософт сервере од стране хакера са седиштем у Кини. Нова америчка администрација, на челу са председником Џозефом Бајденом (*Joseph Biden*), покушавала је да приволи ЕУ на сарадњу у наступу против Кине, што је у извесној мери и успела. На тим основама, претпоставља се да би свако повећање тензија извесно могло кулминирати и оштријим економским мерама и предузимањем контрамера.¹²

У контексту продубљивања стратешког партнерства ЕУ и САД усмереног на заједничко решавање спољнополитичких, безбедносних и глобалних изазова, најављена интензивнија сарадња на овој релацији укључила је и заједничке иницијативе у вези са растућим економским значајем Кине. ЕУ и САД су дали заједничку изјаву која позива на одговорност земаља попут Кине, које спроводе политику нарушавања традиционалних трговинских односа.¹³ С друге стране, Кина је покушала да приближи ЕУ „свом табору“ играјући на карту симпатија, а истовремено претећи Унији санкцијама. У јуну 2021. године Кина је усвојила Закон против страних санкција (AFSL), који јој омогућава да предузима мере одмазде против страних земаља, организација или особа за које се сматра да су умешане у било какве дискриминаторне и рестриктивне мере против кинеских организација и кинеских грађана.¹⁴ У јавном дискурсу ове контрамере Кине виђене су као прецизан одговор, пре свега на америчке покушаје да се успостави заједнички фронт против Пекинга, те би оне требало

¹² Maartje Wijffelaars, Elwin de Groot and Michael Every, “Three Scenarios for EU-China Relations: But one Direction of Travel?”, *RaboResearch - Economic Research*, Utrecht, August 2021, pp. 1–3.

¹³ “EU and US look to gang up on China after trade war truce”, *Politico*, October 31, 2021, <https://www.politico.eu/article/eu-us-trade-war-truce-import-tariffs-steel-aluminum-g20-summit-2021-china/>, 19/11/2021.

¹⁴ *Law of the PRC on Countering Foreign Sanctions*, <https://www.chinalawtranslate.com/en/counteringforeignsanctions/>, 20/10/2021.

да делују као снажно средство одвраћања за земље које уводе или се спремају да уведу санкције Кини.

Међу недавним значајним догађајима који су оптеретили односе две стране, важно је доношење Закона о заштити националне безбедности у Хонг Конгу у јуну 2020. године.¹⁵ Како се истиче у стручној јавности, ефекти поменутог кинеског закона су знатно ширег опсега него што се чини, с обзиром на наметнуту аутоцензуру међу кинеском дијаспором, новинарима, политичарима, академицима, међународним предузећима; учесталост хапшења активиста и цензуру комуникационих платформи које Кина настоји да контролише.¹⁶ У том контексту, аналитичари упозоравају да ЕУ мора пажљиво пратити начин процеса имплементације кинеских закона, њихових ефеката на отворени интернет и слободу, те размотрити санкције у светлу евентуалног кршења људских права које Кина чини. С тим у вези, постоји оцена да од начина на који Европски парламент буде у догледној будућности одговорио на ратификацију и спровођење САИ споразума, зависиће и визија будуће сарадње Кина-ЕУ.¹⁷

Коначно, разлике у интересима држава чланица ЕУ отежавају доношење јединствене стратегије према Кини. Иако су поделе у оквиру ЕУ на старе и нове чланице, север и југ донекле превазиђене, оне ипак имају свој одраз и у различитим односима појединих чланица (или група чланица) према Кини. Наиме, поред доминантно изражене сарадње са водећим западноевропским државама, где највећи део кинеских инвестиција одлази у земље попут Немачке и Француске, Кина остварује значајне резултате у трговини и инвестицијама и са земљама Централне и Источне Европе.¹⁸ На

¹⁵ *The Law of the People's Republic of China on Safeguarding National Security in the Hong Kong Special Administrative Region*, <https://hongkongfp.com/2020/07/01/in-full-english-translation-of-the-hong-kong-national-security-law/>, 22/10/2021.

¹⁶ Comerma Calatayud Laia, "Can the EU soft power counter CHINAS HARD LINE? Comparison of the two powers international response to the COVID-19 crisis", *Geopolitics & Values: what is the real power of the EU?*, Institute of European Democrats, Brussels, December 2020, p. 15.

¹⁷ Ian Anthony, Jiayi Zhou, Jingdong Yuan, Fei Su, Jinyung Kim, *China-EU Connectivity in an Era of Geopolitical Competition*, SIPRI Policy Paper, No. 59, March 2021, p. 16.

¹⁸ Детаљније: Katarina Zakić & Meixing Sun, "The Results of Economic Co-operation between the EU and China Amid the Covid-19 Pandemic", in: Katarina Zakić &

темељу мањка кредибилитета ЕУ да делује као јединствен блок у међународној политици, Кина већ годинама успешно наступа са стратегијом у којој нуди економске и финансијске „шаргарепе“ државама чланицама ЕУ којима су потребне инвестиције. У том смислу је типичан пример Грчка, где је Кина наступила кроз улагање значајних средстава у грчку луку Пиреј, у замену да Грчка узврати стављањем вета на заједничку изјаву ЕУ о људским правима у Кини.¹⁹ Из ЕУ већ неко време долазе критике које упозоравају да се Пекинг окренуо једној врсти закулисног споразумевања са појединим државама чланицама, у покушају да од њих и њихових влада добије оно што не може од институција ЕУ. У јавном дискурсу се потенцира значај Немачке као државе од које се очекује да има велике, ако не и највеће користи од потписаног САИ споразума, будући да је Кина њен највећи трговински партнер. Ако се томе дода чињеница да је Кина као тржиште од великог значаја за немачке произвођаче аутомобила и многих других производа, не чуди што је баш током немачког председавања Саветом ЕУ, канцеларка Ангела Меркел (*Angela Merkel*) одиграла кључну улогу у финализацији дуго одлаганог Свеобухватног споразума о инвестицијама, о коме се преговарало више од седам година.²⁰ Такође, ЕУ није успела да уведе санкције Кини у вези са кинеском интервенцијом у Хонг Конгу, јер је једногласност изостала услед противљења Мађарске. Ово показује да је разлика међу државама чланицама у погледу приступа Кини и даље очигледна. Док, с једне стране, постоји скептицизам и свест о одређеним претњама које потичу од азијског гиганта, с друге стране се мађарски премијер Виктор Орбан (*Viktor Orbán*), представља као пријатељ Кине на Западу. Бивша немачка канцеларка Меркел није желела да штети извозном потенцијалу немачке индустрије, док председник Француске Емануел Макрон (*Emmanuel Macron*) и даље инсистира на

Birgül Demirta (eds.), *Europe in changes: The Old Continent at a New Crossroads*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2020, p. 447.

¹⁹ Simon Denyer, "Europe divided, China gratified as Greece blocks E.U. statement over human rights", *Washington Post*, June 19, 2017, <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/06/19/europe-divided-china-gratified-as-greece-blocks-e-u-statement-over-human-rights/>, 11/11/2021.

²⁰ "Merkel pushes EU-China investment deal over the finish line despite criticism", *Politico*, <https://www.politico.eu/article/eu-china-investment-deal-angela-merkel-pushes-finish-line-despite-criticism/>, 11/11/2021.

ставу да су ЕУ, као и сама Француска, велике силе које не следе слепо инструкције САД, те да се утицај на Кину, али и шири азијски регион, може постићи ако званични Париз задржи Кину као партнера.²¹

У вези с тим остаје упитно – да ли је ЕУ заједница солидарности заснована на заједничким вредностима или пак треба да се сведе само на јединствено тржиште?²² Током Трамповог мандата трансатлантски савез са својим прокламованим вредностима бива потепено оспорен, а од ЕУ се све више тражи да преиспита своју глобалну улогу, укључујући своје односе са недемократским силама попут НР Кине. Коначно, од ЕУ се очекује да наметне себе као последњег браниоца либералних вредности у међународним односима.

С друге стране, приметно је да Кина улаже напор како би одржала добре односе са ЕУ, нарочито са Француском и Немачком. У јулу 2021. године одржана је видео конференција између канцеларке Меркел, председника Макрона и кинеског председника Си Ђинпинга (*Xi Jinping*), на коме су европски званичници истакли важност веза ЕУ и Кине, наглашавајући потребу за партнерством у питањима као што су климатске промене и борба против пандемије Ковид 19. Кинески председник је заузврат изразио наду да ће „европска страна моћи да игра позитивнију улогу у глобалним питањима и демонстрира стратешку независност”.²³ Није тешко закључити да је председник Ђинпинг алудирао управо на дистанцирање Уније од САД у погледу спољне политике према Кини. У стручним круговима постоје претпоставке да Кина страхује од чвршће алијансе ЕУ и САД и верује да то може спречити играјући на карту различитих интереса међу чланицама ЕУ. Према речима Рајнхарда Бутикофера (*Reinhard Bütikofer*), водећег посланика ЕП за питања Кине (који се нашао на листи санкција Пекинга), Кина ипак

²¹ Maartje Wijffelaars, Elwin de Groot and Michael Every, “Three scenarios for EU-China Relations: But one Direction of Travel?”, op. cit., p. 4.

²² Tim Nicholas Rühlig, “Political values in EU-China relations: Towards a principled or a ‘pragmatic’ approach?”, in: Tim Nicholas Rühlig, Björn Jerdén, Frans-Paul van der Putten, John Seaman & Miguel Otero-Iglesias (eds.), *Political values in Europe-China relations*, ETNC Report, December 2018, p. 91.

²³ “China’s Xi tells Macron, Merkel he hopes to expand cooperation with Europe”, *Reuters*, 5 July 2021. <https://www.reuters.com/world/china/chinas-xi-holds-video-call-with-counterparts-germany-france-state-media-2021-07-05/>, 20/11/2021.

почиње да схвата важну лекцију, а то је да напредак у односима са ЕУ не може остварити комуникацијом само са одређеним лидерима и државама чланица, о чему сведочи и недавни телефонски разговор председника Европског савета Шарла Мишела (*Charles Michel*) са кинеским лидером Си Ђинпингом.²⁴

Чини се да ће трансформисани међународни систем, у коме се Кина намеће као један од највећих изазова, оставити већи политички простор за националне политике и суверенитет.²⁵ У погледу ЕУ остаје да пракса покаже да ли она може наступити као кредибилни геополитички актер, са прокламованом стратешком аутономијом, с обзиром на чињеницу да није војна сила и да су национални суверенитети у овом домену у првом плану. У неком од ових контекста Кина се јавља као могући партнер, а у другима као противник ЕУ. Пред ЕУ је задатак проналажења нових начина за одбрану либералних вредности у окружењу које се евидентно мења. Ослањајући се на своју нормативну моћ, ЕУ би могла постати трећи пол утицаја између САД и Кине и на тај начин побољшати свој међународни утицај у постпандемијском свету.

Status quo – умерени оптимизам или постепено удаљавање?

Анализирајући односе ЕУ и Кине, већина аутора је сагласна по питању неопходности прилагођавања ставова и политика обеју страна. Поред препознавања нових изазова и присуства отежавајућих фактора у односима Кине и ЕУ важно је имати на уму извесне прекретнице у односима, те постигнути напредак у бројним пројектима повезивања у протеклих неколико година. У том смислу, све је већи обим робе која се креће између Кине и ЕУ, најпре због успешних улагања у железничку и поморску саобраћајну инфраструктуру. Упркос контроверзама око будуће дигиталне сарадње, неоспоран је заједнички рад Кине и ЕУ на изградњи комуникационих мрежа које су данас у употреби.

²⁴ "EU's Charles Michel to speak with China's Xi on Friday", *Politico*, October 11, 2021, <https://www.politico.eu/article/charles-michel-xi-jinping-eu-beijing-brussels/>, 20/11/2021.

²⁵ Марјан Светличић, "From Red Scare to Yellow Peril: Reality and Fears on the Rise of China in a Historical Context", *Teorija in Praksa*, let. 57, br. 1, 2020, pp. 163–183.

Чини се да је стручна јавност сагласна у оцени да кључ успешних односа ова два међународна чиниоца лежи у равнотежи, односно проналажењу баланса између конкуренције и сарадње, у тренутно сложеном и променљивом међународном контексту.²⁶ У условима мултиполарног света Кини је потребна економска сарадња са Западом, за наставак њеног економског успона у будућности. Из тог разлога, постојање другог пола на геополитичкој сцени Кини би пружило одређену врсту ослонаца док, с друге стране, ЕУ незадовољна својим статусом „економског дина и политичког патуљка“, такође тражи ослонац за већу улогу на међународној сцени, односно у светским пословима.²⁷

Кад је реч о тзв. глобалном балансирању моћи, ЕУ је спремна на сарадњу са САД у мери у којој то одговара њеним циљевима. Како стране немају потпуно усклађене циљеве по питању Кине, простор за дивергентне акције свакако постоји. У тренутном односу снага, Европска унија је све забринутија за изазове које Кина поставља пред правила и норме либералног међународног поретка, какав Унија подржава. У основи антикинеског расположења присутног у институцијама ЕУ, није само специфичан модел организације кинеске државе који се не уклапа у западне стандарде демократије већ и реакција на растући страх од све веће политичке, економске, технолошке и идеолошке снаге Кине, која би могла довести у питање западну доминацију. У прилог томе иде и чињеница да је Кина у односима са ЕУ фокусирана на своје директне интересе, често игноришући норме ЕУ у својим предлозима. У својим напорима да ојача билатералне односе са државама чланицама Кина ставља посебан нагласак на европску периферију, дајући значај самитима са земљама Централне и Источне Европе кроз сарадњу формата „16+1“. Очекује се да у наредном периоду овај механизам послужи као катализатор за нове приступе развоју и статешком партнерству у различитим сферама између Кине и ЦИЕ. Према речима Душка Димитријевића, идеја трансрегионалне сарадње кроз институционални механизам сарадње „16+1“, намењена првенствено имплементацији иницијативе Појас и пут (у оквиру стратегије развоја

²⁶ Ian Anthony, Jiayi Zhou, Jingdong Yuan, Fei Su & Jinyung Kim, "China-EU Connectivity in an Era of Geopolitical Competition", *op. cit.*, p. 7.

²⁷ Благоје Бабић, „Односи Кине и Европске уније: геоекономска осовина у развоју“, *op. cit.*, стр. 457.

„Нови пут свиле”), представља инвентивни подухват Кине и ЦИЕЗ у стварању мултилатерализма у међународним односима.²⁸ Ипак, оно што додатно изазива забринутост у Унији је „централизован” ауторитет кинеског председника Си Ђинпинга. Док кинески народ верује својим политичким институцијама и лидерима, у европском разумевању Кине доминира наратив да једнопартијска кинеска држава није у стању да задржи истинско поверење своје јавности. Иако је ова прича доминантна у европским стратешким перцепцијама Кине, у јавном дискурсу она се постепено превазилази, посебно ако се има у виду чињеница да део званичника ЕУ занемарује забринутост око политичких вредности и залаже се за чисто економску сарадњу.²⁹

С друге стране, околности попут америчко-кинеског трговинског и тарифног рата и растуће тензије између две силе довеле су до стварања баријере за продор Кине у високотехнолошке индустрије и компаније у САД. У оваквим условима, бројни аутори указују да је значај приступа високим технологијама унутар ЕУ за Кину нагло порастао.³⁰ Интерес Кине за улагања у високотехнолошке секторе ЕУ ће се константно повећавати док, с друге стране, можемо очекивати изванредан страх ЕУ у погледу последица продора кинеског капитала у економију Уније. Из тог разлога, Унија је суочена са потребом успостављања заједничких инструмената за управљање таквим ризицима који би, с једне стране, били у складу са Свеобухватним економским и трговинским споразумом са Кином а, с друге стране, представљали би део јединственог регулаторног приступа страним улагањима. Истовремено, неизвесност тренутне ситуације у вези са трајањем и последицама пандемије корона вируса, значајно доприноси општој неизвесности и немогућности јаснијег сагледавања развоја догађаја у будућности.³¹ Изостанак кинеског

²⁸ Duško Dimitrijević & Nikola Jokanović, “CEEC’s-China Mechanism of Cooperation and the Belt and Road Initiative: From Idea to Institutionalisation – Six Years Later”, *The Review of International Affairs*, Vol. LXXII, No. 2, 2020, p. 329.

²⁹ Eric Li, “Xi Jinping Is a Good Emperor”, *Foreign Policy*, 14 May 2020, <https://foreignpolicy.com/2020/05/14/xi-jinping-good-emperor-coronavirus/>, 25/11/2021.

³⁰ Нинель Юрьевна Сенюк, Иван Станиславович Теруков, “Шелковый путь” и китайские прямые инвестиции в высокотехнологичные отрасли ЕС”, *Актуальные проблемы Европы*, No. 1, 2021, p. 158.

³¹ Ibid., p. 173.

председника са самита Г20 у Риму посвећеном климатским променама (ако се изузме укључење видео линком), може се тумачити као додатна отежавајућа околност у постизању споразума о климатским обавезама и другим важним горућим питањима. Из свега наведеног, утисак је да ниједна од страна не жели додатно погоршање односа, док истовремено трага за механизмима превазилажења постојећих препрека и изазова, што може допринети одржању *status quo* ситуације изван временски период.

Међу државама чланицама ЕУ не постоји јединство, како у погледу евентуалног заостравања реторике према Кини тако ни у погледу евентуалног планског одржавања *status quo*. Чести супротни сигнали у односу на званични наратив Уније долазе управо од стране две најутицајније чланице – Немачке и Француске. Немачка званична спољна политика је снажно усклађена са принципима на којима се заснива Европска унија и њено спољно деловање, попут јачање демократије, владавине права и људских права широм света, као и међународног поретка заснованог на правилима.³² Ипак, у односима са Кином поштовање наведених принципа се чини компликованим, услед потребе Немачке да сарађује са Пекингом у бројним економским и стратешким питањима. Питање како уравнотежити економска и стратешка питања са прокламованим вредностима ЕУ је предмет опсежне дебате међу немачким креаторима политика. Бројни су фактори који ће у предстојећим годинама одредити улогу политичких вредности у немачкој политици према Кини. Неки од њих су свакако јавна и званична перцепције Кине, посвећеност новог канцелара, притисак на немачку владу да истакне важност либералних вредности изван пуких речи и тихе дипломатије, као и исход унутрашње и спољне дебате о улози Немачке у међународној и европској политици.³³ Краткорочно, економски интереси ће засигурно остати главна водилца у немачкој спољној политици према Кини.

Сагледавање односа Француске Републике, односно француске владе према Народној Републици Кини, мора се посматрати у

³² Lucrezia Poggetti, Kristin Shi-Kupfer, "Germany's promotion of liberal values vis-à-vis China: Adapting to new realities in political relations", in: Tim Nicholas Rühlig, Björn Jerdén, Frans-Paul van der Putten, John Seaman & Miguel Otero-Iglesias (eds.), *Political values in Europe-China*, op. cit., p. 39.

³³ Ibid., p. 42.

ширем контексту спољнополитичког оквира француског председника Емануела Макрона. Од момента кад је 2017. године ступио на председничку функцију, Емануел Макрон је заузео шири, свеобухватнији и чини се одлучнији приступ политичким вредностима у односу на своје претходнике Франсоа Оланда (*François Hollande*) и Николаса Саркозија (*Nicolas Sarkozy*), са нагласком на одбрани универзалних људских права. Званичан Макронов спољнополитички оквир представља фундаментални став ЕУ, са снажном посвећеношћу у очувању вредности које су традиционално срж ЕУ пројекта, попут демократије, људских права, слободе, једнакости и владавине права, уз противљење одлукама влада појединих држава чланица, попут Мађарске и Пољске (које се у неким аспектима доживљавају као недемократске).³⁴ Када говори о претњама демократији, Макрон има у виду и спољне претње у условима све веће конкуренције између различитих модела управљање широм света. Још 2017. године, у говору одржаном пред француским амбасадорима, Макрон је апострофирао да је Француска фокусирана на четири приоритета: безбедност, независност, солидарност и међународни утицај.³⁵ Уз политику проширења и реформе ЕУ, мигрантску кризу и борбу против тероризма (Ирак, Сирија, Сахел), односи са релевантним актерима светске политике, међу којима је НР Кина, обележиће спољну политику актуелног француског председника.³⁶ Посматрано кроз један шири контекст, делује да је неплодна непопустљивост у спољној политици Франсоа Оланда формално уступила место Макроновом отворенијем и реалистичнијем приступу. Истовремено, на сцени су значајни фактори, органски повезани са природом француске дипломатије, који спречавају већу кохерентност у политици Француске у односу на Кину.³⁷ Француска визија света

³⁴ Alice Ekman, "Political values in France-China relations, 2018: The start of a policy shift under Emmanuel Macron", in: Tim Nicholas Rühlig, Björn Jerdén, Frans-Paul van der Putten, John Seaman & Miguel Otero-Iglesias (eds.), *Political values in Europe-China*, op. cit., p. 35.

³⁵ *President sets out foreign policy goals for 2018*, 4 January 2018, <https://uk.ambafrance.org/President-sets-out-foreign-policy-goals-for-2018>, 5/11/2021.

³⁶ Детаљније: Невена Станковић, „Главне одреднице спољне политике Емануела Макрона”, *Међународна политика*, No. 1179–80, 2020, стр. 68.

³⁷ Игор Деланоз, „Сирија: Роль нерегиональных держав”, *Актуальные проблемы Европы*, No. 4, 2018, стр. 54.

види брзе промене и све ближе узајаме везе између светских сила као једине константе међународног система. Слично као у случају Немачке, Макрон види Француску која је отворена за трговину и инвестиције са Кином. Међутим, за разлику од немачког прагматичнијег приступа, из званичних изјава се примећује да Француска доживљава Кину као претњу демократији, па је на тим основама став Француске према Кини еквивалентан ставу Европске уније. Тренутно, на званичном нивоу нема аргумената који би указивали на јачање про-кинеских ставова унутар Француске или довели до промене француске политике према Кини.

Ипак, у недостатку већих дипломатских помака на релацији ЕУ–Кина, чини се да пројекти тзв. „ниског кључа“ имају одређени потенцијал за могуће промене на боље. Према речима Николаса Рихлига (*Tim Nicholas Rühlig*), добар пример у том смислу је Програм управљања животном средином, који има за циљ повећање стручности и капацитета у области еколошког права у Кини и иако се чини питањем еколошке политике, демонстрира предности функционисања владавине права у одређеној области.³⁸ Слично је и са пројектом Правни факултет ЕУ–Кина у Пекингу, који има за циљ да будућу генерацију кинеских правника упозна са владавином права.³⁹

Предност оваквог „неутралног“ сценарија, супротстављеног радикалнијем заостравању односа, у коме ЕУ заступа одбојнији став према свом системском ривалу Кини, лежи у чињеници да је ЕУ свесна немогућности да се односи са Кином трајно подигну на виши квалитативни ниво, па наступа крајње прагматично, сходно тренутној ситуацији. Након великих економских поремећаја, кризе државног дуга и коначно пандемије Ковид 19, из перспективе економски ослабљене ЕУ, нови застоји у међународним односима (попут трговинског рата са Кином или погоршање односа са САД) сматрају се крајње непотребним.

³⁸ Tim Nicholas Rühlig, “Political values in EU-China relations: Towards a “principled” or a “pragmatic” approach?”, in: Tim Nicholas Rühlig, Björn Jerdén, Frans-Paul van der Putten, John Seaman & Miguel Otero-Iglesias (eds.), *Political values in Europe-China*, op. cit., p. 94.

³⁹ *China-EU School of Law*, <https://www.mastersportal.com/universities/15969/china-eu-school-of-law.html>, 25/11/2021.

Могућност повољнијег исхода?

За разлику од САД, које имају широк спектар захтева усмерених према Кини, најпре у погледу промене кинеске трговинске и инвестиционе праксе (где су председник Бајден и Конгрес на „истој страни“), умеренији захтеви ЕУ према Кини усмерени су најпре на стварање услова да Европски парламент поново актуелизује САИ споразум, као основу обнове односа са Кином. Конкретни захтеви Уније у том смислу се односе на укидање санкција посланицима Европског парламента; посвећеност конкретним акцијама за побољшање питање људских права, обећање Унији да ће подржати њену климатску агенду и енергетску транзицију.⁴⁰ У том смислу, напредак у односима између ЕУ и Кине не сме угрозити стандарде ЕУ у погледу људских права и прокламованих вредности, ради приступа сировинама или задржавања постојећег удела на извозном тржишту. Негативне импликације би у том случају трпео и однос ЕУ и САД. Иако делује да Бајденова администрација не ставља у фокус однос Уније и Кине истим интезитетом као што је чинила администрација бившег председника Трампа, имајући у виду да је и влада САД почетком 2020. године потписала трговински споразум са Кином, евентуална промена власти у америчком Конгресу 2022. године не искључује могућност раста тензија између ЕУ и САД, упоредо са заоштравањем кризе између САД и Кине.⁴¹

Ипак, уколико би САИ споразум био одобрен након промене кинеске политике ЕУ би могла имати значајну корист од побољшаног приступа тржиштима у Кини, док би највећа корист за Кину била споразум са једним од три главна економска светска блока, што би за обе стране представљало политички и економски успех. Према таквом сценарију могао би се очекивати наставак сарадње барем у домену где ЕУ и Кина деле заједничке интересе, а то су тренутно енергетска транзиција, борба против климатских промена, укључујући и припрему „терена“ за наступ великих корпорација. Главна ограничења оваквог сценарија леже у чињеници да је тешко реално да Кина укине санкције посланицима ЕУ без реципроцитета, као и да се Кина реформише на начин на који

⁴⁰ Maartje Wijnfelaars, Elwin de Groot & Michael Every, “Three Scenarios for EU-China Relations: But one Direction of Travel?”, op. cit., p. 9.

⁴¹ Ibid., pp. 10-11.

Европски парламент предвиђа (у циљу наставка САИ споразума). Коначно, тешко је замислити да САД неутрално посматрају овакву врсту евро-кинеског приближавања.⁴²

У делу доктрине постоји мишљење да Европска унија треба да осмисли политику прилагођену ери у којој Кина одбија реципроцитет, будући да је Кина присутна у Европи у бројним областима, од трговине и туризма, преко зајмова, кредита, инвестиција и дипломатског утицаја.⁴³ С друге стране, Кина је у процесу политичког затварања, што поткопава њену, барем површинску подршку глобализацији. У том смислу долазе упозорења да је Кина у опасности да прецени своје домете у Европи, јер упркос проблемима који фигурирају унутар ЕУ Кина је тешко успела да заобиђе бројна правила и конвенције ЕУ, што може наметнути и нови сет политика које из Уније долазе.⁴⁴ У том контексту је посебно значајан начин на који ће ЕУ и Кина превазићи разлике по питању људских права, с обзиром на то да се ради о једној од најважнијих тема и често највећој тачки спорења у односима између ове две стране. Током времена и ЕУ и Кина мењале су свој приступ према овом питању. Карактер дијалога ЕУ и Кине по питању људских права обележиле су разлике у схватању саме улоге дијалога, разлике у схватању суштине концепта људских права и на крају често нејединство међу чланицама ЕУ, условљено раскорак између нормативних и практичних интереса држава чланица. Додатно, са растом утицаја Кине на међународној сцени мењао се и однос држава чланица ЕУ, како према питањима људских права у њој тако према Кини уопште. Последишно, данас имамо примере Чешке, Мађарске, Грчке и на првом месту најутицајнијих држава унутар Уније, Француске и Немачке, чије економске и политичке везе са Кином јачају.⁴⁵

⁴² Ibid.

⁴³ François Godement, Abigaël Vasselier, "China at the gates: a new power audit of EU-China relations", *European Council on Foreign Relations (ECFR)*, December 2017, p. 9.

⁴⁴ Ibid., p. 11.

⁴⁵ Детаљније: Драган Траиловић, „Политика људских права Европске уније и кинески суверенизам: случај Синђанга“, *Међународни проблеми*, Vol. LXXIII, No. 1, 2021, стр. 59.

Економску и трговинску сарадњу која представља камен темељац партнерства ЕУ и Кине, деценијама карактерише обострана корист. У условима текућих изазова са којима се суочавају и ЕУ и Кина, природа овог партнерства се постепено мења. Иако политички односи Брисела и Пекинга заостају за економским и трговинским, нису занемарљива достигнућа последњих година која се тичу успостављеног дијалога о безбедности и одбрани, и о региону Блиског истока и Северне Африке. ЕУ и Кина су ојачале своју сарадњу у и области нетрадиционалне безбедности и климатских промена, где се конкретизација односа тек очекује. У том контексту, заједнички интереси у овим областима могу деловати обећавајуће за оптимистичан однос ЕУ и Кине. Према мишљењу Мирослава Лајчака (*Miroslav Lajčák*) поред трговине и инвестиција, научна размена између ЕУ и Кине представља одличан терен за остваривање значајне обостране користи.⁴⁶ Изазови попут климатских промена, према његовом мишљењу, захтевају иновативна и трајна решења, која подразумевају прилагођавање обе стране и сарадњу „умова“ унутар Уније и Кине, стварајући на тај начин могућност за значајан научни ангажман. Друга тачка би била потреба релаксирања економских односа, што подразумева уклањање тарифних баријера и нецаринских баријера. Европским и кинеским компанијама треба омогућити равноправан приступ државним набавкама, ускладити стандарде, проширити трговину услугама како би одговарала свом потенцијалу, а на заштиту интелектуалне својине ставити нарочити фокус. Листа обавеза је дугачка и овај процес би могао да потраје током већег дела наредне деценије. На крају крајева, иницијатива „Један појас, један пут“ требало би да служи као „Нови пут свиле“ и да омогући додатно зближавање Кине и Европе, уз даље везе са другим деловима Азије, Африке и Блиског истока. Међуљудски дијалог је трећи, али не мање важан фактор, који би могао допринети унапређењу европско кинеских односа. Европски мото „јединства у различитости“ и јединствена позиција кинеске културе чине културну размену веома плодним тлом за обострану сарадњу. Закључци Лајчака се односе на давање приоритета образовању на

⁴⁶ Miroslav Lajčák, "Ideas for EU-China cooperation in the next decade", *EU-China Relations – New directions, New Priorities*, Discussion Paper, Friends of Europe, 2016, p. 160.

⁴⁷ Ibid., p. 163.

свим нивоима, укључујући универзитетска партнерства и заједничке студијске програме, као пресудним за будући развој ЕУ–Кина односа.⁴⁷

С друге стране, за очекивати је да ће Кина настојати да надогради своју све снажнију кампању вакциналне дипломатије, оставивши медицинску координацију у вези с пандемијом и њеним последицама у фокусу своје дипломатије. Кинеску вакциналну дипломатију могуће је тумачити двојако, односно као наставак напора у домену развојне помоћи коју Кина спроводи за неразвијене регионе, али и као средство за побољшање међународне репутације која је нарушена од избијања Ковид пандемије у тој земљи.⁴⁸ Иако је предводничка улога Европске уније у домену меке моћи била неадекватна и испод очекивања током појединих периода пандемије, аутори упућују на чињеницу да примена различитих инструмената меке моћи, током процеса масовне вакцинације становништва против Ковида 19 у Европи, може да исходује последицама које уобичајено спадају у домен тврде моћи.⁴⁹

До 2020. године Кина је према усвојеној стратегији требало да направи значајан напредак у економском реструктурирању и трансформацији свог модела раста. Током овог периода фокус Кине је био усмерен, пре свега, на напоре да превазиђе ризик од замке средњег дохотка и изгради умерено просперитетно друштво у свим аспектима. Структурне реформе и институционалне иновације су извори економске виталности. Приликом уласка у економску „нову нормалу“, уз тежњу ка одрживом економском развоју, фокус Кине остаје на промовисању економске трансформације и надоградњи кроз структурне реформе.⁵⁰ То значи да је најважнији приоритет Кине да унапреди своју тренутну економску структуру кроз трансформацију и реформу постојећег модела, чиме се постављају чврсти темељи за изградњу умерено просперитетног друштва. Иако

⁴⁸ Seow T. Lee, "Vaccine diplomacy: nation branding and China's COVID-19 soft power play", *Place Branding and Public Diplomacy*, 2021, <https://doi.org/10.1057/s41254-021-00224-4>, 11/11/2021.

⁴⁹ Детаљније: Miloš Petrović & Zlatan Jeremić, "Damaging effects of vaccine geopolitics and the EU's distorted soft power", *Međunarodni problemi*, Vol. LXXIII, No. 4, 2021, pp. 724–729.

⁵⁰ Chi Fulin, "General trends in economic transformation and upgrade", *EU-China Relations – New directions, New Priorities*, Discussion Paper, Friends of Europe, 2016, pp. 17–18.

је Кина постала највећи светски трговац робом, њен удео у трговини услугама и даље је релативно низак због чега је, према мишљењу Фулина (*Chi Fulin*), од суштинског значаја допринос Кине промовисању билатералних, мултилатералних, регионалних и глобалних процеса слободне трговине, са приоритетом на трговину услугама. Да би се убрзала либерализација трговине (и проширила трговина услугама), пред Кином је задатак промовисања уредног отварања тржишта услуга и укидање извозне контроле трговине услугама од стране развијених економија. Аутори су сагласни у оцени да кинески председник Си Ђинпинг жели модерну, социјално стабилну, глобално отворену и снажну Кину, и у том контексту говори о „великом подмлађивању кинеске нације”.⁵¹ У вези с тим, доминантна су питања потенцијалне сарадње западних сила са Кином, као придошлицом у статусу глобалне силе, у којој се Кина често оцењује као могући „изазивач”. ЕУ је суочена са потребом процене да ли и како жели да буде укључена у визију нових кинеских пројеката.

Коначно, чини се да је ЕУ одустала од илузија да је у стању да „промени Кину”. Иако је током претходне деценије Кина постала део европског пејзажа, испоставило се да се изостанак реципроцитета види као кључни проблем. Иницијатива „Појас и пут” добро илуструје начин на који се европско присуство у Кини померило на кинеско укључење у Европу и њено суседство. Без плана акције и успеха у убеђивању Кине да оконча такву асиметрију у односима, ревизија моћи Кине и ЕУ за текућу деценију није на помолу.⁵²

У том контексту, односе ЕУ и Кине је тешко уско дефинисати, те окарактерисати као добре или лоше, успешне или неуспешне. Пандемија Ковид 19 допринела је значајнијем светском утицају Кине, што се огледало у њеном пружању помоћи читавом свету (укључујући и ЕУ), здравственом експертизом, медицинском опремом, али и зајмовима појединим државама (омогућавајући им значајнију аутономију и флексибилност у борби са пандемијом али, с друге стране, и везујући их у дужничку замку). Став да је Кина била

⁵¹ Bogdan Góralczyk, “Beyond the ‘New Normal’”, *EU-China Relations – New directions, New Priorities*, Discussion Paper, Friends of Europe, 2016, op. cit., p. 30.

⁵² François Godement & Abigaël Vasselier, “China at the gates: a new power audit of EU-China relations”, op. cit., p. 21.

ефикаснија од западних демократија у свом одговору на пандемију, успевши да раније обузда вирус и поново покрене своју економију, широко је заступљен.⁵³ С друге стране, чинило се да САД заокупљене унутрашњим проблемима губе ауторитет на међународној сцени. У том светлу, испостављају се тачним речи Хенрија Кисинџера (*Henry Kissinger*), из 2020. године, да пандемија Ковид 19 има потенцијал да „запали свет” и угрози светски поредак.⁵⁴ Практичне импликације ове тврдње односе се на могућност Кине да замени (или барем угрози) америчку доминацију. У том случају, Кина се не може више ослањати само на своје тржиште и досадашњу прагматичну спољну политику, већ би њен концепт меке моћи морао обухватити и друге спољнополитичке актере у циљу успешног пријатељског аранжмана и сарадње. С друге стране, ЕУ је суочена са спољнополитичким задатком са своје стране, а то је превазилажење првенствено културне, вредносно засноване спољне политике на мекој моћи. На тај начин, ЕУ би премостила јаз између способности и очекивања и евентуално била способна да се прилагоди спољнополитичком партнеру какав је Кина. Економски просперитет Уније, начин на који ЕУ промовише демократију и политичке реформе у свом суседству кроз процес проширења, посвећеност људским правима, демократији и владавини права, снажни су аргументи и значајни извор њене меке моћи у очима других држава. Ипак, уколико ЕУ ово не материјализује у специфичним спољним политика, ризикује да буде перципирана као међународни политички чинилац који нуди празну реторику.⁵⁵

Сузбијање негативних утицаја унутрашњег и спољашњег контекста у случају обе силе, која би укључивала помирење разлика и управљање могућим штетама у случају негативних замаха, чини се као једино дугорочно решење у компликованом односу какав

⁵³ Comerma Calatayud Laia, “Can the EU Soft Power Counter Chinas hard line? Comparison of the two Powers International Response to the COVID-19 Crisis”, *op. cit.*, pp. 19-20.

⁵⁴ Henry Kissinger, “The Coronavirus Pandemic Will Forever Alter the World Order”, *Wall Street Journal Opinion*, April 3, 2020, <https://www.wsj.com/articles/the-coronavirus-pandemic-will-forever-alter-the-world-order-11585953005>, 21/11/2021.

⁵⁵ *EU foreign policy is damaging relations with China, and dividing EU member states*, The LOOP ECPR’s Political Science Blog, <https://theloop.ecpr.eu/eu-foreign-policy-is-damaging-relations-with-china-and-dividing-eu-member-states/>, 25/11/2021.

имају ЕУ и Кина. Кина би морала да схвати да њена претерано испољена упорност ствара антагонизам и дефанзивност у Унији, што води ка повећаном протекционизму. С друге стране, ЕУ треба да схвати да њен јединствени глас треба да се чује гласније. Додатно, ЕУ би требало да избегне замку слепог праћења политике САД, како не би доприносила изазивању страха од „азијске опасности“. Преиспитујући претпоставке о кинеској тржишној економији, ЕУ би требало да научи да прихвати разлике између кинеског схватања националне државе и сопственог модела.⁵⁶ У прилог томе иде и став појединих аутора из ЕУ да је беспредметно одржавати дијалог са Кином о теми људских права, који се годинама уназад испоставља безуспешним. Да ЕУ и Кина тешко постижу договор и око заједничке дефиниције појма „људских права“, види се из европског инсистирања на прихватању појма дефинисаног од стране УН, док Кина инсистира на додавању формуле са кинеским карактеристикама. С обзиром на то да слична ситуација постоји и у погледу питања безбедности и владавине права, многи аутори деле мишљење да такав дијалог нема перспективу и служи искључиво за стварање позитивне медијске слике са обе стране.⁵⁷ Ипак, у делу јавности унутар ЕУ, Кина се све мање означава као „системски ривал“, а све чешће као „партнер у сарадњи“. Овакав модел сарадње са Кином, у областима од обостраног интереса и уважавањем Кине као стратешког партнера, са истовременим притиском на Пекинг да игра више по (западним) правилима међународне политике, чини се као обећавајућа комбинација. Можда се овакав модел спољне политике не уклапа у конвенционалну дипломатију, али је утемељен на аргументу реалполитике – да циљеви оправдавају средства.

Закључак

У актуелној трци стратешких наратива, развијаних од почетка 21. века, Кина је веома често идентификована као претња, а њене иницијативе, са акцентом на „Појас и пут“, као неолибералне и

⁵⁶ Daniela Cvetanovska, “Soft Power Context of Chinese Investments to the European Union: Challenges vs. Opportunities”, *Journal of Liberty and International Affairs*, Vol. 6, No. 2, 2020, p. 97.

⁵⁷ Axel Berkofsky, “China and the EU: ‘Strategic Partners’ No More”, *Issue Brief*, Institute for Security and Development Policy, 2019, p. 4.

геополитичке. На тим основама, у западном стратешком оквиру истиче се да су кинеске геополитичке амбиције усмерене на стварање раздора унутар ЕУ и трансатлантске заједнице, злоупотребу вакциналне дипломатије и, коначно, на примену антизападног дискурса путем пропаганде и дезинформација.⁵⁸ Служећи се одабраним стратешким оквирима, западни аутори приписују слабости кинеској политичкој и економској структури и вредностима. Настављајући реторику свог претходника, амерички председник Бајден остаје при ставу да се свет налази на прекретници између либералне демократије коју представља ЕУ, и ауторитаризма који представља Кина. Иако се чини да је ова „битка“ превасходно економске природе, она има политичку, технолошку, безбедносну, као и војну димензију. Из визуре Пекинга, западна хегемонија је завршена, а кинеска модернизација се показала као одржива алтернатива западном моделу управљања. С друге стране, суочена са бројним задацима Европска унија је поново актуелизовала концепт отворене стратешке аутономије. Док је деловало да је избијање и трајање пандемије Ковид 19 створило услове за појачану сарадњу ЕУ и Кине, потписивање начелног Свеобухватног споразума о улагањима пратило је повећање тензија у односима две стране.

Упитно је колико је ЕУ, без сопствене војске и са високом зависношћу од извоза, способна да преузме аутономну улогу у погледу технологије, података, зелене транзиције и повезаних ланаца снабдевања. На тим основама, реално је очекивати да ће ЕУ у будућности усмерити своја настојања на одржавање трговинских веза са Кином и САД, али и на постизање стратешке аутономије. Наставак таквог сценарија у односу ЕУ и Кине превасходно би имао утицај на економску политику и инвестиције, смањујући донекле приход од страних улагања, а повећавајући истовремено улазне и производне трошкове за фирме из ЕУ. Релаксација односа ЕУ и Кине захтевала би или значајну промену Кине (што би ишло у прилог ЕУ), или прилагођавање ЕУ Кини и давање предности краткорочним геоекономским циљевима у односу на геостратешке, чиме би њени изгледи да обликује међународни поредак по својој мери били умањени. С друге стране, евентуално заоштравање односа ЕУ и Кине

⁵⁸ Детаљније: Aleksandar Mitić, "Belt and Road Strategic Communication Resilience: Lessons from the SERBIA – BRI", Working paper, China – CEE Institute, December 2017, pp. 2–17.

нанело би велику штету трговини, инвестицијама, потенцијално угрозивши зелену транзицију у целој ЕУ. Несумњиво, највећи утицај оваквог сценарија, поред неколико чланица Централне и Источне Европе, осетила би Немачка због важности Кине за њен извоз и приход од страних инвестиција. Имајући у виду све наведено, сценарио *status quo* који укључује постепено „удаљавање“ у односу ЕУ и Кине испоставља се најмање ризичним и са најреалнијим изгледима за трајање у ближој будућности. Ипак, овај сценарио не нуди адекватну основу за доношење велике стратегије која би узела у обзир друге политичке циљеве ЕУ, па се поставља питање колико је он временски одржив.

Библиографија

- Anthony, Ian, Zhou Jiayi, Yuan, Jingdong, Su Fei & Kim Jinyung, "China-EU Connectivity in an Era of Geopolitical Competition", *SIPRI Policy Paper*, No. 59, March 2021.
- Berkofsky, Axel, "China and the EU: "Strategic Partners" No More", *Issue Brief*, Institute for Security & Development Policy, Stockholm, 2019.
- China-EU School of Law, <https://www.mastersportal.com/universities/15969/china-eu-school-of-law.html>, 25/11/2021.
- "China's Xi tells Macron, Merkel he hopes to expand cooperation with Europe", *Reuters*, 5. July 2021, <https://www.reuters.com/world/china/chinas-xi-holds-video-call-with-counterparts-germany-france-state-media-2021-07-05/>, 20/11/2021.
- Cvetanovska, Daniela, "Soft Power Context of Chinese Investments to the European Union: Challenges vs. Opportunities", *Journal of Liberty and International Affairs*, Vol. 6, No. 2, 2020.
- Comerma Calatayud, Laia, "Can the EU Soft Power Counter Chinas Hard Line? Comparison of the two powers international response to the COVID-19 crisis", *Geopolitics & Values: what is the real power of the EU?*, Institute of European Democrats, Brussels, December 2020.
- Dimitrijević, Duško & Jokanović, Nikola, "CEEC's-China Mechanism of Cooperation and the Belt and Road Initiative: From Idea to Institutionalisation – Six Years Later", *The Review of International Affairs*, Vol. LXXII, No. 2, 2020.
- Denyer, Simon, "Europe divided, China gratified as Greece blocks E.U. statement over human rights", *Washington Post*, June 19, 2017,

- <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/06/19/europe-divided-china-gratified-as-greece-blocks-e-u-statement-over-human-rights/>, 25/11/2021.
- Ekman, Alice, "Political values in France–China relations, 2018: The start of a policy shift under Emmanuel Macron", in: Tim Nicholas Rühlig, Björn Jerdén, Frans-Paul van der Putten, John Seaman & Miguel Otero-Iglesias (eds.), *Political values in Europe–China*, Utrikespolitiska Institutet, The Swedish Institute of International Affairs (UI), December 2018.
- Eric, Li, "Xi Jinping Is a Good Emperor", *Foreign Policy*, 14 May 2020, <https://foreignpolicy.com/2020/05/14/xi-jinping-good-emperor-coronavirus/>, 25/11/2021.
- "EU and US look to gang up on China after trade war truce", *Politico*, October 31, 2021, <https://www.politico.eu/article/eu-us-trade-war-truce-import-tariffs-steel-aluminum-g20-summit-2021-china/>, 25/11/2021.
- "EU foreign policy chief flags review of China strategy 'in months'", <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3143116/e-u-foreign-policy-chief-flags-review-china-strategy-months>, 25/11/2021.
- "EU's Charles Michel to speak with China's Xi on Friday", *Politico*, October 11, 2021, <https://www.politico.eu/article/charles-michel-xi-jinping-eu-beijing-brussels/>, 25/11/2021.
- "European Parliament Resolution on the situation of the Uyghurs in China (China Cables), 2019/2945 RSP", https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0110_EN.html, 14/10/2021.
- EU and China reach agreement in principle on investment*, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_2541, 14/10/2021.
- EU foreign policy is damaging relations with China, and dividing EU member states*, The LOOP ECPR's Political Science Blog, <https://theloop.ecpr.eu/eu-foreign-policy-is-damaging-relations-with-china-and-dividing-eu-member-states/>, 25/11/2021.
- EU–China Agreement on Investment*, EU-China Comprehensive Agreement on Investment: Milestones and documents – Trade – European Commission (europa.eu), 14/10/2021.

- Fulin, Chi, "General trends in economic transformation and upgrade", *China relations, New directions, New priorities*, Discussion paper, Friends of Europe, 2016.
- Godement, François & Vasselier, Abigaël, "China at the gates: a new power audit of EU-China relations", *European Council on Foreign Relations (ECFR)*, December 2017.
- Góralczyk, Bogdan, "Beyond the "New Normal"", *China relations, New directions, New priorities*, Discussion paper, Friends of Europe, 2016.
- "Joint Communication to The European Parliament, The European Council and The Council, EU-China – A strategic outlook", European Commission and High Representative Of The Union For Foreign Affairs And Security Policy, March 2019.
- Kissinger, Henry, "The Coronavirus Pandemic Will Forever Alter the World Order", *Wall Street Journal Opinion*, April 3, 2020, <https://www.wsj.com/articles/the-coronavirus-pandemic-will-forever-alter-the-world-order-11585953005>, 25/11/2021.
- Lajcak, Miroslav, "Ideas for EU-China cooperation in the next decade", *China relations, New directions, New priorities*, Discussion paper, Friends of Europe, 2016.
- Law of the PRC on Countering Foreign Sanctions, Internet: <https://www.chinalawtranslate.com/en/counteringforeignsanctions/>, 14/10/2021.
- Lee, Seow T., "Vaccine diplomacy: nation branding and China's COVID-19 soft power play", *Place Branding and Public Diplomacy*, 2021. <https://doi.org/10.1057/s41254-021-00224-4>
- "Merkel pushes EU-China investment deal over the finish line despite criticism", *Politico*, Internet: <https://www.politico.eu/article/eu-china-investment-deal-angela-merkel-pushes-finish-line-despite-criticism/>, 25/11/2021.
- Mitić, Aleksandar, "Belt and Road Strategic Communication Resilience: Lessons from the SERBIA-BRI", Working paper, China – CEE Institute, December 2017.
- Petrović, Miloš & Jeremić, Zlatan, "Damaging effects of vaccine geopolitics and the EU's distorted soft power", *Međunarodni problemi*, Vol. LXXIII, No. 4, 2021.
- Poggetti, Lucrezia & Shi-Kupfer, Kristin, "Germany's promotion of liberal values vis-à-vis China: Adapting to new realities in political relations",

- in: Tim Nicholas Rühlig, Björn Jerdén, Frans-Paul van der Putten, John Seaman & Miguel Otero-Iglesias (eds.), *Political values in Europe-China*, Utrikespolitiska Institutet, The Swedish Institute of International Affairs (UI), December 2018.
- President sets out foreign policy goals for 2018*, 4 January 2018, <https://uk.ambafrance.org/President-sets-out-foreign-policy-goals-for-2018>, 25/11/2021.
- Rühlig, Tim Nicholas, "Political values in EU-China relations: Towards a "principled" or a "pragmatic" approach?", in: Tim Nicholas Rühlig, Björn Jerdén, Frans-Paul van der Putten, John Seaman & Miguel Otero-Iglesias (eds.), *Political values in Europe-China*, Utrikespolitiska Institutet, The Swedish Institute of International Affairs (UI), December 2018.
- The Law of the People's Republic of China on Safeguarding National Security in the Hong Kong Special Administrative Region*, <https://hongkongfp.com/2020/07/01/in-full-english-translation-of-the-hong-kong-national-security-law/>, 14/10/2021.
- Wijffelaars, Maartje, De Groot, Elwin & Every, Michael, "Three scenarios for EU-China Relations: But one direction of travel?", *RaboResearch – Economic Research*, Utrecht, august 2021.
- Zakić, Katarina & Sun, Meixing, "The Results of Economic Co-operation between the EU and China Amid the Covid-19 Pandemic", in: Katarina Zakić & Birgül Demirta (eds.) *Europe in changes: The Old Continent at a New Crossroads*, Institute of International Politics and Economics, 2020.
- Бабић, С. Благоје, „Односи Кине и Европске уније: геоекономска осовина у развоју”, *Медународни проблеми*, Vol. 62, No. 3, 2010.
- Деланоз, Игор, „Сирија: Роль нерегиональных держав”, *Актуальные проблемы Европы*, No. 4, 2018.
- Лађевац, Ивона, *Кина и Русија – quo vadis?*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2021.
- Сенюк, Нинель Юрьевна & Теруков, Иван Станиславович, „Шелковый путь и китайские прямые инвестиции в высоко-технологичные отрасли ЕС”, *Актуальные проблемы Европы*, No. 1, 2021.
- Станковић, Невена, „Главне одреднице спољне политике Емануела Макрона”, *Међународна политика*, No. 1179–80, 2020.
- Траиловић, Драган, „Политика људских права Европске уније и кинески суверенизам: случај Синџанга”, *Међународни проблеми*, Vol. LXXIII, No. 1, 2021.

THE FUTURE OF EU-CHINA RELATIONS – possible scenarios –

ABSTRACT

Lately, international politics has been characterised by tensions among major powers that disrupt united action on global challenges such as the climate crisis and the COVID-19 pandemic. In the context of the ongoing challenges that the European Union (EU) and the People's Republic of China (China) are facing, the nature of this partnership has been changing. Since the end of 2020, foreign policy tensions between the EU and China have been intensifying significantly. This is demonstrated by the mutual sanctions imposed on both Chinese and EU officials, the frozen process of ratification of the Comprehensive Agreement on Investments, as well as the more confrontational attitude of the EU towards China. On the other hand, although the EU does not freeze relations with China, it also does not have a coherent strategy towards China. From the perspective of a practical geopolitical approach, the article examines possible scenarios for this complex relationship in the future: further raising of tensions in EU-China relations, gradual mutual distancing, and perspectives for an optimistic outcome in relations between the two sides, with possible implications for the EU and its member states. The literature review, content analysis of relevant documents, discourse analysis, and the scenario method are the primary research methods. The main finding of the paper is that in the foreseeable future, the most certain scenario is the gradual distancing of the EU and China, which could be characterised as a deteriorated *status quo*. In addition, the paper analyses the possible consequences of the negative outcome of the situation and how the further deterioration of relations would affect trade and investment, increase import costs, and endanger a green transition for the whole European Union.

Keywords: European Union, China, relations, Comprehensive Agreement on Investments, scenario, tensions, *status quo*, deterioration of relations.

UDK 355.02(497-15)
Biblid 0543-3657, 73 (2022)
Год. LXXIII, бр. 1184, стр. 61–91
Оригинални научни рад
Примљен: 26. 12. 2021.
Прихваћен: 20. 2. 2022.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2022.73.1184.3
CC BY-SA 4.0

*Мирјана Б. МИЛЕНКОВИЋ*¹

Регионалне безбедносне иницијативе и НАТО и ЕУ безбедносни концепти – случај држава Западног Балкана

САЖЕТАК

На регионалном принципу удружују се државе које имају заједничке безбедносне интересе, а регионалне безбедносне иницијативе су простор у коме се сарадња практично материјализује са конкретним бенефитима по безбедност. С друге стране, пројекти НАТО концепта паметне одбране и ЕУ концепта обједињавања и дељења, као безбедносни алати институција чијем чланству теже или су чланице државе Западног Балкана, успостављену регионалну сарадњу потврђују отварајући простор и за неке нове облике сарадње. Зато је предмет овог истраживања како безбедносни интеграциони процеси, спровођени кроз регионалне безбедносне иницијативе и НАТО и ЕУ безбедносне концепте, утичу на еволуирање западнобалканског поткомплекса. Хипотеза која ће у раду бити потврђена јесте да безбедносна стабилност држава Западног Балкана зависи од националних капацитета

¹ Начелник Центра за мировне операције, Министарство одбране Републике Србије, e-mail: mirjanamilenkovic07@yahoo.com.

Рад је резултат истраживања које је ауторка спровела у оквиру израде докторске дисертације на тему: „Западни Балкан као поткомплекс у Теорији регионалног безбедносног комплекса“ одбрањене децембра 2020. на Факултету политичких наука Универзитета у Београду.

међусобно увезаних у регионалну безбедносну мрежу и потпомогнута глобалним безбедносним концептима. Теорија регионалног безбедносног комплекса је погодна за овакву врсту истраживања јер се у највећој мери ослања на социјално-конструктивистички теоријски оквир који подразумева да облике међународног система одређује понашање држава са нагласком на друштвеним структурама и чињеницама.

Кључне речи: Западни Балкан, регионалне безбедносне иницијативе, НАТО концепт *Smart Defense Initiative*, ЕУ концепт *Pooling&Sharing*

Уводне напомене

Да би се дошло до одговора да ли и на који начин регионалне безбедносне иницијативе доприносе јачању и унапређењу националне безбедности, и да ли чланство у овим иницијативама доприноси убрзању или квалитативном унапређењу европских и евроатлантских интеграција посматраних држава, неопходно је одговорити и на неколико општих питања: пре свега из теоријског аспекта како се посматра регион, односно регионални безбедносни комплекс, затим кроз опис регионалних безбедносних иницијатива утврдити домете и ефекте њиховог практичног доприноса безбедности и на крају ефекте њиховог деловања упоредити са ефектима који се постижу кроз сарадњу у успостављеним безбедносним концептима, попут НАТО концепта паметне одбране (*Smart Defense Initiative*) и ЕУ концепта обједињавања и дељења (*Pooling&Sharing*).

Одговори на постављена питања тражени су у јасно дефинисаном географском простору који представља својеврсну студију случаја и који је у јавном дискурсу познат под именом Западни Балкан. Западни Балкан представља географску одредницу „за државе настале из бивше Југославије, минус Словенија плус Албанија, које су представљале најпроблематичније државе”.² Овај термин су у политички дискурс увели представници држава и организација евроатлантске заједнице 1999. године³ као

² Barry Buzan & Ole Waever, *Regions and Powers – The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 379.

³ Александар Саша Гајић, „Западни Балкан у савременом политичком дискурсу”, *Национални интерес*, Vol. 15, No. 3, 2012, pp. 83–99.

одредницу за државе које су биле поприште етничких сукоба, с намером да се безбедносни проблеми изолују у његовим границама и да се уз подршку и помоћ међународне заједнице стабилизује и интегрише у међународне политичке и безбедносне структуре.⁴ Динамика политичких, а тиме и безбедносних односа држава Западног Балкана, и поред формалног чланства дела њих пре свега у НАТО, као и продубљивање постојећих отворених питања и отварање неких нових, чине да се овај простор још увек негативно маркира и посматра као безбедносни ризик за шири регионални безбедносни комплекс.

Са окончањем ратних сукоба на овим просторима створила се потреба за оживљавањем регионалног приступа и промишљања. Државама Западног Балкана су врата нових регионалних безбедносних иницијатива била широм отворена, отворена су им врата и нових безбедносних концепата које су НАТО и ЕУ првенствено наменили својим чланицама, па ипак се чини да се ове државе све више удаљавају од решења која почивају на сарадњи, заједништву и заједничким механизмима. Јер, односи утемељени на узајамном поверењу представљају „огледало односа у којима фаталистичке претпоставке о свету политике генеришу и заоштравају динамику дилеме о безбедности”.⁵ Да би се одговорило на питање зашто је то тако, на наредним страницама је објашњена природа регионалног безбедносног комплекса и регион као централни географски простор у коме делују безбедносни актери, и у коме се Западни Балкан издваја као посебан безбедносни поткомплекс. Описане су и регионалне безбедносне иницијативе у којима учествују државе Западног Балкана, а њихови прокламовани циљеви потврђују објективан ниво позитивне безбедносне међузависности. И на крају су описани НАТО концепт паметне одбране и ЕУ концепт обједињавања и дељења који, иако су првенствено намењени државама чланицама НАТО и ЕУ, нису недоступни ни за државе Западног Балкана, аспирантима за чланство, и који на неки начин представљају алтернативу регионалним безбедносним иницијативама.

⁴ Термин Западни Балкан, осим неутралне географске употребе, означава новокомпоновани политички термин. Обухвата Албанију, Р. Хрватску, Босну и Херцеговину, Северну Македонију и Р. Србију.

⁵ Pol D. Vilijams, *Uvod u studije bezbednosti*, Službeni glasnik, Beograd, 2012, str. 213.

Регионални безбедносни комплекси у Теорији регионалног безбедносног комплекса

Копенхашка школа студија безбедности настала из радова истраживача и теоретичара окупљених око Копенхашког института за истраживање мира (COPRI⁶) током деведесетих година 20. века дала је допринос студијама безбедности и кроз Теорију регионалног безбедносног комплекса.⁷ Ова теорија своје упориште налази у алтернативним теоријским приступима, попут социјалног конструктивизма, „јер наглашава значај заједничких идеја и разумевања који се развијају између различитих актера на светској сцени кроз њихову међузависност”,⁸ а што је свакако важно и за регионални ниво анализе. Зато је као теоријски оквир који је најпогоднији за објашњење мотива и циљева понашања геополитичких актера „у региону где су политички односи прожети историјом, конструктивизам најпогоднији”.⁹ Како и сам назив каже, у средишту истраживања Теорије регионалног безбедносног комплекса је регион, јер региони природно одређују географску припадност и сами по себи су објекти анализе како из аспекта односа према претњама и рањивостима које долазе изнутра, из самог региона, тако и оним које долазе споља, из других региона.

Регион је централни ниво анализе у студијама безбедности посматран као простор у коме су смештене две или више држава са истим или сличним религијским, језичким, културолошким, историјским, економским, политичким и другим карактеристикама. Један од кључних аутора Копенхашке школе студија безбедности,

⁶ Овај институт је 1985. године одлуком Данског парламента основан као независни институт за подршку и унапређење мултидисциплинарних истраживања мира и безбедности. Иако је био формиран као независни институт, године 1996. је постао државни истраживачки институт у оквиру данског Министарства за истраживање и информационе технологије. Као такав престао је да постоји почеком 2003. године, али је свој рад наставио у оквиру Данског института за међународне студије

⁷ Носиоци кључних заједничких радова за развој Копенхашке школе студија безбедности су: Barry Buzan, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre, Elzbieta Tromer и Ole Waever.

⁸ Кегли В. Чарлс и и Виткоф Р. Јудин, *Светска политика – тренд и трансформација*, Центар за студије ЈИ Европе, Београд, 2006, стр. 110.

⁹ Slobodan Janković, “Geopolitics of the Balkans: 2019–2021”, *The Review of International Affairs*, Vol. LXXII, No. 1182, May–August 2021, p. 7.

професор међународних односа Бери Бузан (*Barry Buzan*) развија концепт безбедносног комплекса који представља алтернативу појму „равнотежа моћи“, односно ширу идеју проучавања безбедносних односа. Безбедносни комплекс је сам по себи центар свих безбедносних збивања, пре свега безбедносних изазова, ризика и претњи.

Безбедност је рационалан проблем у коме национална безбедност не може бити посматрана изван контекста безбедносне међузависности. На регионалном нивоу безбедносна међузависност је израженија. Бузан каже да „регионални безбедносни комплекс чине државе чији су примарни безбедносни интереси толико уско повезани да се њихове националне безбедности не могу реалистично разматрати одвојено”.¹⁰ Динамику унутар безбедносног комплекса и његову структуру одређују државе унутар комплекса кроз обрасце пријатељства и непријатељства, односно перцепције о оном другом и интеракцијом до које таква перцепција доводи. Безбедносна међузависност је много израженија међу државама региона, јер се државе у највећој мери плаше својих суседа. Овако описану безбедносну међузависност лако можемо препознати међу државама Западног Балкана, јер је перцепција о оном другом довела до ратних сукоба на овим просторима деведесетих година прошлог века (наравно потпомогнута међународним фактором и у фази распиривања сукоба и у фази „гашења пожара”). Иако су ратне године остале сада већ у давној прошлости, обрасци непријатељства су и даље изражени и поред формалног чланства ових држава у регионалним безбедносним институцијама и прокламоване опредељености за јачање добросуседских односа и регионалне сарадње.¹¹

Промене које креирају структуру комплекса и утичу на унутрашњу динамику региона Бузан је сврстао у четири основне групе.¹² Прву групу чине промене које одржавају *status quo* и оне су

¹⁰ Barry Buzan, *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, 2nd Edition, Wheatsheaf, 1991, p. 190.

¹¹ Све државе Западног Балкана у стратегијско-доктринарним документима као безбедносни проблем разматрају и конвенционалне војне претње, пре свега оружани напад, са минималним нијансама у опису истих. Примера ради, Албанија само констатује да употреба војне силе може бити опасност по њену безбедност, БиХ да могућност од агресије споља практично не постоји, док остале државе Западног Балкана тврде да су могућности за тако нешто минималне, али их још увек не треба у потпуности искључити.

¹² Buzan Barry & Waever Ole, *Regions and Powers – The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 53.

симболичне, више формалне и пре свега у сврху подршке постојеће структуре и одржавања постојећег стања. Другу групу представљају промене које доводе до унутрашње трансформације која подразумева суштинске промене унутар спољних граница региона. Ова врста промена је свакако позитивна, најчешће препоручивана и очекује се да таква врста промена води ка јачању регионалне безбедносне стабилности и интегрисаности, већој демократичности и просперитету. Трећу групу представљају суштинске промене настале променама спољних граница региона и огледају се у настанку или нестанку неких нових држава, односно њиховом припајању, што свакако утиче и на обрасце пријатељства или непријатељства. Овакве промене готово никада не одговарају свима, те су стога обрасци пријатељства и непријатељства значајно интензивнији и креирају нову динамику унутар регионалног безбедносног комплекса. И на крају, четврта група промена настаје под утицајем спољних актера, најчешће великих сила или међународних организација.¹³ Све ове врсте промена десиле су се, или се дешавају, на простору Западног Балкана и дефинишу његову безбедносну структуру и разлог зашто овај простор и даље привлачи пажњу научних истраживача.

Регионалне безбедносне иницијативе и државе Западног Балкана

Значај регионалног повезивања и удруживања огледа се у чињеници да се на регионалном принципу удружују оне безбедносне јединице које имају заједничке безбедносне интересе, а „регионални колективни одбрамбени системи су створени да одврате потенцијалну заједничку претњу миру у региону, ону која је унапред идентификована”.¹⁴ Регионална сарадња и мултилатерални односи

¹³ У књизи Barry Buzan & Ole Waever *Regions and Powers – The Structure of International Security* из 2003. године, посебно су анализирани сви нивои промена који оцртавају безбедносну динамику региона, а у циљу разумевања свих кретања која се унутар једног безбедносног комплекса дешавају. Те промене не могу бити рангиране по приоритету, једне нису важније од других, напротив. За разумевање регионалне безбедносне динамике, перцепције њиховог утицаја на глобалне безбедносне токове, подједнако је важно пратити и разумети све врсте промена које се дешавају унутар и на границама региона.

¹⁴ Чарлс В. Кегли ЈР и Јуџин Р. Виткоф, *Светска политика – тренд и трансформација*, Центар за студије ЈИ Европе, Београд, 2006, стр. 845.

нису новина на простору Балкана. Крајем 19. века настале су регионалне иницијативе које су имале форму савеза и чији је циљ био да јачају односе пријатељства и војне сарадње међу државама чланицама. Са окончањем ратних сукоба на овим просторима створила се потреба успостављања нових регионалних, пре свега безбедносних иницијатива, односно потреба за оживљавањем и обновом аутохтоне регионалне сарадње на Балкану.

Регионалне безбедносне иницијативе у којима своје, често непомирљиве идеологије државе стављају у други план, представљају механизме који кроз вољно прихватање пакета мера понашања чланица упућују на заједничко деловање на очувању мира и стабилности у региону и шире. Крајем 20. века на подручју Југоисточне Европе покренуто је више политичких, економских и безбедносних регионалних иницијатива од стране Европске уније, НАТО, ОЕБС-а и Савета Европе, Сједињених Америчких Држава и држава чланица ЕУ. Ове иницијативе имале су низ сличности по питању области којима су се бавиле: „питањима реформе сектора безбедности, контролом лаког и малокалибарског оружја, борбом против организованог криминала, борбом против корупције, полицијском сарадњом, управљањем кризама, борбом против тероризма, заштитом животне средине и слично”.¹⁵ Циљ ових иницијатива је био да се после Дејтонског споразума учине системски напори на оживљавању регионалне сарадње и пружања помоћи и подршке европском и евроатлантском интегрисању држава Западног Балкана.

Регионална сарадња у сектору безбедности, уз сву деликатност коју су донели ратни сукоби на овим просторима, обнављала се, чини се лакше и брже, и бележила је значајне резултате обухватајући област полицијских и војних послова, правосуђа и област заштите од природних катастрофа. Регионалним иницијативама у области војних послова, у доступним писаним и електронским садржајима, дато је најмање простора иако их, тренутно активних, бројчано има највише. Зато ће у наредним редовима укратко бити представљене само иницијативе из области војних послова чији су пројекти значајно били усмерени ка

¹⁵ Јелена Радоман, „Регионалне иницијативе у Југоисточној Европи”, *Безбедност Западног Балкана*, No. 6, 2007, стр. 21.

државама Западног Балкана, а у циљу анализе њиховог практичног доприноса обнављању регионалне сарадње.

Процес сарадње министара одбране земаља Југоисточне Европе (*Southeastern Europe Defence Ministerial – SEDM*) је иницијатива која је на предлог САД покренута 1996. године, с циљем интензивирања разумевања и политичко-војне сарадње у ЈИ Европи ради јачања стабилности и безбедности у региону, побољшања интероперабилности и способности ангажовања у мировним мисијама, као и јачања евроатлантских интеграција држава чланица.¹⁶ У оквиру процеса SEDM покренуто је неколико успешних активности и пројеката, као што су: Мултинационалне мировне снаге ЈИЕ (*Multinational Peace Force of the Southeastern Europe – MPFSEE*); оперативна компонента у виду бригаде за очување мира у ЈИЕ (*South-Eastern Europe Brigade – SEEBRIG*); Пројекат симулационих вежби (*Southeastern Europe Simulation Network – SEESIM*); Одбрамбено-војна подршка спречавању пролиферације оружја за масовно уништење, гранична сарадња и борба против тероризма (*Counterproliferation, Border Security, Conterterrorism – CBSC*); Војно-образовна сарадња ЈИЕ (*SEE Military Education Cooperation – SEMEC*), Пројекат телемедицине (*Satellite Interconnection of Military Hospitals – SIMHO*), Пројекат одбрамбене индустрије, истраживања и технологија (*SEE Defence Industries, Research and Technology – SEEDIRET*) и најновија иницијатива Жене лидери у области безбедности и одбране (*Female Leaders in Security and Defence – FLSD*).

Конкретни резултати и допринос ових пројеката свакако постоје, али постоји и реалност суочавања са националним регулативама и ограничењима држава чланица да они буду још успешнији. Примера ради, бригада за очување мира у ЈИЕ – SEEBRIG је установљена 1999. године с циљем ангажовања у превенцији конфликта, хуманитарним и мировним операцијама УН или ОЕБС-а, под командном НАТО, ЕУ или самостално.¹⁷ У оквиру овог пројекта спроводе се вежбовне активности, одржавају састанци, на двогодишњем нивоу се дислоцира њена команда у неку од држава чланица, али ова бригада никада није практично била употребљена.

¹⁶ Све информације о историјату и раду SEDM видети на сајту СЕДМ: <https://www.sedmprocess.org/>

¹⁷ *South-Eastern Europe Brigade – SEEBRIG*, Multinational Peace Force South Eastern Europe, <https://www.sedmprocess.org>, 20/12/2021.

Не умањујући значај активности које се у оквиру бригаде спроводе, чињеница да је управо на простору ЈИ Европе, а посебно Балкана, у последњих десет година био немали број природних катастрофа, ова бригада је у отклањању последица итекако могла бити употребљена.

Форум за помоћ земљама ЈИЕ (*South East Europe Clearinghouse – SEEC*) је иницијатива покренута 2004. године на предлог Републике Словеније и Команде оружаних снага САД за Европу, с циљем да се побољша координација донатора у пружању помоћи земљама ЈИ Европе у њиховим реформским процесима, као и подршка НАТО аспирантима и земљама чланицама програма Партнерства за мир. Највећи донатори пројеката, који су иницирани кроз овај Форум, били су Велика Британија, Данска, САД, Шведска, Швајцарска, Аустрија и Словенија, а донирана средства била су намењена за набавку опреме у подршци реализације наставе, организовање курсева страних језика, семинара и курсева из области медија, цивилно-војних односа, реаговања у ванредним ситуацијама, припрема за учешће у мировним мисијама и сл. Временом је рад Форума, а пре свега прикупљање донаторске помоћи, било првенствено усмерено на државе Западног Балкана. Заједничком изјавом министара одбране чланица Форума која је потписана 2009. године формирана су три регионална центра за обуку у државама Западног Балкана. Један од значајних пројеката који је настао управо захваљујући овом Форуму су и Балканске војномедицинске снаге (*Balkan Medical Task Force – BMTF*¹⁸) у којима су ангажоване државе Западног Балкана плус Словенија. Задатак им је да створе војно-медицинске капацитете који ће бити у стању да брзо одговоре на кризне ситуације изазване природним непогодама. Форум за помоћ земљама ЈИЕ је, у постојећем формату, престао са радом 2014. године, с тим да су задржане одређене функционалности кроз састанке на нивоу политичких директора, с циљем осигурања даље координације рада регионалних центара за обуку и стварања могућности за иницирање и имплементацију нових пројеката.

Америчко јадранска повеља (*USA Adriatic Charter – AC/A5*) је иницијатива која је настала 2003. године с циљем унапређења сарадње на плану евроатлантских интеграција, што је и основни

¹⁸ Пројекат BMTF је уз финансијску подршку Норвешке и САД започет 2010. године, а BMTF су формиране октобра 2016. године, <https://balkanmedicaltaskforce.com/history/>, 20/12/2021.

принцип и кључна област од интереса А5. Иако су временом Хрватска, Албанија, Црна Гора и Северна Македонија постале пуноправне чланице НАТО, чиме је смисао постојања ове иницијативе увелико испуњен, она и даље наставља са радом позивајући чланице Повеље да појачаним напором допринесу ефикаснијим заједничким активностима. Прошириване су области сарадње, повећаван број заједничких активности, како заједничких вежби и обуке тако и заједничког ангажовања у мултинационалним операцијама. Управо је једна од првих заједничких активности било ангажовање санитетског тима оружаних снага Албаније, Хрватске и Северне Македоније у операцији „Међународне безбедносне снаге за подршку“ (*International Security Assistance Force – ISAF*) у Авганистану 2005. године, а од 2015. године и у НАТО мисији „Одлучна подршка“ (*Resolute Support – RSM*) такође у Авганистану. Активности за које се сматра да ће свакако допринети јачању регионалне безбедности и глобалном миру, а којима се А5 све интензивније бави, су образовање и обука, војномедицинска сарадња, контрола ваздушног простора, одбрамбена политика.¹⁹

Земље чланице управо у ову иницијативу имају највише поверења сматрајући да су бенефити најконкретнији и највидљивији. Два су разлога за то: 1) менторско активно присуство САД које су и иницијатори свих активности и ангажовања држава чланица Повеље, и 2) значајна финансијска подршка САД активностима које се иницирају управо кроз Повељу. Иницијатива је од почетка до данас фокусирана на Западни Балкан и менторски надзор одбрамбених сектора држава чланица, али и држава посматрача. То су и разлози због који се САД неће одрећи ове иницијативе и своје лидерске улоге, посебно имајући у виду све већу присутност Руске Федерације на простору Западног Балкана. То је и разлог због чега се све више у оквиру А5 појављују пројекти који залазе у неке друге ресоре и имају политичку димензију, попут покренутог пројекта интегрисаног система контроле и надзора ваздушног простора између Црне Горе, Хрватске, Босне и Херцеговине и Северне Македоније (*Balkan Regional Approach on Air Defence – BRAAD*).²⁰

¹⁹ Душко Лопандић и Јасмина Кроња, *Регионалне иницијативе и мултилатерална сарадња на Балкану*, Европски покрет у Србији, 2010, Београд, стр. 202.

²⁰ *Balkan Regional Approach to Air Defence: Role of NATO*, <https://www.yumpu.com/en/document/read/43130114/balkan-regional-approach-to-air-defence-braad-nci-agency->, 20/12/2021.

Центар за безбедносну сарадњу (*Regional Arms Control Verification and Implementation Assistance Centre – RACVIAC*), који је настао споразумом између Републике Хрватске и СР Немачке 2000. године, првенствено је имао надлежност за контролу наоружања што чини и данас. Временом су се његове надлежности прошириле, а новим Споразумом о RACVIAC, који је ступио на снагу децембра 2011. године и којим је Центар добио статус међународне организације, дефинисане су три кључне области у оквиру којих државе чланице, посматрачи али и све друге заинтересоване стране спроводе сарадњу: кооперативно безбедносно окружење (*Cooperative Security Environment – CSE*) са фокусом на контроли наоружања; супротстављање транснационалним безбедносним претњама (*Countering Transnational Security Threats – CTST*), и управљање и реформа сектора безбедности (*Security Sector Governance and Reform – SSG/R*).²¹ Најзначајније тело RACVIAC је Мултинационална саветодавна група (*Multinational Advisory Group – MAG*).

Како су се области сарадње проширивале RACVIAC се све више повезивао и са академским институцијама сталних и придружених чланица. И поред тога, услед великог броја активности и великог броја учесника дошло је до понављања активности што је довело до пада интересовања пре свега земаља региона да у њима учествују. И RACVIAC се, као и све друге регионалне иницијативе, суочава са потребом осавремењивања програма и садржаја рада у корак са објективним потребама и процењеним безбедносним изазовима, ризицима и претњама, на јединствен начин, како би се избегло преклапање надлежности.

Конференција начелника генералштабова балканских земаља (*Balkan Countries' CHODs Forum – Б9*) успостављена је на иницијативу Грчке и Турске 2006. године. Чињеница да су две земље, које имају суштинска неслагања око одређених политичких и безбедносних питања, биле спремне да сарађују на војном плану на регионалном нивоу, дало је додатни квалитет у регионалном приступу решавања потенцијалних проблема. Активности које се спроводе у оквиру Форума имају за циљ достизање бољег међусобног разумевања, потребног нивоа интероперабилности и знања неопходног за заједничко ангажовање, правовремене размене информација,

²¹ Регионалне иницијативе, Министарство одбране Републике Србије, <https://www.mod.gov.rs/lat/4363/regionalne-inicijative>, 20/12/2021.

размене капацитета за обуку, правовремено пружање помоћи онима којима је помоћ потребна. У циљу боље комуникације и координације успостављене су директне везе на нивоу начелника генералштабова и на нивоу оперативних центара генералштабова држава чланица. Овакав приступ се показао веома корисним јер су директне везе коришћене пре свега у случају ванредних ситуација које су погађале земље чланице.

Најзначајнији резултати рада Форума су одржавање заједничких војних вежби једном годишње; успостављена је мрежа центара за образовање и обуку (ПзМ и/или остали) у циљу прикупљања тзв. „базена“ стручних лица у складу са потребама; израђена је веб-страница Форума у циљу бољег промовисања активности; развијена је Мрежа за вежбе и обуку Југоисточне Европе (*South East European Exercise and Training Network – SEEETN*) ради извођења ефикаснијих и делотворнијих вежби и активности обуке; састанци Подгрупе за асиметричне претње допринели су бољој евалуацији када је реч о асиметричним претњама по балканске државе; установљена је листа заједничких активности на којима учествују представници држава чланица али и других заинтересованих страна.

Форум представља аутохтону војно-војну иницијативу што је издваја од других регионалних безбедносних иницијатива. Намера Форума је да и даље унапређује регионалну сарадњу у одговору на претње попут илегалних миграција, страних бораца, тероризма, енергетске безбедности и сајбер ризика из војне перспективе, да идентификује нове могуће области сарадње у духу иницијатива о паметној одбрани (*Smart Defence*), прикупљању и размени (*Pooling & Sharing*) и повезаним снагама (*Connected Forces Initiative*), и да и даље сарађује са међународним организацијама попут УН, НАТО, ЕУ, ОЕБС-ом које могу допринети бољој интероперабилности и сарадњи оружаних снага чланица Форума.

Центар за контролу малог и лаког наоружања (*South Eastern and Eastern Europe Clearinghouse for the Control of Small Arms and Light Weapons – SEESAC*) основан је 2002. године у Београду, с циљем спречавања неконтролисане пролиферације и шверца малог и лаког наоружања који су постали један од највећих послератних безбедносних ризика. Центар представља део регионалног плана борбе против пролиферације и злоупотребе малог и лаког наоружања и има мандат програма Уједињених нација за развој (*United Nations Development Programme – UNDP*) и Регионалног савета за сарадњу.

Стратегија SEESAC предвиђа активности у областима прекограничне контроле, правних питања, управљања информацијама, стратегије комуникације, истраживања, базе података о прикупљању и уништавању малог и лаког наоружања.²² Постоји низ иницијатива и пројеката који се баве овом проблематиком: Контрола малог наоружања (*Small Arms Survey* – SAS), Међународни поверилачки фонд (*International Trust Fund* – ITF), НАТО агенција за снабдевање (*NATO Supply Agency* – NSPA), Група за транспорт опасних материја (*Transport of Dangerous Goods Group* – TDGG) и сл. Центар за контролу малог и лаког наоружања сарађује са владиним организацијама и цивилним друштвом тако што им пружа неопходне информације, техничку подршку, надгледа и координира активности, обезбеђује финансијска средства првенствено путем донација за реализацију покренутних пројеката.²³ Од 2012. године SEESAC је ангажован и на имплементацији Резолуције савета безбедности УН 1325 – Жене, мир и безбедност.

Све државе Западног Балкана су чланице свих представљених регионалних безбедносних иницијатива, с тим што Србија у Америчко-јадранској повељи А5 има статус посматрача, а Хрватска није члан Конференције начелника генералштабова балканских земаља Б9.²⁴ Представници тзв. Косова учествују у раду RACVIAC у складу са договором о регионалном представљању и сарадњи постигнутој у склопу дијалога Београда и Приштине, а у А5 имају статус посматрача. Несумњиво је да је ангажовање у регионалним безбедносним иницијативама убрзало евроатлантски пут држава Западног Балкана и пуноправно чланство у НАТО (пре свега ангажовањем у А5, посвећености и активном учешћу у пројектима иницираним од стране НАТО или подржаним од стране држава чланица НАТО), али не и интеграције у ЕУ, као и да су неспецификовано поље деловања појединих иницијатива и

²² Душко Лопандић и Јасмина Кроња, *op. cit.*, стр. 202.

²³ *South Eastern and Eastern Europe Clearinghouse for the Control of Small Arms and Light Weapons*, <http://www.seesac.org/>, 20/12/2021.

²⁴ Форум Б9 чине Албанија, БиХ, Бугарска, Црна Гора, Грчка, Македонија, Румунија, Србија и Турска. Оснивачки документ „Term of reference” све државе Форума су потписале 2007. године у Бриселу током састанка Војног комитета НАТО на нивоу начелника генералштабова коме је присуствовао и начелник Генералштаба ОС Хрватске и изјаснио се да се Хрватска не осећа делом Балкана и да у раду Форума неће учествовати активно.

преклапање надлежности учинили да смисао и утицај појединих иницијатива почне да губи на значају. С друге стране, будући да се ради о државама које су не тако давно напустиле образац постконфликтних друштава са још увек великим бројем отворених питања, сама чињеница да се њихови представници састају, воде дијалог и разматрају нека заједничка питања је успех сам по себи. А тај успех би требало, полако али сигурно, да води ка безбедносној заједници и безбедносно свесном друштву у коме преовладава свест „да се властита безбедност достиже, чува и унапређује путем сарадње, узимајући у обзир „безбедносне рачунице“ суседних и других народа и држава”.²⁵

НАТО концепт паметне одбране и ЕУ концепт обједињавања и дељења

НАТО концепт паметне одбране (*Smart Defense Initiative*) и ЕУ концепт обједињавања и дељења (*Pooling&Sharing*) представљају механизме који су прилагођени условима и захтевима савременог доба и чији је циљ да кроз низ мултинационалних пројеката обезбеде бољу оперативну ефикасност, сразмерну економичност и повезаност националних капацитета. Идентификоване области сарадње као што су обука, логистика, медицина, транспорт, комуникације и сл. дају могућност државама да развијају способности и интероперабилност за заједничко ангажовање у међународном окружењу. Оба концепта су осмишљена као пројекти за превазилажење постојећих и будућих потенцијалних проблема, с циљем да се државе чланице усмере на још тешњу сарадњу, али и да се да простора за ангажовање и држава партнера.

Концепт паметне одбране није „производ и идеја” новијег датума. Иницијативе и тенденције које обухвата овај концепт виђене су још на самиту НАТО у Вашингтону 1999. године и преточене у Иницијативу за унапређење одбрамбених капацитета. На НАТО самиту у Прагу 2002. године је донета „Прашка обавеза о способностима” која је развијена ради побољшања војних капацитета и достизања интероперабилности у областима покретљивост и развојност и одрживост снага, делотворно ангажовање и самозаштита

²⁵ Драган Р. Симић, *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности*, Службени лист СРЈ, Београд, 2002, стр. 84.

и компатибилне комуникације.²⁶ Потребна за специјализацијом и заједничким унапређењем одређених способности је често покретана и обнављана тема али је, услед недостатка консензуса али и компромиса, у највећој мери остајала у домену апстрактности. Лидери земаља чланица НАТО, на самиту у Чикагу 2012. године, постигли су сагласност о прихватању концепта паметне одбране како би развили неопходне способности за достизање циљева дефинисаних као „НАТО снаге 2020“, те с тим у вези одобрили и конкретан пакет мултинационалних пројеката. Тренутно постоји 29 мултинационалних пројеката који су усмерени на ваздухопловне, медицинске, логистичке капацитете, као и капацитете обуке, информатичких услуга и сајбер одбране.

Концепт паметне одбране представља координацију активности на повећању безбедности за мање новца и пружа решења у случају ограничених ресурса, а пре свега у случају „критичних“ капацитета. Почетком 2011. године тадашњи генерални секретар НАТО, Андерс Фог Расмусен (*Anders Fogh Rasmussen*), на традиционалној Минхенској конференцији о безбедности рекао је „да у временима оскудице не можемо трошити више. Али не би требало ни да трошимо мање. Дакле, одговор је трошити боље“.²⁷ Пример оваквог ангажовања је иницијатива „Стратегијска ваздухопловна способност“ (*Strategic Airlift Capability*) која је окупила десет чланица Алијансе и две државе чланице Програма партнерство за мир у заједничкој набавци и употреби транспортних авиона. Пример је и мисија „Ваздухопловна контрола“ (*Air Policing*) у Балтичким државама (заједничко чување ваздушног простора изнад Естоније, Литваније и Летоније), која је од привремене прерасла у трајну мисију Алијансе, а земље НАТО се редовно ротирају у чувању ваздушног простора Балтичких држава.

Овај концепт има значајну примену и у домену обуке и образовања уз ефикасно коришћење националних капацитета за обуку, попут заједничке обуке хрватских и чешких хеликоптерских тимова у склопу припрема за ангажовање Међународних безбедносних снага за помоћ Авганистану (*International Security Assistance Force – ISAF*). Посебно место има и област истраживања и

²⁶ *Prague Summit Declaration*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_19552.htm, 20/11/2021.

²⁷ *Munich Security Conference 2011*, <https://securityconference.org/mediathek/asset/statement-by-david-cameron-0840-05-02-2011/>, 20/11/2021.

развоја са становишта развијања наоружања и војне опреме који ће бити компатибилни са дефинисаним стандардима. У земљама чланицама НАТО и партнера постоје научно-истраживачки центри, истраживачки институти који могу да пруже решења у складу са захтевима интероперабилности, те је њихова међусобна сарадња битан темељ за будуће заједничке пројекте. Значајно место заузима и пројекат „паметне енергије“ (*Smart Energy*), који се бави кључним стратешким рањивостима обезбеђења нафте с циљем побољшања енергетске ефикасности војних снага, развијања компетентности у подршци и заштити енергетске инфраструктуре и примене алтернативних горива и технологије за тактичко наоружање.

Опасности од сајбер напада постале су објективна стварност која захтева развијање низа могућности за одбрану. У области сајбер одбране већ постоје три пројекта: развој мултинационалних способности сајбер одбране (*Multinational Cyber Defence Capability Development* – MNCD2), Свеобухватна платформа за размену информација (*Malware Information Sharing Platform* – MISP) и Мултинационална обука за сајбер одбрану (*Multinational Cyber Defence Education and Training* – MNCDE&T). За сада је Албанија једина држава Западног Балкана која учествује у једном од ових пројеката (MNCD2).

Природа савремених безбедносних изазова, ризика и претњи захтева брз и ефикасан одговор, савремену опрему и обуку. Технологија се развија таквом брзином да и најразвијеније државе не могу одговорити на све захтеве и потребе, а посебно не државе које у својим одбрамбеним капацитетима имају опрему стару неколико деценија као што је случај са државама Западног Балкана. Пројекат интегрисаног система контроле и надзора ваздушног простора – “Балкански приступ ваздушној одбрани” (*Balkan Regional Approach to Air Defence* – BRAAD), између Црне Горе, Босне и Херцеговине, Албаније и Северне Македоније је пример како иницијатори пројекта (НАТО и А5) регионални приступ контроли ваздушног простора виде као најрационалније и најприхватљивије решење за земље Западног Балкана, тврдећи да се на тај начин значајно смањују индивидуална улагања у противваздушну одбрану.

Примена концепта паметне одбране у земљама Западног Балкана најочигледнија је у области обуке. Ове земље имају развијене националне капацитете за обуку за одређене специјалности и опредељене су да постојеће капацитете даље модернизују и понуде их на употребу заинтересованим земљама. Северна Македонија има

развијен Центар за едукацију о медијима, Црна Гора за обуку пилота хеликоптера, Босна и Херцеговина за разминурање, а Србија Центар за атомску, биолошку и хемијску одбрану (АБХО). У циљу стандардизације ваздухопловне обуке, под окриљем концепта паметне одбране, покренут је пројекат Мултинационални ваздухопловни центар за обуку (*Multinational Aviation Training Centre*) у који је од 2015. године укључена и Хрватска. Предност размене капацитета за обуку је и у томе што се кроз размену припадника различитих војски на различитим облицима обуке и усавршавања стварају неопходни предуслови за ефикасније заједничко ангажовање у међународном окружењу.

Државе Западног Балкана, по извештају о статусу НАТО пројеката паметне одбране из 2017. године, ангажоване су у неколико пројеката и потпројеката:²⁸

Назив пројекта/потпројекта	Учесник/држава ЗБ
<i>Immersive Training Environments (ITE)</i> (Симулационо окружење обуке)	Хрватска
<i>Individual Training and Education Programme (ITEP)</i> (Програм индивидуалне обуке и образовања)	Албанија
<i>Multinational Joint Headquarter Ulm</i> (Мултинационални заједнички штаб Улм)	Хрватска
<i>Female Leaders in Security and Defence (FLSD)</i> (Женски лидери у одбрани и безбедности)	Све државе
<i>Joint Logistics Support Group (JLSG HQ)</i> (Заједничка логистичка група за подршку)	Албанија, Хрватска
<i>Multinational Aviation Training Centre (MATC)</i> (Мултинационални ваздухопловни центар за обуку)	Хрватска
<i>Multinational Military Flight Crew Training</i> (Мултинационална обука војних ваздухопловних посада)	Албанија

²⁸ Доступно на: https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2013_10/2013_1018_131022-Media.pdf, 20/11/2021. Табела представља извод из извештаја о статусу пројеката који се односи само на државе Западног Балкана.

Назив пројекта/потпројекта	Учесник/држава ЗБ
<i>Malware Information Sharing Platform (MISP)</i> (Свеобухватна платформа за размену информација)	Албанија
<i>NATO Multinational Cyber Defence Education and Training (MN CD E&T)</i> (НАТО Мултинационални програм обуке и образовања сајбер одбране)	Албанија
<i>Multinational Logistics Partnership – Multinational Military Engineering Capabilities</i> (Мултинационално логистичко партнерство – војне инжињеријске способности)	Хрватска
<i>Multinational Logistics Partnership – Multinational Capabilities</i> (Мултинационално логистичко партнерство – мултинационалне способности)	Хрватска, С. Македонија
<i>Multinational Logistics Partnership – Land Operations and Maintenance</i> (Мултинационално логистичко партнерство – копнене операције и одржавање)	Србија, С. Македонија
<i>Balkan Regional Approach to Air Defence (BRAAD)</i> (Регионални балкански приступ за изградњу заједничких способности за ПВО)	Албанија, Хрватска, С. Македонија, БиХ, Црна Гора
<i>MN Infrastructure Military Engineering Capability (IMEC)</i> (Мултинационална инфраструктура војних инжињеријских способности)	Хрватска
<i>Multinational Logistics Partnership – Deployable Ammunition Storage</i> (Мултинационално логистичко партнерство – размештање складишта муниције)	С. Македонија, Србија

У годишњем извештају генералног секретара НАТО за 2020. годину²⁹ значајно место заузимају пројекти мултинационалних способности који, у ствари, представљају поменуте пројекте паметне одбране. Евидентно је да је борба против Ковид-19 диктирала понашање и у сектору безбедности на глобалном, регионалном и

²⁹ *The Secretary General's Annual Report 2020*, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2021/3/pdf/sgar20-en.pdf#page=12, 20/12/2021.

националном нивоу и да су из тог разлога изостали неки значајнији резултати у већ покренутим пројектима. Али, подршка развијању и улагање у потребне способности, удруживање ресурса и размена стручности је начин да се створе и недостајуће способности, а поменути пројекти паметне одбране, односно пројекти мултинационалних способности, су пут ка томе.

Концепт обједињавање и дељење је развијен преко Европске одбрамбене агенције (*European Defense Agency* – EDA) чији је основни циљ унапређење националних оружаних снага и њихових одбрамбених способности у свим областима, од сарадње у наоружавању, истраживања и развоја нових технологија, до регулисања тржишта наоружања. Ради се о концепту који је веома сличан НАТО концепту паметне одбране, с тим што је европски концепт пре свега усмерен на област набавке, развоја, обуке и употребе нових борбених система. Операционализација темељног европског концепта обједињавања и дељења заснива се, пре свега, на „ефективној либерализацији европског одбрамбеног тржишта и конкурентности одбрамбених компанија, европеизацији дела буџета за одбрану и јачања одбрамбене сарадње међу државама чланицама ЕУ, с циљем развоја разноврсне војне технике и технологије”.³⁰ Кроз интензивне контакте успостављена је блиска и интензивна сарадња са НАТО да би се обезбедила комплементарност и заједничко јачање капацитета, а на ширем плану развој способности унутар НАТО и ЕУ.

Један од кључних задатака ангажовања држава у EDA пројекту је и припрема националних одбрамбених индустрија за корпорацију са инопартнерима. Иако замишљен као остварив концепт у коме сви добијају, у примени се наилази на одређене препреке које се огледају како у концептуалним тако и у разликама на нивоу достигнутог технолошког развоја. Наиме, наменске или одбрамбене индустрије имају првенствено национални предзнак и примарни циљ им је да буду конкурентне све присутнијем приватном сектору, а не да се стандардизују са компанијама нових партнерских држава које су у највећој мери тек у повоју.

³⁰ Giovanni Faleg & Alessandro Giovannini, “The EU between Pooling and Sharing and Smart Defence: Making a virtue of necessity”, 2012, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2065198, 20/12/2021, p. 3.

Један од најочитијих примера концепта обједињавања и дељења су борбене групе ЕУ (БГ ЕУ) (*Battlegroup – BG*). Одлука о формирању БГ донета је на Савету ЕУ о доприносу војним способностима, у Бриселу новембра 2004. године, са идејом да ове снаге могу бити ангажоване у складу са широким спектром задатака који су предвиђени Уговором из Лисабона и Европском безбедносном стратегијом, од борбених операција у мање сложеним кризама, преко операција подршке и стабилизације мира, до заједничког учешћа са НАТО у борби против тероризма и у мисијама очувања мира у свету. Борбене групе ЕУ се ангажују када УН или НАТО нису у могућности да брзо интервенишу. Намера је била да се до краја 2009. године формира 15 БГ на располагању Европској унији, али се у фази операционализације идеје наишло на низ мањкавости од којих су кључни: недостатак командно-планских капацитета ЕУ за самостално командовање операцијама; недовољна заједничка обука; смањење могућности за обезбеђивање снага за ротацију (ротирају се сваких шест месеци); финансирање потенцијалног ангажовања. Оваквом стању свакако су допринеле и обавезе дела чланица ЕУ према операцијама НАТО. И поред тога, државе чланице ЕУ су сагласне да актуелно безбедносно окружење захтева ангажовање и БГ у појединим кризним областима те је стога важно да у свим својим елементима буду подударне и компатибилне са НАТО концептом Снага за одговор.

Да би ЕУ могла ефикасно да одговори на захтеве савременог друштва и пружи одговор на спољне али и унутрашње изазове и кризе, прибегло се истраживању потенцијала за примену сталне структуралне сарадње који подразумева модуларни приступ у погледу конкретних пројеката и иницијатива заснованих на исказаној вољи држава чланица. Како је евидентно дошло до замора процеса проширења, поставља се питање „да ли је могуће наћи средње решење између пуноправног чланства у свим областима деловања Уније које би се остварило пре него што државе кандидати буду способне да у потпуности преузму све обавезе”.³¹ Споразум о успостављању механизма сталне структуралне сарадње (*Permanent Structured*

³¹ Ивана Радић Милосављевић, „Проблеми односа Европске уније и држава кандидата за чланство и флексибилно приступање као могућ начин оживљавања политике проширења”, *Међународни проблеми*, Vol. LXXI, No. 1, 2019, стр. 7.

Cooperation – PESCO³²) је пример таквог покушаја. Овај вид сарадње је већ у почетној фази обухватио седамнаест пројеката који представљају изазов за треће државе, пре свега аспиранте за чланство у ЕУ а тиме и државе Западног Балкана. Иако се желело избећи дуплирање капацитета са НАТО, евидентно је да одређених преклапања PESCO пројеката са НАТО пројектима паметне одбране има, и то пре свега у области логистике, сајбер безбедности и медицине.

На Самиту ЕУ, који је одржан у Солуну јуна 2003. године, установљена је регионална политика ЕУ према Западном Балкану, која је подразумевала конкретнију сарадњу како ове државе више не би биле само корисници хуманитарне помоћи која им се додељује из европских фондова већ корисници развојне и инвестиционе подршке у којој и саме учествују. Регионална политика ЕУ према државама Западног Балкана била је у функцији политике проширења и промовисала је социјалну кохезију, етничку и верску толеранцију, мултикултуралност, повратак избеглица и интерно расељених лица, борбу против екстремног национализма. Тиме је, с правом, ЕУ сматрана најзначајнијим катализатором интеграција Западног Балкана.

Државе Западног Балкана сарађују са ЕУ спроводећи широк спектар активности у оквиру Заједничке безбедносне и одбрамбене политике, али је по питању пројеката обједињавања и дељења ситуација знатно скромнија него када су у питању НАТО пројекти паметне одбране. Једна од могућих области сарадње је свеобухватни приступ у регулисању области демилитаризације, коришћење постојећих капацитета односно центара за делаборацију муниције и убојних средстава, уништење вишкова муниције и обезбеђење складиштења вишка муниције, до делаборације како би се избегле несреће у складиштима муниције попут оних које су се десиле у Албанији, БиХ и Србији.

Другу област потенцијалне сарадње представља ангажовање у БГ ЕУ које подразумева учешће националне јединице као целине, због

³² PESCO представља оквир за сарадњу чланица ЕУ базиран на обавезујућем споразуму заинтересованих страна, у циљу развијања заједничких одбрамбених способности и побољшања сарадње у области одбране. Предвиђено је да се постављени циљеви реализују до 2025. године. Приступање овом механизму је на добровољној бази, али су одлуке обавезујуће. Споразум PESCO омогућава учешће и трећих држава (које нису чланице ЕУ) у пројектима под одређеним условима, а једна од њих, Р. Србија, активно прати овај Споразум спремна да се у њих све интензивније укључи.

чега јединице оружаних снага Албаније, Црне Горе и БиХ још увек не учествују у овом концепту. С друге стране, јединица Оружаних снага Хрватске је ангажована у БГ у којој је водећа нација Италија, а била је ангажована и у Немачко-Чешко-Аустријској БГ; јединица Армије С. Македоније ангажована је у БГ у којој је водећа нација Белгија (заједно са Немачком, Луксенбургом, Холандијом и Шпанијом); јединица Војске Србије ангажована је у БГ HELBROC у којој је водећа нација Грчка, а учествују још Бугарска, Румунија, Кипар и Украјина. Ова БГ се назива и Балканска Борбена група Европске уније.

Својевремено се појавила идеја о евентуалном ангажовању држава Западног Балкана у Вишеградској борбеној групи,³³ као и идеја формирања посебне БГ Западни Балкан. Један од разлога такве иницијативе био је језичка интероперабилност, што представља важан кохезиони фактор сваке војне организације и структуре. Поред тога, оружане снаге држава Западног Балкана користе сличну опрему и наоружање, имају готово идентичан концепт обуке што су свакако предности за заједничко ангажовање у међународном окружењу.

Хрватска као чланица ЕУ интензивније је ангажована у ЕУ пројектима обједињавања и дељења. У пројекту обједињавање и дељење Централноевропске иницијативе (*Central European Initiative Pooling & Sharing*), кроз регионални приступ, учествује са још пет држава Централне Европе (Аустрија, Чешка, Мађарска, Словачка, Словенија). Области интересовања Хрватске су образовање, обука пилота хеликоптера, логистика и специјалне снаге, а водећа је држава у две области: Координација мултинационалне логистике (*Coordination of Multinational Logistic*) са Чешком, и Курсеви обуке

³³ У априлу 1990. године на иницијативу Вацлава Хавела, председника Чехословачке, и других новоизабраних шефова држава Мађарске и Пољске, у Чешкој је одржан састанак на коме се разговарало о будућој сарадњи у областима политике и трговине. Наредни састанак је био фебруара 1991. године у Вишеграду, у Мађарској, где је озваничена ова иницијатива а своју новоформирану групу су назвали Вишеградском тројком. Након раздвајања Чешке и Словачке Федеративне Републике 1993. године, група је названа Вишеградска четворка (В4) или Вишеградска група. Маја 2011. године министри одбране В4 су одлучили да формирају борбену групу В4, које треба да буду део снага за брзо реаговање Европске уније. Споразум је потписан током самита групе В4 у Варшави, којој су присуствовали и немачка канцеларка Ангела Меркел и француски председник Франсоа Оланд: <https://www.globalsecurity.org/military/world/europe/visegrad.htm>, 24/12/2021.

специјалних снага – првенствено у рођењу (*Special Operations Forces Training Courses*) са Аустријом.

До сада је изостала већа присутност држава Западног Балкана у ЕУ концепту обједињавања и дељења из неколико разлога: већина пројеката отворена је само за земље чланице ЕУ; државе Западног Балкана (осим Србије и донекле БиХ због става Републике Српске) биле су приоритетно опредељење за чланство у НАТО, те су првенствено аплицирале у механизмима и пројектима које нуди НАТО; ангажовање у мултинационалним операцијама под мандатом НАТО се високо котира на путу ка пуноправном чланству док ангажовање у БГ ЕУ захтева значајне трошкове а ове борбене групе се још увек не ангажују.

Поменути пројекти НАТО концепта паметне одбране и ЕУ концепта обједињавања и дељења, у којима учествују државе Западног Балкана, делом су иницирани и започети кроз постојеће регионалне безбедносне иницијативе, што потврђује да регионализација појединих одбрамбених способности представља концепт који је прихватљив за државе Западног Балкана. Пример је пројекат „Балкански приступ ваздушној одбрани – BRAAD” који је настао у оквиру иницијативе Америчко-јадранске повеље А5, као и размена капацитета националних центара за обуку држава Западног Балкана који су иницирани кроз Форум за помоћ земљама ЈИЕ – SEEC. Како би се избегла непотребна а скупа преклапања ангажованих снага и ресурса, а учинак и ефикасност подигли на жељени ниво, и НАТО и ЕУ морају бити посвећени већој транспарентности и размени информација; унапређењу сарадње у активностима подршке, као што је логистика и обука; промовисању стратешке одбрамбене мапе пута за систематску и дугорочну сарадњу, одређивању посебних циљева и временских оквира; унапређењу синергија између ЕДА и Организације за сарадњу по питању заједничког наоружања (*Organisation for Joint Armament Cooperation – OCCAR*) и унапређењу сталне структурне сарадње”.³⁴ Иако је оваква врста синергије

³⁴ Финални извештај Високе представнице/Шефице Европске одбрамбене агенције о Заједничкој безбедносној и одбрамбеној политици, Брисел, октобар 2013. године, *Statement by EU High Representative Catherine Ashton on her Final Report on the CSDP*, 2013, https://eeas.europa.eu/archives/ashton/media/statements/docs/2013/131015_01_24/12/2021.

дефинисана сада већ давне 2013. године, до данас се ти захтеви и потребе нису значајно променили. Напротив.

Закључна разматрања

У безбедносним заједницама државе су превазишле страх да ће бити војно угрожене једне од других, не постоји осећај међусобног непријатељства и неповерења, државе имају заједничке перцепције претњи, заједничка су им очекивања добити од међусобне сарадње и својим уверењима, вредностима и ставовима оне се међусобно идентификују као целина. То још увек није случај са државама Западног Балкана јер постоји криза на простору БиХ, није решен статус КиМ, постоје и отворена питања између Северне Македоније и Грчке (договор око имена је први корак у решавању и других питања), Северне Македоније и Бугарске (Бугарска тражи да се прекине са дебугаризацијом Македоније и константно ставља вето за почетак приступних преговора између Македоније и ЕУ), гранична питања нису решена, нису решени имовинско-правни односи, као и низ других отворених питања. Одговор на питање зашто то у пракси није тако лежи пре свега у доминацији националних, етничких, религијских интереса ових држава у односу на регионалне интересе. С друге стране, ове државе јесу чланице великог броја регионалних безбедносних иницијатива, па би се могло закључити да не стоји теза да сарадња и заједничко ангажовање на заштити безбедносних интереса није развијена. Ипак, досадашња пракса показала је да најбоље, видљиве и практичне резултате дају оне регионалне иницијативе иза којих стоје „моћни” међународни субјекти.

Теорија регионалног безбедносног комплекса заступа тезу да је безбедност друштвена конструкција која се бави чувањем главних вредности неке групе коју карактеришу заједничке идеје и разумевање кроз њихову међузависност, а што је свакако значајно за регионални ниво анализе. Државе Западног Балкана, и поред евидентног напретка у евро и евроатлантским интеграционим процесима, не могу се похвалити заједничким идејама, посебно не оним које су потекле од њих самих и као такве се одржале.

Значај регионалног повезивања државе Западног Балкана апострофирају и у својим најзначајнијим стратегијско-доктринарним документима: У Стратегији националне безбедности Албаније

констатује се да се „успостављање регионалних односа заснива на основама нове визије заједничке политике сарадње и узајамног разумевања, а да су заједнички циљ интеграције у европске и евроатлантске структуре како би наш регион постао фактор мира, стабилности и просперитета“;³⁵ у Стратегији националне безбедности Хрватске се каже „да је за Р. Хрватску подручје ЈИ Европе од стратешке важности и интереса, те приоритет у безбедносном смислу, да ће она и даље доприносити развоју сарадње са суседима, развоју партнерства са другим државама на заједничким пројектима, а пре свега пројектима од интереса за јачање безбедности, те да ће наставити градити регионална партнерства“;³⁶ у Стратегији националне безбедности Црне Горе се наглашава „да је Црна Гора посвећена развијању добросуседских односа и јачању регионалне сарадње, како везано за безбедност тако и у другим областима од заједничког интереса“;³⁷ у Стратегији одбране Северне Македоније се каже да су „регионална сарадња и добросуседски односи имали позитиван утицај на безбедност региона. Државе региона су свесне те сарадње, а добросуседски односи су предуслов за изградњу међусобног поверења, интеграције у евро и евроатлантске структуре, и за унапређење регионалне безбедности, стабилности и економског раста“;³⁸ у документу „Одбрамбена политика Босне и Херцеговине“ указује се да ће „Босна и Херцеговина настојати унапредити своју

³⁵ Стратегија националне безбедности Албаније донета је 2004. године, ажурирана 2007. године, а последња верзија датира из 2014. године иако је Албанија постала пуноправна чланица НАТО 2009. године, <https://cyberwar.ro/publicatie/albania-national-security-strategy-2014/>, 24/12/2021.

³⁶ Стратегија националне безбедности/сигурности Р. Хрватске донета је 2002. године, а ажурирана 2017. године, иако је Хрватска постала чланица НАТО 2009. године, а ЕУ 2013. године, *Стратегија националне сигурности Републике Хрватске*, Хрватски Сабор, Загреб 2017, <https://www.morh.hr/kategorija/strategije/>, 24/12/2021.

³⁷ Стратегија националне безбедности Црне Горе донета је 2008. године, а ажурирана 2018. године, с обзиром на то да је Црна Гора постала чланица НАТО 2017. године, <https://zakoni.skupstina.me/zakoni/web/dokumenta/zakoni-i-drugi-akti/522/1814-11450-00-38-18-1-4>, 24/12/2021.

³⁸ Стратегија националне безбедности С. Македоније донета је 2008. године, Стратегија одбране 2010. године а ажурирана 2020. године. С обзиром на то да је Северна Македонија постала чланица НАТО 2020. године за очекивати је и доношење нове Стратегије националне безбедности, <https://www.mod.gov.mk/storage/2021/06/Defence-Strategy-of-the-Republic-of-North-Macedonia>, 24/12/2021.

улогу и значај у регионалној сарадњи, и то нарочито развојем интензивних и свестраних односа са свим земљама регије, посебно суседима”;³⁹ Република Србија у својој Стратегији националне безбедности указује да је „допринос јачању регионалне стабилности и унапређење добросуседских односа трајно опредељење Републике Србије”.⁴⁰ И поред овако дефинисаних декларативних, позитивних и оптимистичних ставова, у пракси сарадња није на задовољавајућем нивоу, не постоји довољан број заједничких пројеката, сарадња се примарно одвија билатерално, а спремност да се регионално сарађује долази до изражаја првенствено приликом ванредних ситуација (поплаве, пожари...). Позитивна реторика као да пре свега служи за дневне политичке потребе и задовољавање евро/евроатлантских захтева, док суштински изостаје свесност и спремност на примену добрих стратегијских решења и опредељења и у пракси.

Дакле, несумњиво је да регион за државе Западног Балкана има стратешки значај. Несумњиво је и да учешће у регионалним безбедносним иницијативама представља практичан оквир за спровођење овако дефинисаних одбрамбених политика. Чињеница је и да овако структуриране регионалне безбедносне иницијативе пружају широк спектар активности, које доприносе изградњи интероперабилности и изградњи механизма за одговор на савремене безбедносне изазове, ризике и претње. Али је и објективна примедба да понуђене активности не прате у довољној мери захтеве савременог света и промене које настају на регионалном и светском нивоу. Чињеница је и да са безбедносним концептима НАТО и ЕУ постоје преклапања у надлежностима, што додатно оптерећује још увек скромне безбедносне капацитете држава Западног Балкана, иако се ради о већини држава које су већ чланице НАТО.

³⁹ Документ „Сигурносна политика БиХ” донет је 2006. године, а „Одбрамбена политика БиХ” 2008. године и овај документ представља најажурнији стратегијско-доктринарни докуменат, иако се и у документу „Стратегија вањске политике Босне и Херцеговине за период 2018–2023” говори и о безбедносним аспектима, http://www.mod.gov.ba/slike2014/02.28.20_2_Odbrambena%20politika%20BiH, 24/12/2021.

⁴⁰ Стратегија националне безбедности Р. Србије донета је 2009. године а ажурирана 2020. године, https://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadrzaj_dokumenta/strategije/2021/Prilog1-StrategijaNacionalneBezbednostiRS-SRP, 24/12/2021.

Сарадњом у оквиру пројеката паметне одбране и обједињавања и дељења, између осталог, развија се и јача регионални приступ и регионална сарадња, а постојећа и објективна међузависност држава у области безбедности прераста у њихову предност да се заједничким капацитетима и заједничким трошковима ефикасно супротставе најсавременијим безбедносним проблемима. Разлог „ограниченог“ нивоа учешћа држава партнера је у чињеници да за њих постоји низ ограничења у односу на државе чланице НАТО и ЕУ. Чини се да је почетни замах промовисања ових концепата утихнуо пред објективним проблемима са којима се свет данас суочава, иако је несумњиво и оваква врста сарадње начин да се неки од савремених проблема и решавају.

На простору Југоисточне Европе данас има око 40 регионалних иницијатива, велики број њих примарно или делимично бави се и питањима безбедности и не треба да чуди губитак интересовања, или боље рећи преусмеравање интересовања на неке друге институције, концепте и пројекте. А неки од њих садржани су у НАТО концепту паметне одбране и ЕУ концепту обједињавања и дељења, па се зато намеће питање да ли су неки будући мултинационални пројекти паметне одбране и обједињавања и дељења алтернатива регионалним безбедносним иницијативама.

У стратегијско-доктринарним документима држава Западног Балкана се још увек говори о „успостављању поверења“, што значи да оно још увек не постоји, а ако не постоји тешко да можемо тврдити да обрасци непријатељства међу овим државама више не постоје. Стога и не чуди да различите иницијативе за унапређење односа не долазе од ових држава (иако се политичке елите увек изјашњавају да такве процесе спроводе зато што је то добро за друштво, за грађане, а не зато што неко то од њих очекује или тражи) већ од међународних организација и великих сила. Јер још увек не постоји довољна спремност да се регионално приступи заједничким пројектима ма колико се чинили економични и ефикасни за све.

Ипак, регионалне безбедносне иницијативе у којима учествују државе Западног Балкана, и са измењеном структуром и областима деловања и са евидентним проблемима преклапања надлежности, доприносе јачању и унапређењу националне и регионалне безбедности јер се регионалним приступом долази до решења која ће спречити прерастање безбедносних изазова, ризика и претњи у безбедносне проблеме који се могу прелити на шири ниво.

Истовремено, активно учешће у регионалним безбедносним иницијативама и НАТО и ЕУ безбедносним концептима доприноси изградњи интероперабилности која је кључна за заједничко ангажовање у међународним мисијама и операцијама и на заједничким задацима изградње и очувања мира и стабилности, а тиме и стварања услова за даљи просперитет друштава, а посебно друштава у транзицији.

Пројекти и активности које се нуде кроз представљене регионалне безбедносне иницијативе и безбедносне концепте су пут за превазилажење дела отворених питања држава Западног Балкана и могу да створе амбијент у коме ове државе заједнички доприносе јачању стабилности и безбедности. Такав приступ је пре свега дугорочан, те стога саме регионалне иницијативе морају наћи механизме који ће оправдати њихово постојање и њихов рад учинити ефикаснијим. Јер, ма каква била судбина постојећих безбедносних концепата, решења која настану на нивоу региона, као добровољан чин самих учесника, предодређена су да буду одржива и дуготрајна.

Библиографија

- Balkan Medical Task Force – BMTF*, <https://balkanmedicaltaskforce.com/history/>, 24/12/2021.
- Balkan Regional Approach to Air Defence: Role of NATO*, <https://www.yumpu.com/en/document/read/43130114/balkan-regional-approach-to-air-defence-braad-nci-agency>, 24/12/2021.
- Buzan, Barry & Waever, Ole, *Regions and Powers – The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Buzan, Barry, *People, States and Fear: An Agenda For International Security Studies in the Post-Cold War Era*, 2nd Edition, Harvester Wheatsheaf, 1991.
- Defence Strategy of the Republic of North Macedonia*, Ministry of Defence, Republic of North Macedonia, Skopje, 2020, <https://www.mod.gov.mk/storage/2021/06/Defence-Strategy-of-the-Republic-of-North-Macedonia>, 24/12/2021.
- Faleg, Giovanni & Giovannini, Alessandro, *The EU between Pooling and Sharing and Smart Defence: Making a virtue of necessity*, 2012, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2065198, 20/12/2021.

https://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadrzaj/dokumenta/strategije/2021/

Janković, Slobodan, "Geopolitics of the Balkans: 2019–2021", *The Review of International Affairs*, Vol. LXXII, No. 1182, May–August 2021.

Multinational Project, Smart Defence Multinational Projects, [https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2013_10/20131018_131022-Media](https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2013_10/20131018_131022-Media.pdf), 24/12/2021.

Munich Security Conference 2011, <https://securityconference.org/mediathek/asset/statement-by-david-cameron-0840-05-02-2011/>, 24/12/2021.

North Atlantic Treaty Organization, *NATO's capabilities*, https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49137.htm, 24/12/2021.

Prague Summit Declaration, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_19552.htm, 24/12/2021.

South Eastern and Eastern Europe Clearinghouse for the Control of Small Arms and Light Weapons, <http://www.seesac.org/>, 24/12/2021.

South-East Europe Defense Ministerial (SEDM), *SEDM objectives*, <https://www.sedmprocess.org/web/sedmp/home>, 24/12/2021.

South-Eastern Europe Brigade – SEEBRIG, *Multinational Peace Force South Eastern Europe*, <http://www.seebrig.org/organization/seebrig-structure.html>, 24/12/2021.

Statement by EU High Representative Catherine Ashton on her Final Report on the CSDP, 2013, https://eeas.europa.eu/archives/ashton/media/statements/docs/2013/131015_01_, 24/12/2021.

The National Security Strategy of the Republic of Albania, Tirana 2014, <https://cyberwar.ro/publicatie/albania-national-security-strategy-2014/>, 24/12/2021.

The Secretary General's Annual Report 2020, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2021/3/pdf/sgar20-en.pdf#page=12, 24/12/2021.

Vilijams, Pol D., *Uvod u studije bezbednosti*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.

Visegrad Group, Visegrad Battlegroup, <https://www.globalsecurity.org/military/world/europe/visegrad.htm>, 24/12/2021.

Кегли, ЈР., Чарлс В., и Виткоф, Јудин Р., *Светска политика – тренд и трансформација*, Центар за студије ЈИ Европе, Београд, 2006.

Лопандић, Душко и Кроња, Јасмина, *Регионалне иницијативе и мултилатерална сарадња на Балкану*, Европски покрет у Србији, Београд, 2010.

Одбрамбена политика Босне и Херцеговине, Председништво Босне и Херцеговине, Сарајево, 2010. http://www.mod.gov.ba/slike2014/02.28.20_2_Odbrambena%20politika%20Bi, 24/12/2021.

Радић Милосављевић, Ивана, „Проблеми односа Европске уније и држава кандидата за чланство и флексибилно приступање као могућ начин оживљавања политике проширења”, *Међународни проблеми*, Vol. LXXI, No. 1, 2019.

Радоман, Јелена, „Регионалне иницијативе у ЈИ Европи”, *Безбедност Западног Балкана*, No. 6, 2007.

Регионалне иницијативе, Министарство одбране Републике Србије, <https://www.mod.gov.rs/lat/4363/regionalne-inicijative>, 24/12/2021.

Симић, Драган Р., *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности*, Службени лист СРЈ, Београд, 2002.

Стратегија националне безбедности Р. Србије, Министарство одбране Републике Србије, Београд 2020, https://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadrzaj/dokumenta/strategije/2021/Prilog_1-StrategijaNacionalneBezbednostiRS-SRP, 24/12/2021.

Стратегија националне безбједности Црне Горе, Црна Гора, Подгорица, 2018, <https://zakoni.skupstina.me/zakoni/web/dokumenta/zakoni-i-drugi-akti/522/1814-11450-00-38-18-1-4>, 24/12/2021.

Стратегија националне сигурности Републике Хрватске, Хрватски Сабор, Загреб 2017, <https://www.morh.hr/kategorija/strategije/>, 24/12/2021.

REGIONAL SECURITY INITIATIVES AND NATO AND EU SECURITY CONCEPTS - THE CASE OF THE WESTERN BALKANS

ABSTRACT

Countries that have common security interests are united on a regional level, and regional security initiatives represent a space in which cooperation materialises practically, with concrete security benefits. On the other hand, the NATO concept of smart defence and the EU concept of unification and sharing as security tools of institutions, whose membership these countries aspire to or are members of the Western Balkans, confirm the established regional cooperation while also opening a space for some new forms of cooperation. Therefore, the subject of this research is how security integration processes, implemented through regional security initiatives and NATO and EU security concepts, affect the evolution of the Western Balkan sub-complex. The hypothesis that will be confirmed in the paper is that the security and stability of the Western Balkan countries depend on their national capacities being interconnected in the regional security network and supported by global security concepts. The theory of the regional security concept is suitable for this type of research because it mostly relies on the socio-constructivist theoretical framework, which implies that the forms of the international system determine states' behaviour, with an emphasis on social structures and facts.

Keywords: Western Balkans, regional security initiatives, NATO concept Smart Defense Initiative, EU concept Pooling & Sharing.

UDK 339.92(497-15)
339.923:061.1EU
Biblid 0543-3657, 73 (2022)
Год. LXXIII, бр. 1184, стр. 93–115
Прегледни научни рад
Примљен: 25. 1. 2022.
Прихваћен: 20. 2. 2022.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2022.73.1184.4
CC BY-SA 4.0

Сава МИТРОВИЋ¹

Економске интеграције на Западном Балкану – припрема за чланство у ЕУ или замена за чланство?²

САЖЕТАК

У раду се анализирају иницијативе економског карактера покренуте у региону Западног Балкана. ЦЕФТА 2006, као једина трговинска иницијатава успостављена на стабилној, уговорној основи, представљена је као темељ регионалних трговинских односа, али је и указано на све слабости и проблеме у функционисању ове организације. Аутор даље приказује развој, изазове и перспективе других економско-трговинских аранжмана, како оних иницираних у оквиру Берлинског процеса (Регионално економско подручје и Заједничко регионално тржиште), али и од стране самих лидера Западног Балкана („Мали Шенген”/„Отворени Балкан”). Основно истраживачко питање на које рад одговора јесте – да ли су поменуте регионалне иницијативе компатибилне са процесом приступања ових држава Европској унији? Централна теза коју аутор заступа јесте да ниједна од ових иницијатива није креирана са намером замене чланства у ЕУ, које остаје примарни спољнополитички циљ свих актера са Западног Балкана, те да свака од њих може

¹ Сава Митровић, млађи истраживач, Центар за европске политике, Београд, e-mail: sava.mitrovic@cep.org.rs

² Погледи изнети у раду одражавају лични став аутора, а не нужно и став Центра за европске политике.

представљати добру припрему региона за изазове учешћа на унутрашњем тржишту ЕУ, али и бити подстицај за спровођење неких од кључних реформи у оквиру приступног процеса.

Кључне речи: Западни Балкан, Европска унија, ЦЕФТА, Берлински процес, Регионално економско подручје, Заједничко регионално тржиште, Мали Шенген, Отворени Балкан, регионалне иницијативе, процес приступања, чланство

Уводне напомене

Када је на развалинама некадашњег социјалистичког лагера талас „новог регионализма“ почео да заплъускује Централну и Источну Европу, регион који ће касније бити назван Западни Балкан нашао се у сенци оружаних сукоба. Иако су обриси регионалне сарадње постојали на овом простору и пре отпочињања ратова, значајније иницијативе, али и објективни услови да се сарадња на Балкану успостави, формираће се тек након мировних споразума у Дејтону и Куманову, односно демократских промена у Савезној Републици Југославији 2000. године. Регионална сарадња на Западном Балкану, а повремено и у ширем региону Југоисточне Европе, интензивно је подстицана од стране Европске уније од завршетка оружаних сукоба на овом простору, са мање или више успеха.

Паралелно са инаугурисањем концепта Западног Балкана, Европска унија је покренула Процес стабилизације и придруживања за државе региона, с циљем унапређења економских и трговинских односа између њих, изградње институција, развоја демократије и цивилног друштва, те стварања неопходних услова за стабилизацију Западног Балкана и његово придруживање Унији.³ Од момента покретања Процеса стабилизације и придруживања све до данас, ЕУ је снажно подржавала и подстицала регионалну сарадњу на Западном Балкану, представљајући је истовремено и као неопходан услов за наставак процеса европских интеграција, али и као припрему региона за његово пуноправно чланство у ЕУ. Ипак, и поред више од две деценије снажног промовисања западнобалканског идентитета и регионалне сарадње, овај идентитет је далеко од укореењеног, док се

³ Тања Мишчевић, *Придруживање Европској унији*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 152.

сарадња пре посматра као нужност у процесу европских интеграција а не као резултат искрених жеља и објективних потреба ових држава.⁴

У овом раду истраживачки фокус стављен је на регионалне организације и иницијативе економског карактера. Рад настоји да одговори на питање – да ли економске интеграције Западног Балкана заиста представљају корак у процесу придруживања и приступања ових држава Европској унији, или су заправо алтернатива чланству којима се ствара нека врста балканске економске (а потенцијално и политичке) уније? Анализа се, поред ЦЕФТА 2006, односи на економске иницијативе покренуте у оквиру Берлинског процеса (Регионално економско подручје и Заједничко регионално тржиште), као и иницијативу колоквијално названу „Мали Шенген“, а однедавно званично „Отворени Балкан“. Представљена је перспектива сваке од ових иницијатива, али и приказани изазови са којима се оне суочавају или би тек могле да се суоче.

Под појмом регионалне економске интеграције у литератури се најчешће означавају процеси унапређења привредне и трговинске сарадње у одређеном региону, засновани на одговарајућим вишестраним споразумима.⁵ Ипак, у овом раду економске интеграције на Западном Балкану посматране су у најширем смислу, као сви видови либерализације кретања роба, услуга, фактора производње и инвестиционих токова у региону, без нужности њиховог заснивања на правно обавезујућем међународном уговору. Полазећи од уобичајене теоријске класификације нивоа економске интеграције (зона слободне трговине, царинска унија, заједничко тржиште, економска унија), рад нуди и квалитативну оцену нових регионалних иницијатива. Док зона слободне трговине подразумева да свака од чланица интеграције задржава аутономију у вођењу спољне трговине, остали виши нивои интегрисања значили би успостављање јединствене царинске територије и увођење заједничке царинске тарифе према трећим земљама, од чега је Западни Балкан ипак далеко у овом тренутку.

⁴ Драган Ђукановић и Марко Дашић, „Моделирање регионалне сарадње на Балкану након 1999. године: европска искуства и њихова примена“, *Међународни проблеми*, Vol. LXXIII, No. 4, 2021, стр. 617–636.

⁵ Предраг Бјелић, *Међународна трговина*, Центар за издавачку делатност Економског факултета, Београд, 2011, стр. 354.

ЦЕФТА 2006 – основа трговинских односа у региону

Споразум о слободној трговини у Централној Европи (*Central European Free Trade Agreement – CEFTA*) иницијално је склопљен између три земље некадашњег Источног блока, Пољске, Мађарске и Чехословачке, 21. децембра 1992. године у Кракову. Чланство ЦЕФТА се ширило и на државе Југоисточне Европе, па су у периоду од 1996. до 2006. године њему редом приступале Словенија, Румунија, Бугарска, Хрватска и Македонија. Међутим, услед проширења Европске уније 2004. године већина држава напустила је ЦЕФТА, а извесно приступање Румуније и Бугарске ЕУ 2007. године претило је да обесмисли постојање ЦЕФТА. Тада су се појавиле иницијативе да се иницијални Споразум о слободној трговини у Централној Европи реформише и унапреди, тако да у његово чланство буду укључене преостале државе Западног Балкана чији су трговински односи до тог момента били регулисани мрежом билатералних споразума о слободној трговини. Оцене прве ЦЕФТА, као једне од најуспешнијих организација слободне трговине која је умногостручила трговинску размену њених чланица и припремила их за чланство у ЕУ⁶, представљале су је као добар модел и за државе Западног Балкана на њиховом путу ка ЕУ.

Споразум о изменама и приступању Споразуму о слободној трговини у Централној Европи – ЦЕФТА 2006, под покривитељством Пакта за стабилност у Југоисточној Европи, а уз подршку Европске комисије, 19. децембра 2006. године потписале су Бугарска, Румунија, Хрватска (које су каснијим приступањем ЕУ напустиле ЦЕФТА), Албанија, БиХ, Македонија, Молдавија, Црна Гора, Србија, као и УНМИК у име Косова*.⁷ Њиме су 32 билатерална споразума замењена једним мултилатералним споразумом који представља унапређену и модернизовану верзију претходног ЦЕФТА споразума и који до данас чини окосницу трговинских односа у региону.

ЦЕФТА 2006 представља регионалну трговинску организацију привременог карактера, тј. замишљена је као прелазно решење док

⁶ Душко Лопандић и Јасминка Кроња, *Регионалне иницијативе и мултилатерална сарадња на Балкану*, Европски покрет у Србији, Београд, 2010, стр. 115–116.

⁷ Овај назив је без прејудуцирања статуса и у складу је са Резолуцијом Савета безбедности Уједињених нација 1244 и мишљењем Међународног суда правде о декларацији о независности Косова.

ове државе не постану пуноправне чланице Европске уније и њеног јединственог тржишта. Снажна веза коју ЦЕФТА успоставља са Европском унијом видљива је већ из преамбуле Споразума у којој је наглашено да је „циљ страна да приступе Европској унији“, те да је улога ЦЕФТА да „побољша припремљеност страна за чланство у ЕУ“.⁸ Одредбе ЦЕФТА 2006 у бројним областима директно референцирају на чланове оснивачких уговора ЕУ (нпр. у питањима конкуренције, државне помоћи, јавних набавки и сл.) што води усклађивању прописа у државама региона са правним тековинама Уније, те се може сматрати припремом региона за улазак у ЕУ.⁹ И други аутори сматрају како ЦЕФТА 2006 представља одличну вежбу за будуће учешће на јединственом тржишту ЕУ које ће убрзати приступање ових држава Унији,¹⁰ односно да се кроз ЦЕФТА обезбеђује развој региона и стварају предуслови за његово прикључење Унији.¹¹

ЦЕФТА 2006 представља далеко свеобухватнији и амбициознији аранжман од своје претходнице из 1992. године, с обзиром на то да осим либерализације трговине индустријским производима, обухвата и трговину пољопривредним производима, трговину услугама, инвестиције, правила конкуренције, јавне набавке, као и заштиту интелектуалне својине.¹² Иако оба споразума успостављају исти ниво економске интеграције, тј. зону слободне трговине, одредбама ЦЕФТА 2006 успоставља се далеко либералнији трговински режим у којем су заштитне мере сведене на минимум и

⁸ „Закон о потврђивању Споразума о измени и приступању Споразуму о слободној трговини у Централној Европи – ЦЕФТА 2006“, *Службени гласник РС – Међународни уговори*, бр. 88/2007.

⁹ Душко Лопандић и Јасминка Кроња, *Регионалне иницијативе и мултилатерална сарадња на Балкану*, *op. cit.*, стр. 121.

¹⁰ Мина Зиројевић Фатић, Сања Јелисавец Трошић и Дејан Гајић, „Регионалне интеграције на простору ЈИЕ са посебним освртом на ЦЕФТА споразум“, у: Маријана Дукић Мијатовић (ур.), *Савремене тенденције у развоју правних система држава у региону*, Универзитет Привредна академија Нови Сад – Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад, 2012, стр. 260–273.

¹¹ Снежана Поповчић-Аврић и Маријана Видас-Бубања, *Међународна економија*, Завод за уџбенике и ФЕФА, Београд, 2009, стр. 206–207.

¹² Душко Лопандић и Јасминка Кроња, *Регионалне иницијативе и мултилатерална сарадња на Балкану*, *op. cit.*, стр. 119.

који предвиђа и арбитражу као механизам за решавање спорова.¹³ Такође, ЦЕФТА 2006 уводи могућност тзв. регионалне кумулације којом је омогућено да се више производних фаза обавља у земљама потписницама, након чега би производ могао бити извезен у ЕУ под режимом бесцаринског увоза.¹⁴ Поред тога, у оквиру овог трговинског аранжмана од 2019. године уведен је и институт пуне кумулације порекла.¹⁵ Код овог типа кумулације испуњеност захтева правила порекла посматра се на нивоу читаве зоне слободне трговине, чиме се креира јединствено подручје за утврђивање порекла и омогућује да се тргује већим бројем производа под преференцијалним условима.¹⁶

Свеукупно, очекивало се да ЦЕФТА 2006 створи стабилно економско окружење и добру пословну климу у региону чинећи га атрактивнијим, како за узајамна улагања тако и за стране директне инвестиције. Међутим, у пракси су се показали и многи недостаци овог трговинског споразума. Бројне нецаринске баријере административне и техничке природе, попут сложених процедура на граничним прелазима, неусклађености рада царинских и инспекцијских служби, међусобног непризнавања сертификата о квалитету и пореклу робе, али и различитих видова криминала и корупције, оптерећују трговинске односе у региону.¹⁷ Тако, на пример, Северна Македонија нецаринским мерама покушава да смањи увоз брашна из Србије, а слично путем акциза чини и Босна и

¹³ Ibid., стр. 118–119.

¹⁴ Стеван Рапаић, *Економски интерплеј – економски аспект повезаности земаља Западног Балкана: Мали Шенген као могући вид нове регионалне интеграције*, Центар за примењене европске студије, <http://media1.wbinterplay.cpes.org.rs/2020/12/Stevan-Rapaic-Ekonomski-interplej.pdf>, 14/2/2022, стр. 22.

¹⁵ За више детаља погледати: German Cooperation, *Guidelines on unified implementation of Full cumulation and Duty Drawback among CEFTA Parties*, https://www.giz.de/en/downloads_els/ORF%20Foreign%20Trade%20%E2%80%93%20Guidelines%20on%20unified%20implementation%20of%20Full%20cumulation%20and%20Duty%20Drawback%20among%20CEFTA%20Parties.pdf, 14/2/2022.

¹⁶ Предраг Бјелић, „Правила о пореклу робе као нова граница спољно-трговинске либерализације”, *Ревиија Копаоничке школе природног права*, Vol. I, No. 1, 2019, стр. 295–307.

¹⁷ Стеван Рапаић, „‘Мали Шенген’ као могућност нове регионалне економске интеграције”, *Међународни проблеми*, Vol. LXXII, No. 3, 2020, стр. 566–594.

Херцеговина када су српски произвођачи пива у питању.¹⁸ Ипак, ако би се за ове и сличне мере могло рећи да представљају сиву зону која не доводи у питање опстанак ЦЕФТА, увођење такси од 100% на робу из Србије и БиХ, од стране власти у Приштини, у периоду од готово годину и по дана држало је ову организацију практично у стању потпуне блокираности и демонстрирало сву неефикасност њеног система за решавање спорова. Ови и слични проблеми, удружени са стагнацијом региона на европском путу, али и општим ставом да ЦЕФТА 2006 није дала очекиване економске резултате,¹⁹ подстакли су државе региона да предложе нове видове економске интеграције.

Регионално економско подручје – продубљивање постојећих аранжмана

Уочи самита Берлинског процеса у Трсту, шест премијера са Западног Балкана окупиле се у Сарајеву у марту 2017. године. Том приликом усвојили су Заједничко саопштење у којем се, поред поновљене посвећености европским интеграцијама, истиче неопходност регионалних економских интеграција, а Савет за регионалну сарадњу позива да изради иницијативу о слободном протоку роба, услуга, капитала и квалификоване радне снаге у региону, те заједничком приступу дигиталном развоју.²⁰ Ова иницијатива западнобалканске шесторке поздрављена је на самиту Берлинског процеса, одржаном у Трсту у јулу исте године, а у Завршној декларацији са Самита по први пут је формулисан концепт Регионалног економског подручја (*Regional Economic Area*).

Регионално економско подручје требало би да буде засновано на правилима и начелима ЦЕФТА и ЕУ и усклађено са Споразумима о стабилизацији и придруживању које је свака од земаља региона потписала са ЕУ, те да омогући постепено повећање слободног кретања робе, услуга, инвестиција и квалификованих радника.²¹ У

¹⁸ Ibid., стр. 567.

¹⁹ Gazmend Qorraj, "Towards European Union or Regional Economic Area: Western Balkans at Crossroads", *Our Economy*, Vol. 64, No. 1, 2018, pp. 11–17.

²⁰ ЕУ у Србији, *Заједничко саопштење са састанка премијера Западног Балкана*, <https://europa.rs/zajednicko-saopstenje-sa-sastanka-premijera-zapadnog-balkana/>, 15/1/2022.

²¹ ЕУ у Србији, *Завршна декларација Самита о Западном Балкану 2017*, <https://europa.rs/zavrсна-deklaracija-samita-o-zapadnom-balkanu-2017/>, 15/1/2022.

Декларацији се истиче да ће Регионално економско подручје допринети реализацији великих неискоришћених потенцијала региона стварањем бољих и одрживијих економских прилика и већим привлачењем страних директних инвестиција, а што ће увећати запосленост и свеукупни просперитет региона.²² Изричито је наглашено да успостављање Регионалног економског подручја није алтернатива чланству у ЕУ, већ процес који ће „ојачати капацитете западнобалканских економија да испуне економске критеријуме за приступање ЕУ и спроведу њене правне тековине на регионалном нивоу пре приступања ЕУ”.²³

На Самиту у Трсту усвојен је Вишегодишњи акциони план за Регионално економско подручје, који се односи на области трговине, инвестиција, мобилности и дигиталне економије.²⁴ Истовремено, Вишегодишњи акциони план отвара простор и за хармонизацију политика држава Западног Балкана са политикама ЕУ у тим областима, а постојеће регионалне структуре, пре свих Савет за регионалну сарадњу и ЦЕФТА, задужене су за имплементацију овог плана.²⁵ Стога, читав пројекат Регионалног економског подручја можемо сматрати покушајем продубљивања и надградње постојећих економских аранжмана у региону, којим се државе региона подстичу на неопходне реформе, уз њихово јасно и недвосмислено задржавање на европском путу.

Као што то Ђукановић и Ђорђевић исправно примећују, иако је изворно иницијатива за успостављање Регионалног економског подручја дошла од самих лидера Западног Балкана, она ће своју тежину и афирмацију добити тек након самита Берлинског процеса у Трсту.²⁶ Ипак, иако се чини као нужни предуслов, међународна подршка није увек и гарант успеха регионалних иницијатива.

²² Ibid.

²³ Ibid.

²⁴ Министарство спољних послова Републике Србије, *Регионалне иницијативе*, <https://www.mfa.rs/spoljna-politika/eu-integracije/regionalne-inicijative>, 15/1/2022.

²⁵ Јелица Минић, „Регионални механизми у процесу проширења ЕУ на Западни Балкан”, *Спољнополитичке свеске*, No. 1, 2019, стр. 25–30.

²⁶ Драган Ђукановић и Бранислав Ђорђевић, „‘Мали Шенген’ – концепт, имплементација и контроверзе”, *Међународни проблеми*, Vol. LXXII, No. 3, 2020, стр. 595–618.

Велики број нерешених билатералних спорова, али и препрека административно-техничког карактера, онемогућили су пуну реализацију Вишегодишњег акционог плана. Примера ради, из Приштине су се могли чути гласови како Косово* не жели да буде део трговинског блока којим доминира Србија, а Регионално економско подручје називано је и новом Југославијом,²⁷ што је став који ће Приштина и у будућности често понављати у контексту других регионалних иницијатива. Такође, чињеница да ниједна од земаља региона нема потпуно функционалну тржишну економију, нити довољно ефикасну јавну управу, као и да се свака од њих налази у различитим фазама у процесу приступања ЕУ, оптерећују реализацију договорених активности.²⁸

Професор економије из Приштине, Газменд Коррај (*Gazmend Qorraj*), понудио је два могућа сценарија када је будућност Регионалног економског подручја у питању. Према оптимистичном сценарију ова иницијатива ће представљати оквир и подстицај за убрзавање реформи, достизање европских стандарда, економску конвергенцију региона и његово брже приступање Европској унији.²⁹ С друге стране, песимистичан сценарио подразумева да би препуштање координације и подршке реформама Савету за регионалну сарадњу и другим регионалним иницијативама њих додатно успорило, те би Регионално економско подручје постало замена за европске интеграције.³⁰ У сваком случају, пракса није до краја потврдила исправност ни једног ни другог сценарија. Тако је, на пример, значајан успех постигнут реализацијом споразума којим је од јула 2021. укинут роминг у региону Западног Балкана,³¹ чиме су створени предуслови

²⁷ Balkans Policy Research Group, *Регионална сарадња на Западном Балкану: Компаративна анализа Регионалног економског подручја, Мини-Шенгена и Заједничког регионалног тржишта*, 2021, https://balkansgroup.org/wp-content/uploads/2021/02/Regionalna-saradnja-na-Zapadnom-Balkanu_KOMPARATIVNA-ANALIZA-REGIONALNOG-EKONOMSKOG-PODRU_%C4%8CJA-%E2%80%99EMINI-%C5%A0ENGENA%E2%80%99C-I-ZAJEDNI_%C4%8CKOG-REGIONALNOG-TR_%C5%BDI%C5%A0TA_WEB-1.pdf, 15/1/2022, стр. 16.

²⁸ Ibid., стр. 20.

²⁹ Gazmend Qorraj, "Towards European Union or Regional Economic Area: Western Balkans at Crossroads", *Our Economy*, op. cit., p. 15.

³⁰ Ibid.

³¹ РТС, *Укинут роминг на Западном Балкану, ниже цене у Грчкој*, <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/4426860/ukinut-roming-zapadni-balkan.html>, 15/1/2022.

за његову пуну интеграцију у европско дигитално тржиште. Међутим, у многим другим питањима као што је, између осталог, најављено узајамно признавање професионалних квалификација, ова иницијатива није доживела пуну материјализацију, а свакако је тешко рећи да је процес европских интеграција региона иоле убрзан захваљујући овој иницијативи.

Од Малог Шенгена до Отвореног Балкана – Западни Балкан у више брзина

Паралелно са имплементацијом мера предвиђених Вишегодишњим акционим планом за Регионално економско подручје, 10. октобра 2019. у Новом Саду, лидери Србије, Албаније и Северне Македоније организовали су састанак на којем су најавили формирање „Малог Шенгена“, с циљем да до краја 2021. године на Западном Балкану буде успостављена слобода кретања роба, услуга, капитала и људи. Том приликом је наглашена компатибилност ове иницијативе са европским путем земаља Западног Балкана, али и истакнуто да ове државе не претендују на било какав ексклузивитет, те да позивају и преостале актере да се придруже иницијативи.³² У Заједничкој декларацији са новосадског састанка, тројица лидера су ову иницијативу окарактерисали и као својеврсно продубљивање Регионалног економског подручја, а референцирањем на закључке са Солунског самита из 2003. и самита Берлинског процеса у Трсту из 2017. године, као и позивањем на Стратегију ЕУ о проширењу на Западни Балкан, настојало се недвосмислено истаћи како „Мали Шенген“ није замена за чланство у ЕУ.³³ Том приликом „Мали Шенген“ је упоређен са иницијативама попут Бенелукса и Нордијске сарадње, регионалним иницијативама које су претходиле пуној интеграцији ових држава у Европску унију.³⁴ Порука подршке убрзо је стигла од амбасадора САД у Немачкој и специјалног изасланика за Западни Балкан, Ричарда Гренела (*Richard Grenell*), који је подвукао

³² Радио Слободна Европа, Вучић, Заев и Рама потписали декларацију о слободном протоку робе и људи, <https://www.slobodnaevropa.org/a/vucic-zaev-rama-novi-sad/30209132.html>, 15/1/2022.

³³ Драган Ђукановић и Бранислав Ђорђевић, „‘Мали Шенген’ – концепт, имплементација и контроверзе“, *op. cit.*, стр. 602–603.

³⁴ *Ibid.*, стр. 603.

да ће успешност ове иницијативе зависити од укључености свих актера, укључујући и Косово*.³⁵

Убрзо након овога, сличан састанак је одржан и у Охриду, али овога пута у атмосфери одлуке Европске уније да не отвори приступне преговоре са Северном Македонијом и Албанијом.³⁶ Састанку су, поред албанског и македонског премијера, односно председника Србије, присуствовали и председавајући Савета министара БиХ, као и министарка економије Црне Горе, упркос претходном ставу Подгорице да је „Мали Шенген“ беспотребно трошење енергије за Црну Гору, те да се она не жели поново враћати у своје балканско окружење, већ убрзати пут ка чланству у ЕУ.³⁷ Ипак, Приштина је остала при свом ставу да она, како је Хашим Тачи (*Hashim Thaçi*) истакао, ни у каквим околностима не жели да замени евроатлантску перспективу било каквом регионалном иницијативом, као и да је „Мали Шенген“ бесмислен све док Србија и БиХ не признају независност Косова*.³⁸ Овим је Приштина, годину дана након увођења такси на робу из Србије и БиХ, наставила са својим некооперативним понашањем када је у питању економска сарадња на Западном Балкану. Њен формални пристанак да буде део „Малог Шенгена“, на шта се обавезала потписивањем тзв. Вашингтонског споразума у Белој кући, у пракси, испоставиће се, није довео ни до какве промене с обзиром на то да Приштина и даље одбија да учествује на састанцима ове иницијативе.

У Завршној изјави са охридског састанка, као одговор на у Новом Саду идентификоване економске и друге проблеме у региону, попут бројних бирократских препрека у трговини, предугачког чекања камиона на границама, али и прекограничног организованог

³⁵ U.S. Embassy & Consulates in Germany, *Statement on Western Balkans Mini-Schengen*, <https://de.usembassy.gov/statement-on-western-balkans-mini-schengen-2/>, 15/1/2022.

³⁶ Дојче Веле, *Париз блокирао Северну Македонију и Албанију*, https://www.dw.com/sr/pariz-slobokirao-albaniju-i-severnu-makedoniju/a-50851972?maca=serbian_all-2277-rdf, 15/1/2022.

³⁷ Радио Слободна Европа, *‘Мали Шенген’ за Црну Гору ‘трошење енергије’*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-procjenjuje-rizik-od-malog-C5%A1engena-/30264704.html>, 15/1/2022.

³⁸ Радио Слободна Европа, *Са Охрида позив свима да се прикључе ‘Малом Шенгену’*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/rama-zaev-vucic-ohrid-mini-schengen/30262681.html>, 15/1/2022.

криминала, предвиђене су конкретне мере за њихово решавање. Предвиђено је узајамно признавање докумената о робама, наглашена потреба поједностављења царинских процедура и смањења докумената, као и увођење двадесетчетворочасовног функционисања граничних контрола и *e-commerce* услуга.³⁹ У контексту слободног кретања људи и радне снаге, њихова мобилност би требало да буде обезбеђена дозволом преласка границе само уз личну карту, али и успостављањем истоветних услова за запошљавање кроз међусобно признавање професионалних квалификација и обезбеђивање пуног социјалног осигурања за грађане ових земаља.⁴⁰ У Охриду је, такође, наглашен значај прекограничне безбедносне сарадње у циљу спречавања организованог криминала и борбе против тероризма, а истакнута је и важност полицијске сарадње у контексту миграција и ванредних ситуација.⁴¹

Након Охрида, тројица лидера, овога пута у присуству председника Црне Горе али и без представника БиХ и Косова*, разговоре о „Малом Шенгену“ наставили су у престоници Албаније, 21. децембра 2019. године. На овом састанку дошло је до својеврсне рекапитулације претходних договора и сумирања постигнутог. Успостављање система „све на једном месту“, беспapiroног пословања, дигитализација и увођење електронских сертификата за плаћање, давање гаранција страним инвеститорима, као и закључење билатералних инвестиционих уговора између земаља Западног Балкана, неке су од кључних ствари договорених или још једном наглашених у Тириани.⁴² Након три месеца интензивних активности на разради иницијативе „Мали Шенген“, пандемија вируса корона је успорила њен развој, па осим видео састанка на којем су тројица лидера изразила међусобну солидарност у борби против пандемије Ковид-19 и потврдила посвећеност већ уговореним принципима, на нове конкретније договоре сачекаће се до лета 2021. године.⁴³

³⁹ Драган Ђукановић и Бранислав Ђорђевић, „‘Мали Шенген’ – концепт, имплементација и контроверзе“, *op. cit.*, стр. 605.

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ *Ibid.*, стр. 606.

⁴² *Ibid.*, стр. 607.

⁴³ European Western Balkans, Вучић, Рама и Заев одржали састанак о ‘Малом Шенгену’, <https://europeanwesternbalkans.rs/vucic-rama-zaev-odrzali-sastanak-o-malom-sengenu/>, 15/1/2022.

Премијери Албаније и Северне Македоније и председник Србије, заједно са представницима пословне заједнице из региона, састали су се 29. јула 2021. године на Форуму за регионалну економску сарадњу у Скопљу, на којем је одлучено да ће иницијатива која је до тада колоквијално називана „Мали Шеген“ убудуће носити назив „Отворени Балкан“.⁴⁴ Том приликом, лидери трију земаља потписали су два Меморандума о разумевању који се тичу слободног кретања робе и приступа тржишту рада, као и Споразум о сарадњи у заштити од катастрофа на Западном Балкану.⁴⁵ Заједничка изјава тројица лидера подвукла је да је крајњи циљ иницијативе једноставан – јединствено тржиште без граница – али и наглашено да ове државе остају посвећене европским интеграцијама и иницијативама покренутим у оквиру Берлинског процеса.⁴⁶ У том контексту, истакнут је значај Зелене агенде за Западни Балкан усвојене на Софијском самиту, али и Заједничког регионалног тржишта, за које се наводи да је изграђено на истим принципима и визији као и „Отворени Балкан“, те се још једном позивају сви други западнобалкански актери да приступе овој иницијативи.

Упркос томе што су слични позиви уследили и на наредним састанцима одржаним у новембру у Београду, односно у децембру у Тирани, „Отворени Балкан“ је остао ограничен на три државе Западног Балкана, што је утицало и на међународну подршку овој иницијативи која је од почетка била условљена њеном инклузивношћу.⁴⁷ Последњи састанак лидера носилаца идеје „Отвореног Балкана“, Александра Вучића, Едија Раме и Зорана Заева, одржан је 21. децембра у Тирани.⁴⁸ На овом састанку, постигнути су

⁴⁴ Радио Слободна Европа, 'Мини-Шенген' променио име у 'Open Balkan', <https://www.slobodnaevropa.org/a/skoplje-balkan-mini-sengen/31383711.html>, 15/1/2022.

⁴⁵ Влада Републике Србије, Србија, Северна Македонија и Албанија потписале три документа за бољу регионалну сарадњу, <https://www.srbija.gov.rs/vest/565375/srbija-severna-makedonija-i-albanija-potpisale-tri-dokumenta-zabolju-regionalnu-saradnju.php>, 15/1/2022.

⁴⁶ Government of the Republic of North Macedonia, *Joint statement of the leaders of 'Open Balkan'*, <https://vlada.mk/node/26063?ln=en-gb>, 15/1/2022.

⁴⁷ Радио Слободна Европа, *Ескобар: Отворени Балкан неће успети ако ту није свих шест држава*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/31577227.html>, 15/1/2022.

⁴⁸ Радио Слободна Европа, *Рама, Вучић и Заев у Тирани постигли договор о заједничком тржишту рада*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/open-balkan-sastanak-tirana/31618931.html>, 15/1/2022.

нови споразуми о радним дозволама, интегрисаним системима електронских услуга, као и четири споразума из области ветерине и фитосанитарне инспекције.⁴⁹ Ипак, сенку на овај састанак бацили су протести које је дан раније организовао бивши председник и премијер Албаније, Сали Бериша (*Sali Berisha*), како је он навео „против пројекта који има за циљ успостављање српске хегемоније у региону“.⁵⁰

С друге стране, подршка за иницијативу „Отворени Балкан“ стигла је од Европског комесара за суседство и преговоре о проширењу, Оливера Вархељија (*Olivér Várhelji*), који је у свом обраћању истакао да је свака регионална сарадња заснована на правилима и вредностима ЕУ добродошла и корисна за све, те је том приликом позвао и остале актере са Западног Балкана да се придруже овој иницијативи.⁵¹ Ипак, упркос обавези да заступа ставове Европске комисије у целини, није реткост да поменути комесар иступи и са својим личном ставом који не представља нужно позицију Комисије, те стога и значај овако изражене подршке треба узети с дозом резерве.

Иако „Отворени Балкан“ за сада не представља концептуално виши ниво економске интеграције него што је то ЦЕФТА 2006, потпуно уклањање граничних контрола између Србије, Северне Македоније и Албаније,⁵² које би последично могло да води и до успостављања царинске уније, представљало би темељно реформисање постојећих трговинских односа у региону и стварање „Западног Балкана у више брзина“. Иако би овако структурисан „Отворени Балкан“ могао да приступи јединственом тржишту Европске уније и постане део Европског економског простора, у овом тренутку, како неки аутори то добро примећују, ова иницијатива оставља њене државе учеснице у потпуно недефинисаном статусу у односу на организацију којој оне номинално желе да приступе.⁵³ Стога

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Радио Слободна Европа, *Протести у Тирани због доласка Вучића*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/tirana-protesti-vu%C4%8Di%C4%87-otvoreni-balkan/31618133.html>, 15/1/2022.

⁵¹ Н1, *Вархељи: Свака сарадња заснована на вредностима ЕУ добродошла и корисна*, <https://rs.n1info.com/vesti/varhelji-svaka-saradnja-zasnovana-na-vrednostima-eu-dobrodosla-i-korisna/>, 15/1/2022.

⁵² Euronews, *In 2023 there will be no borders between our countries, Vucic says*, <https://euronews.al/en/balkans/2021/07/29/in-2023-there-will-be-no-borders-between-our-countries-vucic-says/>, 15/1/2022.

⁵³ Zuhall Karakoç Dora & Jurica Botić, “The Mini Schengen Initiative in the Western Balkans as a new buffer zone”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2021, p. 17.

постоји опасност да Западни Балкан остане зона дисконтинуитета унутар европског геополитичког простора, а „Отворени Балкан” постане чекаоница за чланство у Европској унији.⁵⁴ Ипак, с обзиром на то да Србија већ пуних осам година без значајних помака преговора о чланству, а да Северна Македонија и Албанија још увек нису ни отвориле приступне преговоре, сасвим је разумљива потреба ових држава да интензивирају међусобне економске односе у ситуацији када је чланство у ЕУ објективно далеко.

Заједничко регионално тржиште – будућност економских односа на Западном Балкану

У години пандемије вируса корона, када је пројекат „Мали Шенген” застао са развојем, на самиту Берлинског процеса у Софији, 10. новембра 2020, појавила се нова иницијатива економске интеграције на Западном Балкану. На самиту у Софији лидери западнобалканске шесторке усвојили су политичку декларацију у којој су изразили посвећеност европским интеграцијама и регионалној сарадњи, али и донели свеобухватан Акциони план за успостављање Заједничког регионалног тржишта до 2024. године.⁵⁵ Акциони план покрива четири области (регионално трговинско, инвестиционо, дигитално и индустријско и иновационо подручје), а у свакој од њих предвиђен је детаљан сет мера које треба предузети како би Заједничко регионално тржиште заиста било и остварено.⁵⁶

Када је слободан проток робе у питању, Заједничко регионално тржиште (ЗРТ) предвиђа мере врло сличне онима договореним у оквиру „Малог Шенгена”, тј. „Отвореног Балкана”, али док се „Отворени Балкан” практично и не бави питањем слободног пружања услуга и тек површно говори о инвестицијама, ЗРТ тежи да омогући пружање услуга у региону без обавезног оснивања и одобрења, те успостави регионални инвестициони простор у којем би инвестиционе политике држава биле у потпуности усклађене са

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Common Regional Market, *A catalyst for deeper regional economic integration and a stepping stone towards EU Single Market*, <https://www.wb6cif.eu/wp-content/uploads/2020/11/Final.-CRM-2021-2024-AP.pdf>, 15/1/2022.

⁵⁶ Ibid.

тековинама ЕУ.⁵⁷ Акциони план за ЗРТ је такође амбициознији и када су области дигитализације и иновација у питању.⁵⁸ Ипак, област у којој „Отворени Балкан” иде корак изнад Заједничког регионалног тржишта и у њега уноси додатну вредност, пре свега се тиче мобилности радне снаге. Наиме, док ЗРТ укида неопходност издавања радних дозвола за трансфер радника унутар компанија, „Отворени Балкан” би требало да омогући грађанима држава учесница да буду запослени у свакој од тих држава, са радном дозволом коју је издала било која од њих.⁵⁹

Када се све чињенице узму у обзир, пројекат „Отворени Балкан” заиста у одређеним доменима може представљати надградњу и допуну Заједничког регионалног тржишта, а такође је похвално што је ова иницијатива у великој мери изворно балканска и тиме у складу са концептом тзв. регионалног власништва (*regional ownership*). Ипак, налази истраживања указују да будућност економских односа у региону ипак почива на Заједничком регионалном тржишту. Чињеница да иза овог пројекта стоје најмоћније државе чланице ЕУ, да је Европска комисија припремила позамашан Економски и инвестициони план као финансијску потпору овом пројекту, као и да је у њега укључено свих шест актера из региона, наводи на закључак да је будућност Западног Балкана у Заједничком регионалном тржишту. Што се тиче „Отвореног Балкана”, његова будућност у великој мери може зависити од воље Европске уније и САД да подрже Србију, Северну Македонију и Албанију у њиховој намери да интензивирају своју економску сарадњу. Иако су из Вашингтона стизали позитивни сигнали према „Отвореном Балкану”, мада и позиви да он мора укључити и остале западнобалканске актере, ЕУ је, како примећују Ђукановић и Крстић, настојала да преко Берлинског процеса оствари *de facto* контролу над овим пројектом,⁶⁰ а Заједничко регионално тржиште представља управо то.

⁵⁷ Balkans Policy Research Group, *Регионална сарадња на Западном Балкану: Компаративна анализа Регионалног економског подручја, Мини-Шенгена и Заједничког регионалног тржишта*, op. cit., стр. 27–32.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Драган Ђукановић и Милан Крстић, „Регионална сарадња на Западном Балкану – дугорочно чекање на чланство у Европској унији и/или ‘Балканска унија’”, *Српска политичка мисао*, Vol. 71, No. 1, 2021, стр. 9–26.

Закључна разматрања

Либерализација трговине, краће задржавање на граничним прелазима и кретање људи само уз употребу личне карте, свакако би могле имати позитивне економске ефекте на многе секторе, утицати на развој туризма у региону, а последично и на смањења етничке дистанце између људи на овом простору. Ово је у складу и са теоријом либералног мира, према којој слободна трговина и економска међузависност повољно утичу на политичке односе и смањују могућност избијања сукоба.⁶¹ Ипак, постоје аутори који тврде супротно, односно сматрају да би заједничко тржиште на Западном Балкану могло произвести ефекат повезивања предузећа на етничком нивоу, што би додатно продубило политички јаз у региону.⁶² Чак и да продубљивање економске сарадње кроз ове иницијативе доведе до ситуације у којој све стране профитирају, реалисти указују на опасност упадања у замку тзв. релативних добитака, уколико би једна страна добијала несразмерно више од других. У ситуацији у којој би Србија, као највећа економија региона која из године у годину бележи све већи суфицит у трговини са земљама ЦЕФТА 2006,⁶³ кроз нове видове економске интеграције почела да остварује значајно већу економску добит од својих партнера, то би се могло негативно одразити на политичке односе у региону. Кроз ову призму треба разумети страхове исказане и на протесту у Тирани да „Отворени Балкан” води успостављању „српске хегемоније у региону”, као и одбијање Приштине да се придружи овом пројекту, тврдећи да он води стварању „четврте Југославије” и да представља опасност по регион.⁶⁴ Да напети политички односи могу представљати баријеру економским

⁶¹ Погледати: Филип Ејдус, „Домети и ограничења либералних теорија међународне безбедности”, у: Дејан Јовић (ур.), *Либералне теорије међународних односа*, Политичке анализе, Загреб, 2014, стр. 271–285.

⁶² Will Bartlett, “Regional integration and free-trade agreements in the Balkans: Opportunities, obstacles and policy issues”, *Economic Change and Restructuring*, Vol. 42, No. 1, 2009, p. 44.

⁶³ Предраг Бјелић и Радмила Драгутиновић Митровић, *Унапређење позиције Србије у оквиру ЦЕФТА 2006*, ФРЕН – Фондација за развој економске науке, Београд, 2018, стр. 24–30.

⁶⁴ РТС, Курти: Намера Србије са “мини Шенгеном” је четврта Југославија, <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/3849832/kurti-mini-sengen-cetvrta-jugoslavija-opasnost.html>, 15/1/2022.

интеграцијама Западног Балкана, примећују и одређени страни аутори који констатују да државе региона једна другу посматрају много више кроз призму конкурената, него искрених партнера.⁶⁵

С друге стране, сваки вид продубљивања економске сарадње на Западном Балкану може имати значајног утицаја и на унапређење политичких односа у региону. Изнете чињенице, детаљи и објашњења три економске иницијативе покренуте на Западном Балкану у последњих пет година, наводе на закључак да ниједна од њих није покренута са амбицијом замене чланства у Европској унији, које остаје спољнополитички приоритет свих држава региона. Свака од ових иницијатива базирана је на вредностима и начелима Уније, па самим тим и компатибилна са процесом приступања ЕУ. У својим циљевима достизања четири слободе Европске уније на Западном Балкану (слободног кретања људи, робе, услуга и капитала), ове иницијативе представљају најбољи начин за припрему држава за чланство, базирано на искуствима Бенелукса, Нордијске сарадње и сл., али и делом препознају геополитичку реалност да проширење Уније на Западни Балкан, у овом тренутку, није извесно.

Чињеница да је „Отворени Балкан“, и поред свих позива осталим западнобалканским актерима да се прикључе, остао ограничен на само три државе, те да је у великој мери ускраћен подршке Брисела, Берлина и Париза док је Вашингтон такође резервисан, указује да Заједничко регионално тржиште представља ипак перспективнију опцију. То никако не значи да „Отворени Балкан“ у потпуности губи свој смисао. Напротив, уколико би он могао да представља надградњу која би унела додатну вредност у Акциони план потписан у Софији, под окриљем инклузивног Заједничког регионалног тржишта афирмисале би се авангардне државе чланице које би додатно продубиле своје односе. Оваквом диференцираном интеграцијом био би створен „Западни Балкан у више брзина“, по угледу на сличан модел који већ постоји у Европској унији. Показивањем да су у стању да у пракси примењују правила која важе на јединственом тржишту ЕУ, државе Западног Балкана временом би могле да буду интегрисане и у одређене јавне политике Уније, што би водило њиховој постепеној секторској

⁶⁵ Bettina Jones, Reyhan Suleyman and Leona Mileva, "Further Trade Integration in the Regional Economic Area of the Western Balkans: Steps Toward EU Enlargement", *AICEI Proceedings*, Vol. 13, No. 1, 2018, pp. 187–198.

интеграцији у ЕУ,⁶⁶ све док се не стекну услови за ступање у пуноправно чланство. Економска интеграција региона, која би водила и његовој политичкој стабилизацији, могла би имати позитивног утицаја на тренутни недостатак воље ЕУ за проширењем, односно на превазилажење њених страхова од потенцијалног „увоза политичке нестабилности и неизвесности“.⁶⁷

Библиографија

- Balkans Policy Research Group, *Регионална сарадња на Западном Балкану: Компаративна анализа Регионалног економског подручја, Мини-Шенгена и Заједничког регионалног тржишта*, 2021, https://balkansgroup.org/wp-content/uploads/2021/02/Regionalna-saradnja-na-Zapadnom-Balkanu_KOMPARATIVNA-ANALIZA-REGIONALNOG-EKONOMSKOG-PODRU%C4%8CJA-%E2%80%99EMINI-%C5%A0ENGENA%E2%80%99C-I-ZAJEDNI%C4%8CKOG-REGIONALNOG-TR%C5%BDI%C5%A0TA_WEB-1.pdf, 15/1/2022.
- Bartlett, Will, "Regional integration and free-trade agreements in the Balkans: Opportunities, obstacles and policy issues", *Economic Change and Restructuring*, Vol 42, No. 1, 2009.
- Common Regional Market, *A catalyst for deeper regional economic integration and a stepping stone towards EU Single Market*, <https://www.wb6cif.eu/wp-content/uploads/2020/11/Final.-CRM-2021-2024-AP.pdf>, 15/1/2022.
- Euronews, *In 2023 there will be no borders between our countries, Vucic says*, <https://euronews.al/en/balkans/2021/07/29/in-2023-there-will-be-no-borders-between-our-countries-vucic-says/>, 15/1/2022.
- European Commission, *Enhancing the accession process – A credible EU perspective for the Western Balkans*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0057>, 15/1/2022.

⁶⁶ Ово је наговестила и Европска комисија у ревидираној методологији вођења приступних преговора. Извор: European Commission, *Enhancing the accession process – A credible EU perspective for the Western Balkans*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0057>, 15/1/2022.

⁶⁷ Miloš Petrović, "EU Integration Process of Serbia: A Vicious Circle of High Policy", *The Review of International Affairs*, Vol. LXX, No. 1175, 2019, pp. 23–48.

European Western Balkans, Вучић, Рама и Заев одржали састанак о 'Малом Шенгену', <https://europeanwesternbalkans.rs/vucic-rama-zaev-odrzali-sastanak-o-malom-sengenu/>, 15/1/2022.

German Cooperation, *Guidelines on unified implementation of Full cumulation and Duty Drawback among CEFTA Parties*, https://www.giz.de/en/downloads_els/ORF%20Foreign%20Trade%20%E2%80%93%20Guidelines%20on%20unified%20implementation%20of%20Full%20cumulation%20and%20Duty%20Drawback%20among%20CEFTA%20Parties.pdf, 15/1/2022.

Government of the Republic of North Macedonia, *Joint statement of the leaders of 'Open Balkan'*, <https://vlada.mk/node/26063?ln=en-gb>, 15/1/2022.

Jones, Betina, Reyhan, Suleyman & Leona, Mileva, "Further Trade Integration in the Regional Economic Area of the Western Balkans: Steps Toward EU Enlargement", *AICEI Proceedings*, Vol. 13, No. 1, 2018.

Karakoç, Dora, Zuhail & Botić, Jurica, "The Mini Schengen Initiative in the Western Balkans as a new buffer zone", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2021.

Petrović, Miloš, "EU Integration Process of Serbia: A Vicious Circle of High Policy", *The Review of International Affairs*, Vol. LXX, No. 1175, 2019.

Qorraj, Gazmend, "Towards European Union or Regional Economic Area: Western Balkans at Crossroads", *Our Economy*, Vol. 64, No. 1, 2018.

U.S. Embassy & Consulates in Germany, *Statement on Western Balkans Mini-Schengen*, <https://de.usembassy.gov/statement-on-western-balkans-mini-schengen-2/>, 15/1/2022.

Бјелић, Предраг и Драгутиновић Митровић, Радмила, *Унапређење позиције Србије у оквиру ЦЕФТА 2006*, ФРЕН – Фондација за развој економске науке, Београд, 2018.

Бјелић, Предраг, „Правила о пореклу робе као нова граница спољнотрговинске либерализације”, *Ревизија Копаоничке школе природног права*, Vol. I, No. 1, 2019.

Бјелић, Предраг, *Међународна трговина*, Центар за издавачку делатност Економског факултета, Београд, 2011.

Влада Републике Србије, *Србија, Северна Македонија и Албанија потписале три документа за бољу регионалну сарадњу*, <https://www.srbija.gov.rs/vest/565375/srbija-severna-makedonija->

- i-albanija-potpisale-tri-dokumenta-za-bolju-regionalnu-saradnju.php, 15/1/2022.
- Дојче Веле, *Париз блокирао Северну Македонију и Албанију*, https://www.dw.com/sr/pariz-blokirao-albaniju-i-severnu-makedoniju/a-50851972?maca=ser-serbian_all-2277-rdf, 15/1/2022.
- Букановић, Драган и Дашић, Марко, „Моделирање регионалне сарадње на Балкану након 1999. године: европска искуства и њихова примена”, *Међународни проблеми*, Vol. LXXIII, No. 4, 2021.
- Букановић, Драган и Ђорђевић, Бранислав, „‘Мали Шенген’ – концепт, имплементација и контроверзе”, *Међународни проблеми*, Vol. LXXII, No. 3, 2020.
- Букановић, Драган и Крстић, Милан, „Регионална сарадња на Западном Балкану – дугорочно чекање на чланство у Европској унији и/или ‘Балканска унија’”, *Српска политичка мисао*, Vol. 71, No. 1, 2021.
- Ејдус, Филип, „Домети и ограничења либералних теорија међународне безбедности” у: Дејан Јовић (ур.), *Либералне теорије међународних односа*, Политичке анализе, Загреб, 2014.
- ЕУ у Србији, *Завршна декларација Самита о Западном Балкану 2017*, <https://europa.rs/zavrsna-deklaracija-samita-o-zapadnom-balkanu-2017/>, 15/1/2022.
- ЕУ у Србији, *Заједничко саопштење са састанка премијера Западног Балкана*, <https://europa.rs/zajednicko-saopstenje-sa-sastanka-premijera-zapadnog-balkana/>, 15/1/2022.
- Зиројевић Фатић, Мина, Јелисавац Трошић, Сања, и Гајић, Дејан, „Регионалне интеграције на простору ЈИЕ са посебним освртом на ЦЕФТА споразум”, у: Маријана Дукић Мијатовић (ур.), *Савремене тенденције у развоју правних система држава у региону*, Универзитет Привредна академија Нови Сад – Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад, 2012.
- Лопандић, Душко и Кроња, Јасминка, *Регионалне иницијативе и мултилатерална сарадња на Балкану*, Европски покрет у Србији, Београд, 2010.
- Минић, Јелица, „Регионални механизми у процесу проширења ЕУ на Западни Балкан”, *Спољнополитичке свеске*, бр. 1, 2019.
- Мишчевић, Тања, *Придруживање Европској унији*, Службени гласник, Београд, 2009.

- Н1, Вархели: Свака сарадња заснована на вредностима ЕУ добродошла и корисна, <https://rs.n1info.com/vesti/varhelji-svaka-saradnja-zasnovana-na-vrednostima-eu-dobrodosla-i-korisna/>, 15/1/2022.
- Поповчић-Аврић, Снежана и Видас-Бубања, Маријана, *Међународна економија*, Завод за уџбенике и ФЕФА, Београд, 2009.
- Радио Слободна Европа, Вучић, Заев и Рама потписали декларацију о слободном протоку робе и људи, <https://www.slobodnaevropa.org/a/vucic-zaev-rama-novi-sad/30209132.html>, 15/1/2022.
- Радио Слободна Европа, Ескобар: Отворени Балкан неће успети ако ту није свих шест држава, <https://www.slobodnaevropa.org/a/31577227.html>, 15/1/2022.
- Радио Слободна Европа, 'Мали Шенген' за Црну Гору 'трошење енергије', <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-procjenjuje-rizik-od-malog-%C5%A1engena-/30264704.html>, 15/1/2022.
- Радио Слободна Европа, 'Мини-Шенген променио име у 'Open Balkan'', <https://www.slobodnaevropa.org/a/skoplje-balkan-mini-sengen/31383711.html>, 15/1/2022.
- Радио Слободна Европа, Протести у Тирани због доласка Вучића, <https://www.slobodnaevropa.org/a/tirana-protesti-vu%C4%8Di%C4%87-otvoreni-balkan/31618133.html>, 15/1/2022.
- Радио Слободна Европа, Рама, Вучић и Заев у Тирани постигли договор о заједничком тржишту рада, <https://www.slobodnaevropa.org/a/open-balkan-sastanak-tirana/31618931.html>, 15/1/2022.
- Радио Слободна Европа, Са Охрида позив свима да се прикључе 'Малом Шенгену', <https://www.slobodnaevropa.org/a/rama-zaev-vucic-ohrid-mini-sengen/30262681.html>, 15/1/2022.
- Рапаић, Стеван, „'Мали Шенген' као могућност нове регионалне економске интеграције", *Међународни проблеми*, Vol. LXXII, бр. 3, 2020.
- Рапаић, Стеван, *Економски интерплеј – економски аспект повезаности земаља Западног Балкана: Мали Шенген као могући вид нове регионалне интеграције*, Центар за примењене европске студије. <http://media1.wbinterplay.cpes.org.rs/2020/12/Stevan-Rapaic-Ekonomski-interplej.pdf>, 15/1/2022.
- РТС, Курти: Намера Србије са "мини Шенгеном" је четврта Југославија, <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/3849832/kurti-mini-sengen-cetvrta-jugoslavija-opasnost.html>, 15/1/2022.

PTC, Укинут роминг на Западном Балкану, ниже цене у Грчкој,
<https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/4426860/ukinut-roming-zapadni-balkan.html>, 15/1/2022.

**ECONOMIC INTEGRATION IN THE WESTERN BALKANS
- PREPARATION FOR EU MEMBERSHIP OR REPLACEMENT
FOR MEMBERSHIP?**

ABSTRACT

This paper aims to analyse economic initiatives launched in the Western Balkans. The CEFTA 2006 Agreement, as the only trade initiative established on a stable and contractual basis, represents the core of regional trade relations. On the other hand, the CEFTA has numerous flaws and operational problems, which will be examined further. The author further reviews the development, challenges, and perspectives of other economic and trade arrangements, like those initiated within the Berlin Process (the Regional Economic Area and Common Regional Market), as well as by the Western Balkans leaders themselves ("Mini Schengen"/"Open Balkan"). The main research question addressed in this paper is whether the aforementioned regional initiatives are compatible with the EU accession processes of these countries. The author's central thesis is that none of these initiatives were created to replace EU membership. Membership remains the primary foreign policy goal of all Western Balkans actors, and each of them could help the region prepare for the challenges of participating in the EU internal market. Moreover, they could be seen as an incentive to implement key reforms as part of the EU accession process.

Keywords: Western Balkans, European Union, CEFTA, Berlin Process, Regional Economic Area, Common Regional Market, Mini Schengen, Open Balkan, regional initiative, accession process, membership.

UDK 330.322(497-15)
Biblid 0543-3657, 73 (2022)
Год. LXXIII, бр. 1184, стр. 117-146
Прегледни научни рад
Примљен: 20. 1. 2022.
Прихваћен: 28. 2. 2022.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2022.73.1184.5
CC BY-SA 4.0

Наташа СТАНОЈЕВИЋ¹

Развојни ефекти „Инвестиционог оквира за Западни Балкан“

САЖЕТАК

Предмет овог истраживања су ефекти развојне помоћи које Европска унија пружа земљама Западног Балкана током процеса придруживања. Фокус је на ефектима пројеката Инвестиционог оквира за Западни Балкан, као кључног механизма преко кога ће се реализовати развојна подршка региону у наредном пројектном циклусу. У раду су описани развојни циљеви овог програма и анализирана обележја претходно реализованих пројеката. Утврђено је да је учешће бесповратне помоћи ЕУ у овим пројектима симболично, док готово сва средства потичу од зајмова корисника од европских банака или из сопствених буџетских средстава. Анализа облика ове симболичне помоћи показала је њен миноран развојни ефекат, с обзиром на то да се ради о студијама изводљивости, проценама и препорукама. Резултати показују знатно боље ефекте билатералних донација и значај билатералне сарадње са европским земљама.

Кључне речи: Западни Балкан, Инвестициони оквир за Западни Балкан, Економски и инвестициони план, ИПА фондови, бесповратна помоћ (грант), билатералне донације.

¹ Наташа Станојевић, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд, e-mail: natasa.stanojevic@diplomacy.bg.ac.rs

Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2022. године“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2022. године.

Увод

Током процеса придруживања Европској унији (ЕУ), земље кандидати имају приступ фондовима за развој, формираним с циљем да се „убрза њихов процес конвергенције након приступања”.² Средства су намењена ублажавању негативних фактора, који би након пријема у ЕУ могли да створе непремостиве разлике међу новим и претходним чланицама. Програми ЕУ се финансирају из заједничког буџета Европске уније, средствима која су намењена развоју различитих приоритетних области, које се периодично редефинишу у складу са реализованим циљевима или измењеним околностима.³ Развојна помоћ ЕУ кандидатима за чланство, по правилу се реализује из ИПА фондова (енг. *IPA – Instruments for Pre-Accession Assistance*).

Медијска пажња у европским земљама је више од две деценије интензивно усмерена на „инвестиције” и „донације” ЕУ. У јавности је створена слика о томе да развијене земље ЕУ издвајају импресивну финансијску помоћ из сопственог буџета за развој Западног Балкана. Овакве информације се пласирају свакодневно, креиране су на маркетиншки највишем нивоу и успешно медијски постављене као чињеница која се не доводи у питање. Ова искривљена, или бар преувеличана, слика се потом од стране ЕУ користи у политичким и економским захтевима и условљавањима земаља кандидата. ЕУ условљава приступање земаља Западног Балкана додавањем нових политичких критеријума, спајањем услова из различитих области (политика, економија, норме) и, донекле, арбитарно примењујући условљеност на индивидуалној основи.⁴ Чак и у евроскептичном делу јавности, дилеме и питања се постављају само о томе да ли је

² Vasja Rant, Mojmir Mrak & Matej Marinč, “The Western Balkans and the EU budget: the effects of enlargement”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 20, No. 3, 2020, p. 431.

³ Министарство за европске интеграције (МЕИ, 2022), *Програми Уније*, <https://www.mei.gov.rs/srl/fondovi/fondovi-evropske-unije/programi-unije/>, 31/1/2022.

⁴ Nataša Stanojević, Nenad Vujić & Slavoljub Vujović, “The causes of the rise of Euroscepticism: a survey of Serbian citizens in 2020”, *Journal of contemporary European studies*, 2022, p. 1; Miloš Petrović, “EU Integration Process of Serbia: A Vicious Circle of High Politics?”, *The Review of International Affairs*, Vol. 70, No. 1175, 2019, pp. 23–48.

финансијска помоћ ЕУ вредна политичких уступака, а не да ли она уопште постоји.

Перцепцију о томе да су средства ЕУ „донација” (схваћена у духу српског језика као поклон) имају не само грађани, медији, већина политичара земаља чланица ЕУ и кандидата, већ и експерти за односе са ЕУ. Већина полази од претпоставке да су земље у претприступној фази „по дефиницији нето примаоци фондова ЕУ, јер не дају доприносе у буџет ЕУ”.⁵ Оцене о *a priori* нето приливу средстава земаља кандидата, у овом случају, нису резултат истраживања већ полазна тачка на којој се даље граде истраживања о његовим ефектима. У наведеној студији Ранта, Мрака и Маринча недостајућа информација је да земље кандидати плаћају годишњу чланарину за учешће у сваком посебном развојном програму ЕУ.⁶ Овај податак најчешће није изостављен циљано, већ није познат. Изузев одредбе из споразума сваке земље кандидата са ЕУ о ИПА фондовима, која говори о томе да постоји чланарина за програме преко којих се пласирају средства, подаци о висини ових чланарина су недоступни и најупорнијим ауторима.

Најновији пример незаслужене медијске пажње, који је у највећој мери иницирао ово истраживање, су информације о резултатима самита лидера ЕУ и Западног Балкана у Брду код Краља, одржаног 6. октобра 2021. године. Иако је на овом састанку само потврђен Економски инвестициони план (ЕИП), који је усвојен још 2020. године, као редовни завршетак петогодишњег циклуса финансирања из ИПА фондова (ИПА 3 циклус), вест о издвајању 30 милијарди долара за Западни Балкан представљена је уз много помпе, као нов, додатни подстицај земљама кандидатима, чин несебичне подршке развијених земаља сиромашнијим суседима.⁷

Полазећи од документа Европске Комисије „Економски инвестициони план ЕУ за период 2021–2026”, у фокусу овог истраживања је програм „Инвестициони оквир за Западни Балкан” (ИОЗБ) (*Western Balkan Investment Framework – WBIF*). Кључни разлог за истраживање само једног програма пројектног финансирања су

⁵ Vasja Rant, Mojmir Mrak & Matej Marinč, “The Western Balkans and the EU budget: the effects of enlargement”, op. cit., 431.

⁶ Ibid.

⁷ EIP, *An Economic and Investment Plan for the Western Balkans*, European Commission, 2020.

бројне непознанице за анализу укупних ефеката институционалног финансирања развоја земаља кандидата. Финансијска средства из ЕУ фондова се користе („повлаче“) преко варијабилног низа посебних програма, са оријентацијом на различите развојне изазове и веома разноликом структуром извора финансирања.

Одабир ИОЗБ као предмета истраживања је инициран најавом у Економском инвестиционом плану, да ће у наредном пројектном циклусу ИОЗБ бити кључни механизам преко кога ће се реализовати развојна подршка региону.⁸ Интензивније пројектно финансирање преко ИОЗБ је у складу са измењеним развојним приоритетима ЕУ, који се у већој мери односе на инфраструктурне циљеве, енергетику и зелени развој, уместо на иновације, науку и технологију које су у претходној деценији доминирале ЕУ пројектима (Хоризонт, Еразмус).

Додатни разлози за истраживање ефеката ИОЗБ су практичне природе и односе се на транспарентне податке у односу на друге програме. Како се бесповратна средства ИОЗБ издвајају директно из ИПА фондова, овај програм не подразумева издвајање средстава за чланарину коју плаћају земље кандидати, тако да нема непознатих фактора за процену његове ефикасности. Поред тога, ИОЗБ је транспарентан у погледу података о изворима и облицима финансирања за сваки појединачни пројекат, било да је завршен, најављен или у процесу имплементације.

У овом истраживању се анализирају, класификују и презентују садржаји јавно доступних докумената: а) Економског инвестиционог плана из 2020; б) Декларације из Брда 2021; в) званичних презентација Европске комисије о пројектима ИОЗБ; г) Споразума Србије о ИПА финансирању; и д) података Министарства за европске интеграције и Министарства спољних послова Републике Србије.

Као научни циљеви постављени су дескрипција облика финансирања ИОЗБ пројеката; класификација извора финансирања; објашњење релација међу субјектима пројеката; и, на њима засновано предвиђање ефеката пројектног финансирања ЕУ у Србији у наредном петогодишњем периоду.

Први део даје краћи преглед претходних истраживања ове теме. У другом делу се описују основни појмови и постулати институционалног финансирања ЕУ развоја Западног Балкана.

⁸ Ibid., p. 9.

Трећи део се односи на циљеве пројектног финансирања ЕУ Западног Балкана у периоду 2021–2026. године.

Четврти део истраживања анализира ИОЗБ пројекте који су реализовани у претходном циклусу. Састоји из два одељка. Први се односи на анализу извора финансирања пројеката ИОЗБ (зајмови, сопствена средства земље кандидата или корисника пројекта, билатералне донације и бесповратна помоћ тзв. грантови). Овај део истраживања није замишљен као представљање сваког појединачног пројекта, већ као сумарни приказ удела сваког извора финансирања у свим пројектима ИОЗБ. Други одељак овог поглавља изузима зајмове, сопствена средства и билатералне донације, и анализира само облике бесповратне помоћи (грантова), како би се проценио њихов значај и допринос пројектним циљевима и развоју Србије. Оба одељка анализирају све ИОЗБ пројекте у којима учествује Србија, било да се односи на њене унутрашње циљеве или пројекти укључују и остале земље Западног Балкана.

У петом делу се истражују билатералне донације земаља чланица ЕУ и доводи их у однос са институционалним ЕУ финансирањем. Циљ је да се укаже на значај унапређења билатералних односа уместо економски некорисне, а политички веома захтевне везе са Европском унијом.

Претходна истраживања развојне подршке Европске уније

Насупрот обиљу литературе о страним директним инвестицијама *компанија* из ЕУ земаља, а које су вођене економском логиком (могућностима већег профита), упадљив је недостатак научних радова који анализирају институционалне механизме ЕУ финансирања.⁹

Међу радовима из области правне регулативе, детаљан преглед ЕУ инструмената од првих програма пре ИПА даје Александар Андрија Пејовић.¹⁰ У области државне управе, Антонопулос и Бахтлер (*Eleftherios Antonopoulos and John Bachtler*), на примеру Хрватске показују

⁹ Насупрот СДИ компанија, институционална развојна помоћ по правилу не укључује интересе инвеститора, већ је усмерена на смањење развојне диспропорције међу чланицама, односно требало би да има за циљ искључиво корист земље кандидата.

¹⁰ Aleksandar Andrija Pejović, „Instrument pretpristupne podrške Evropske unije 2007–2027“, *Evropsko zakonodavstvo*, Vol. 19, No. 72, 2020, pp. 16–29.

да претприступни инструменти имају ограничен домет, и истичу позитивну улогу у успостављању националних координационих структура, али без значајног утицаја на свеобухватну реформу државног сектора.¹¹ Поп-Лазич указује на огромне разлике у вредности помоћи коју ЕУ пружа својим чланицама и кандидатима.¹²

Малобројни радови који се тичу финансијских релација између ЕУ и земаља Западног Балкана, односе се на пројекције потенцијалних бенефита од будућег чланства.¹³ Међу важнијим радовима истичу се истраживања Давида Дентија (*Davide Denti*) и Вила Бартлета (*Will Bartlett*).

Анализа нивоа расподеле средстава, нивоа апсорпције средстава и напретка у административним реформама Давида Дентија, показала је да статус кандидата није довољан, нити неопходан услов за позитивне ефекте ИПА. Дентијево истраживање је показало да су „ИПА фондови били у стању да катализују напредак само у оним земљама које карактерише просечан притисак на прилагођавање“, док ефекат изостаје код земаља које су великом заостатку, као и у онима које су већ напредне у економском погледу.¹⁴

Бартлетова истраживања резултирају негативном оценом ефикасности ЕУ помоћи, мада се и ови радови углавном односе на билатералне донације и инвестиције.¹⁵ У Бартлетовим истраживањима основна тема је одсуство напретка у приближавању

¹¹ Eleftherios Antonopoulos & John Bachtler, “The Role of EU Pre-Accession Assistance in the Establishment of National Coordination Structure for EU Funding: The Case of Croatia”, *Journal of Contemporary European Research*, Vol. 10, No. 2, 2014, pp. 184–202

¹² Isidora Pop Lazić, „Specifičnosti i tok pristupnih pregovora Srbije i Hrvatske za članstvo u Evropskoj uniji – implikacije na bilateralne odnose”, *Međunarodna politika*, Vol. 72, No. 1183, 2021, pp. 53–68.

¹³ Vasja Rant, Mojmir Mrak & Matej Marinč, 2020. “The Western Balkans and the EU budget: the effects of enlargement”, op. cit.

¹⁴ Davide Denti, “Did EU candidacy differentiation impact on the performance of pre-accession funds? A quantitative analysis of Western Balkan cases”, *Croatian International Relations Review*, Vol. 19, No. 68, 2013, p. 61.

¹⁵ Will Bartlett, *Europe’s Troubled Region: Economic Development, Institutional Reform and Social Welfare in the Western Balkans*, Routledge, 2008; Will Bartlett, “Economic development in the European super-periphery: Evidence from the Western Balkans”, *Economic annals*, Vol. 54, No. 181, 2009, pp. 21–44; Will Bartlett, “International assistance, donor interests, and state capture in the Western Balkans”, *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 29, No. 2, 2021, pp. 184–200.

критеријумима ЕУ на Западном Балкану, као последица ендемске слабости локалних елита (корупција, успостављање финансијских елита које напредују на основу ЕУ пројеката итд.), али и немара донора према реализацији развојних циљева. „Уз неколико изузетака, донатори ЕУ и институције ЕУ нису издвојили помоћ да би мотивисали успостављање ЕУ норми у државама кандидатима”, већ да би донатори остварили сопствене интересе.¹⁶

Ово истраживање нема у фокусу ове несумњиво присутне негативне појаве. Циљеви пројеката који су тема овог рада, *a priori* ће се посматрати као оправдани и релевантни за развој земаља кандидата, а њихова реализација као неспорна. Оно што се критички посматра је сама финансијска структура ЕУ пројеката и облици бесповратне помоћи, уз претпоставку о њиховом веома ниском развојном доприносу, чак и у условима успешне реализације.

У научној литератури готово да нема анализа самих пројеката ЕУ, њихове ефикасности и улоге у развоју земаља чланица. Тематски најближе овом истраживању је анализа ефеката ЕУ финансирања инфраструктурних пројеката у земљама Западног Балкана, која је резултат сарадње Европске инвестиционе банке и Бечког института за међународне економске студије. Аутори ове студије (*Mario Holzner and Monika Schwarzhappel*) истичу као један од важнијих резултата неповољну структуру финансирања, која се у највећој мери односи на зајмове, док је бесповратна помоћ (грантови) минимална.¹⁷ Ови аутори констатују да се ЕУ финансирање не разликује од кинеског финансирања, које се критикује због опасности прекомерног задуживања осетљивих земаља.¹⁸

Основни принципи ЕУ финансирања развоја Западног Балкана

Основни циљ успостављања Инструмента за претприступну помоћ (ИПА) је финансијска и техничка подршка Европске уније

¹⁶ Will Bartlett, “International assistance, donor interests, and state capture in the Western Balkans”, *op. cit.*, p. 184.

¹⁷ Mario Holzner & Monika Schwarzhappel, *Infrastructure Investment in the Western Balkans: A First Analysis*, European Investment Bank and The Vienna Institute for International Economic Studies, 2018.

¹⁸ Ibid.

реформама у земљама Западног Балкана. У садашњем облику се ИПА примењује од 2007. године.

Формално прокламован циљ ИПА је да помогне корисницима у политичким и економским реформама, које усклађују привреду и друштво земље кандидата са земљама ЕУ. Бројне политичке и правне реформе припремају кандидате на права и обавезе које доноси чланство у ЕУ, док економске реформе треба да пруже грађанима виши животни стандард и успоставе привреду усклађену са принципима одрживог развоја. Европска комисија није ограничила функцију ИПА фондова само на развој земаља кандидата, што је распрострањено мишљење јавности, већ предвиђа и значајну корист за чланице ЕУ при остваривању „сопствених циљева одрживог економског опоравка, снабдевања енергијом, транспорта, животне средине и климатских промена итд.”¹⁹

Средства ИПА фондова се дистрибуирају преко неколико програма намењених повећању конкурентности привреде земље кандидата. Република Србија је, на пример, потписала Оквирни споразум о учешћу у програмима Европске уније још 2004. године и посебне споразуме за учешће у сваком појединачном програму ЕУ. Тренутно се у Србији реализују осам ЕУ програма: Програм за конкурентност малих и средњих предузећа, Програм за запошљавање и социјалне иновације, Еразмус, Креативна Европа, Европа за грађане и грађанке, Европски здравствени програм 3, Фискалис 2020 и Царина 2020.²⁰ Ови програми су, уз мања одступања, у току реализације и у другим земљама Западног Балкана.

Величина ИПА фондова, који су на располагању овим програмима, није пропорционална величини привреда, нити броју становника, а критеријуми по којима се средства расподељују међу земљама Западног Балкана нису унапред утврђени. У претходним циклусима Република Србија је добијала око 12% укупних фондова за Западни Балкан, иако њено становништво чини 40% укупне популације Западног Балкана, а привреда више од половине економије читавог региона. Од око 11,5 милијарди евра, колико је износио буџет ИПА I за период 2007–2013, Србији је стављено на

¹⁹ “European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations”, European Commission, 2020, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/enlargement-policy/overview-instrument-pre-accession-assistance_en, 22/1/2022.

²⁰ Министарство за европске интеграције (МЕИ), *Програми Уније*, op. cit.

располагање 1,4 милијарда евра. За период 2014–2020 (ИПА II) опредељено је укупно 11,7 милијарди евра, од чега оквирно 1,5 милијарди евра за Србију.²¹ Укупно, за период 2007–2020, бесповратна средства ЕУ Србији износе 2,9 милијарде евра, односно просечно 200 милиона евра годишње, што је симболичан износ за привреду чији годишњи БДП износи око 50 милијарди евра, а буџет 12 милијарди евра.

Ни овај симболични износ се не може у целости сматрати корисним за развој земље кандидата, јер скоро сви пројекти укључују кофинансирање (*national co-financing*) и/или чланарину. Само потписивање споразума о учешћу у ИПА пројектима не подразумева трошкове за кориснике, али потписивањем споразума о учешћу у појединачним програмима, земља кандидат врши уплату доприноса (чланарине) у буџет програма или агенције.²² Износ чланарине није фиксан, углавном се ради о уделу у укупном фонду програма. Што се тиче учешћа Србије у ИПА програмима, јавности је доступан само споразум о учешћу у Хоризонту, који је у претходном периоду био најзаступљенији програм преко кога су земље Западног Балкана користиле средства ИПА фондова. Ипак, одредба је тако формулисана да нема ни назнака о томе о коликом годишњем износу се ради. Закон о учешћу у програму Хоризонт из 2014. године наводи да ће Србија „за сваку годину учешћа у Програму уплаћивати финансијски допринос у општи буџет Европске уније”.²³ Анекс 2 овог закона, који се односи на правила о финансијском доприносу Србије у Програму (2014–2020), иако детаљнији такође не указује на износ овог доприноса Србије. Став 1 гласи: „Финансијски допринос Србије у Програму биће обрачунаван на годишњем нивоу пропорционално, и као додатак, буџетског издвајања за имплементацију, управљање и функционисање Програма који је

²¹ ЕУ у Србији, *Помоћ ЕУ Републици Србији*, Делегација ЕУ у Републици Србији, 2020, <https://europa.rs/pomoc-eu-republici-srbiji>, 28/1/2022; Министарство за европске интеграције (МЕИ), *Фондови ЕУ*, <https://www.mei.gov.rs/srl/fondovi/fondovi-evropske-unije/>, 28/1/2022.

²² „IPA II Agreement”, article 20 and article 30.

²³ „Zakon o potvrđivanju sporazuma između Vlade Republike Srbije i Evropske unije o učešću Republike Srbije u programu Evropske unije Horizont 2020 – okvirnom programu za istraživanje i inovacije (2014–2020)”, 2014, http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/predlozi_zakona/2328-14Lat.pdf, 11/01/2022, члан 3, став 1.

предвиђен буџетом Европске уније за ту годину”, а став 2: „Фактор пропорционалности којом се утврђује допринос Србије одређује се на основу односа између БДП Србије, обрачунатог по тржишним ценама, и износа БДП, обрачунатих по тржишним ценама, земаља чланица Европске уније...”.²⁴

Други кључни аспект финансијских односа Западног Балкана са ЕУ је кредитно-дужнички однос, јер се ЕУ јавља као највећи зајмодавац земаља ЗБ. На примеру Србије, кредити ЕУ износе око 4,5 милијарде евра.²⁵ Кредитирање земаља кандидата од стране европских банака није одвојена тема од пројектног финансирања. Наиме, како услови кредитирања европских банака нису међу повољнијим на међународном тржишту капитала, земље кандидати се задужују код ових банака најчешће само у оквиру пројеката који подразумевају кредите, а не на основу својих потреба и могућности. Европска инвестициона банка (EIB) је највећи кредитор Србије са скоро три милијарде евра кредита, а затим Европска банка за обнову и развој (EBRD), Развојна банка Савета Европе (COEDB) и немачка KfW банка.

Како је истакнуто у уводу, с обзиром на велике разлике ЕУ пројеката у погледу доприноса кандидата (било кроз чланарину или кофинансирање), као и у погледу кредита од европских банака који су саставни део неких програма, предмет истраживања се мора ограничити на одређену групацију пројеката или програм. С обзиром на кључну улогу у пројектном циклусу 2021–2026, према Европском инвестиционом плану за Западни Балкан, као предмет детаљнијег истраживања издвојен је Инвестициони оквир за Западни Балкан.

Економски и инвестициони план за Западни Балкан за период 2021–2026 и Инвестициони оквир за Западни Балкан

Економски и инвестициони план за Западни Балкан (ЕИП) је део Декларације из Брда од 6. октобра 2021. године, али је као самостални документ усвојен у Бриселу, октобра 2020. године, и односи се на реализацију ИПА 3 пројеката.²⁶

²⁴ „Zakon o potvrđivanju sporazuma između Vlade Republike Srbije i Evropske unije o učešću Republike Srbije u programu Evropske unije Horizont 2020 – okvirnom programu za istraživanje i inovacije (2014–2020)”, op. cit., Анекс 2.

²⁵ ЕУ у Србији, *Помоћ ЕУ Републици Србији*, op. cit.

У саопштењима са самита у Брду, као кључна вест је истакнуто мобилисање 30 милијарди евра за финансирање развоја Западног Балкана. С друге стране, ЕИП и Декларација предвиђају максималних девет милијарди бесповратних средстава за регион и то за период од наредних седам година. Додатних 20 милијарди евра се у изјавама ЕУ званичника наводи као могуће инвестиције. За статус ових „инвестиција“ најчешће се користе речи „очекивање“ и чешће „надања“, а додатну конфузију уноси сама реч инвестиције јер није наведено од кога се очекује да инвестира ова средства. Извесно је само да то није ЕУ, јер су ова средства јасно ограничена на девет милијарди евра из ИПА 3 фондова.

Текст документа ЕИП и саопштење Европске комисије од 6. октобра 2021. године, у великој мери разјашњавају извор ових очекиваних средстава. Наиме, уведен је нов Инструмент гаранције за Западни Балкан (*Western Balkans Guarantee facility*), што значи да се ради о гаранцијама на износ од 20 милијарди евра, које ЕУ даје на кредите банака које су укључене у систем ЕУ финансирања (ЕИБ, ЕБРД и друге Међународне Финансијске Институције).^{27,28} Систем гаранција заправо има за циљ да заштити ове банке од потенцијалних губитака приликом давања кредита „јавним и приватним инвеститорима“.²⁹ Одредба о кредитирању „јавних и приватних инвеститора“ указује на то да би кредите могле да потражују компаније или власти различитих нивоа, како из земаља ЕУ тако и земаља кандидата. Дакле, 20 милијарди је максимални износ потенцијалних зајмова. Имајући у виду да су камате ових банака веће, а остали кредитни услови неповољнији од просечних услова на међународном тржишту капитала. Каматне стопе су предмет договора због чега нема генералних података износу камате појединачних банака. Прецизни су подаци Народне банке Србије за тренутне каматне стопе које Србија плаћа на кредите Европске

²⁶ Декларација из Брда, 2021, <https://www.consilium.europa.eu/media/52287/eu-wb-summit-brdo-declaration-6-october-2021-05.pdf>, 11/1/2022.

²⁷ EIP, *An Economic and Investment Plan for the Western Balkans*, op. cit., p. 2.

²⁸ Commission Communication on *An Economic and Investment Plan for the Western Balkans*, European Commission, Brussels, 6.10.2020, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/system/files/2020-10/communication_on_wb-economic_and_investment_plan_october_2020_en.pdf, 14/1/2022.

²⁹ Ibid.

инвестиционе банке, што је у фокусу овог рада, а то је 4,5% (фиксна) до 4,8% (променљива).³⁰ НБС није објавила податке о каматама кинеских инвеститора (што су такође зајмови), али су подаци доступни у критичком тексту о дужничком ропству ЗБ Кини, сачињеном од стране Уникредит банке, такође за актуелни период (2021), у коме се наводе каматне стопе од 2–3%.³¹

Уколико су корисници гаранција код европских банака компаније из земаља ЕУ, земље ЗБ потенцијално могу имати користи од њихових инвестиција, што је предмет процене сваке појединачне инвестиције. Међутим, имајући у виду саму природу развојних циљева, инвестирање од 20 милијарди у највећој мери очекује се од самих земаља Западног Балкана, што укључује терет наведених каматних стопа од око 4,5%. Ради се о томе да је као приоритет новог циклуса пројектног финансирања наведено боље повезивање привреда Западног Балкана – унутар региона и са ЕУ.³² Пројекти у периоду 2021–2026 имаће фокус на „спровођењу фундаменталних реформи, продубљивању регионалне економске интеграције и развоју заједничког регионалног тржишта” Западног Балкана.³³ Као кључне области развоја наведене су транспортна, дигитална, енергетска инфраструктура и питања животне средине. Као важни циљеви финансирања (укључујући зајмове и грантове) у ЕИП наведени су заједничка имплементација предстојеће Зелене агенде за Западни Балкан, повезивање региона у областима здравства, образовања, културе, иновација и слично.³⁴

Имајући у виду ове приоритете, кључну улогу у наредном периоду имаће Инвестициони оквир за Западни Балкан – ИОЗБ, као заједничка иницијатива ЕУ, финансијских институција, билатералних донатора и влада Западног Балкана. ИОЗБ обезбеђује

³⁰ Народна банка Србије, *Европска инвестициона банка – зајмови за мала и средња предузећа, предузетнике и локалну самоуправу*, <https://nbs.rs/sr/ciljevi-i-funkcije/medjunarodna-saradnja/evropska-unija/kredit-eib/index.html>, 27/2/2022.

³¹ UniCredit, *Western Balkans: The burden of China's lending to governments*, https://www.research.unicredit.eu/DocsKey/emergingmarkets_docs_2021_179967.ashx?EXT=pdf&KEY=l6KjPzSYBBGzROuioxedUNdVqq1wFeRoBg8dvzn51cw xIFTj0Rbl4w==&T=1, 27/2/2022.

³² EIP, *An Economic and Investment Plan for the Western Balkans*, op. cit., p. 2.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid., p. 9.

финансирање и техничку помоћ за „стратешке инвестиције у секторима енергетике, животне средине, друштва, транспорта и дигиталне инфраструктуре и развој приватног сектора”.³⁵

Овај регионални инвестициони оквир је активан од 2009. године, са значајним бројем успешно реализованих пројеката из наведених области. Енергетска заједница почела је са радом још раније, 2006. године, с циљем „да прошири правила и принципе унутрашњег енергетског тржишта ЕУ према земљама Југоисточне Европе, Црноморског региона и шире, да их у потпуности integriше у енергетско тржиште ЕУ и пре формалног приступања овој заједници”.³⁶ Ипак, кључна улога ИОЗБ предвиђена је за ИПА 3 циклус, чији се развојни циљеви подударају са циљевима ИОЗБ. Према ЕИП, ИОЗБ ће бити главно средство које ће:

- „ојачати кључне инфраструктурне везе, посебно главне транспортне и енергетске везе, које су од виталног значаја за економски развој, интеграцију тржишта и прекограничну трговину унутар региона и са Европском унијом;
- подржати зелену и дигиталну транзицију;
- повећати конкурентност приватног сектора, подстаћи иновације и развој основних друштвених сектора;
- повезати привреде кроз јачање регионалних економских интеграције и интеграције са ЕУ”.^{37,38}

Имајући у виду природу ових пројеката, јасно је да се као главни инвеститори могу јавити владе, општине и јавна предузећа у земљама Западног Балкана, а не компаније из ЕУ. Дакле, очекивања додатних инвестиција од 20 милијарди евра односе се на инвестиције самих земаља Западног Балкана, за које ће европске банке обезбедити кредите.

³⁵ WBIF – *A guide to the Western Balkans Investment Framework*, European Union, 2020, https://wbif.eu/storage/app/media/Library/11.Funding/WBIF%20Guide_Update_March2020.pdf, 10/1/2022.

³⁶ Petar Stanojević, Zoran Jeftić & Žarko Obradović, “The Western Balkan countries’ accession to the European Union from the energy perspective”, *The Review of International Affairs*, Vol. 71, No. 1178, 2020, p. 34.

³⁷ EIP, *An Economic and Investment Plan for the Western Balkans*, op. cit., p. 9.

³⁸ WBIF – *A guide to the Western Balkans Investment Framework*, op.cit., p. 2.

Реализовани пројекти Инвестиционог оквира за Западни Балкан у Србији

Функционисање, расподела фондова и реализација циљева ИОЗБ могу се оценити на основу пројеката који су до сада реализовани или су у процесу имплементације. Због потребе да се истраживање ограничи, као пример се анализирају сви ИОЗБ пројекти који укључују Републику Србију, при чему се одвојено анализирају пројекти у којима је Србија једини учесник, и регионални пројекти у које су укључене и друге земље Западног Балкана.

Структура извора финансирања пројеката

Инвестициони оквир за Западни Балкан се донекле разликује у структури извора финансирања од других програма. Грантови (бесповратна помоћ) се такође „повлаче“ из ИПА фондова, али за разлику од Хоризонта и већине других програма, ИОЗБ не подразумева издвајање доприноса корисника приликом потписивања споразума, већ се допринос субјеката корисника помоћи утврђује за сваки засебан пројекат.

Финансирање пројеката ИОЗБ у претходном, као и наредном периоду реализује се путем:

- грантова Европске уније из ИПА фондова;
- билатералних донација – добровољна давања страних влада или финансијских институција;
- зајмова финансијских институција које учествују у ИОЗБ (ЕБРД, ЕИБ, ЦЕБ, KfW);
- националног финансирања – удео самог корисника пројекта и остала унутрашња средства Републике Србије (Влада, надлежна министарства и други).³⁹

У погледу инвестирања у инфраструктуру, у досадашњим пројектима у земљама Западног Балкана, већина је реализована преко ИОЗБ. Закључно са 2018. годином реализовано је 146 ИОЗБ пројеката вредности 10,9 милијарди евра.⁴⁰ При томе су најважнији

³⁹ WBIF – *Western Balkans Investment Framework – Projects*, European Union, 2022, <https://www.wbif.eu/project/>, 11/1/2022.

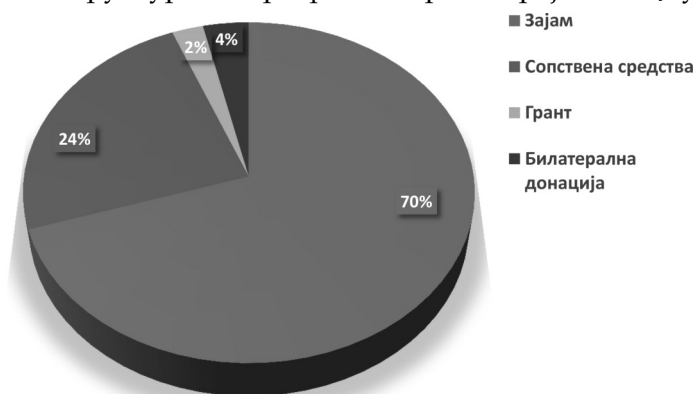
⁴⁰ Mario Holzner & Monika Schwarzhappel, *Infrastructure Investment in the Western Balkans: A First Analysis*, op. cit.

извор финансирања били зајмови (7,9 милијарди евра), док су грантови износили 796 милиона евра.⁴¹

ИОЗБ је до 2022. године био основа за 36 пројеката који се односе на Србију, од чега је 20 пројеката усмерено на унутрашње, а 16 на регионалне циљеве, који су укључили и друге земље Западног Балкана.⁴² Неки су реализовани, док су други у фази имплементације. Детаљи ових пројеката су због обима приказани у табелама 1 и 2 у анексу, док је у тексту графиканом приказан удео различитих извора средстава за њихово финансирање.

Подаци о пројектима ИОЗБ, који се односе само на Србију, показују да је у структури финансирања далеко највећи удео кредита који је Србија узела од европских банака за реализацију ових пројеката. Зајмови износе преко две милијарде евра, односно учествују са 70% у финансирању ИОЗБ пројеката. На другом месту су сопствена средства корисника пројекта, најчешће одређене државне институције или јавне компаније у Србији. Сопствена средства износе око 743 милиона евра, и чине око 24% свих средстава утрошених за пројекте. Билатералне донације збирно износе 111,6 милиона (4%), а грантови, односно бесповратна помоћ имају најмањи удео од 76 милиона евра, односно 2% укупних средстава уложених у пројекте током протеклих 12 година (графикон 1).

Графикон 1: Структура извора финансирања пројеката ЕУ у Србији

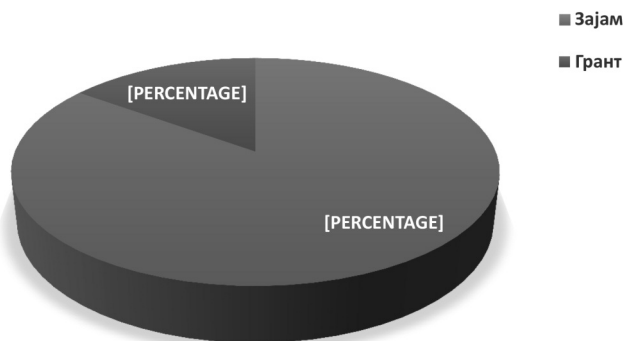
Извор: Калкулација аутора на основу података WBIF, 2022,
<https://www.wbif.eu/wbif-projects>

⁴¹ Ibid., p. 13.

⁴² WBIF, *Western Balkans Investment Framework*, op. cit.

Заједнички регионални пројекти се разликују од самосталних пројеката за Србију по томе што су извори финансирања само кредити и грантови. Регионални пројекти су финансирани кредитима у износу од 372 милиона евра и грантовима у вредности од 66 милиона евра.⁴³

Графикон 2: Структура извора финансирања регионалних пројеката ИОЗБ

Извор: Калкулација аутора на основу података WBIF, 2022,
<https://www.wbif.eu/wbif-projects>

Поред реализованих пројеката и оних који су у току имплементације, значајан број пројеката је у припремним фазама (планови, предлози и тендери), и они нису предмет анализе.

Форме бесповратне помоћи (грантова)

Облик у коме се јављају грантови у пројектима ЕУ је кључна препрека њиховој ефикасности. Наиме, свака бесповратна помоћ коју Србија и друге земље Западног Балкана примају од Европске уније има облик *саветодавних и техничких услуга* које обављају Европска инвестициона банка (ЕИБ) и Европске банке за обнову и развој (ЕБРД) за потребе пројекта. ЕИБ „блиско сарађује са Европском комисијом, комбинујући кредите банке са грантовима ЕУ”.⁴⁴

⁴³ Калкулација аутора на основу података WBIF – *Western Balkans Investment Framework – Projects*, op. cit.

⁴⁴ EIB, *The EIB in the Enlargement Countries*, 2021, <https://www.eib.org/en/projects/regions/enlargement/index.htm>, 11/1/2022.

Европска комисија, дакле, из ИПА фондова плаћа услуге које европске банке пружају у реализацији пројеката.

Грантови се, дакле, не односе на уложен новац, опрему, материјал, извођење радова, нити било какву материјалну вредност, већ на саветодавне услуге. На пример, ЕИБ „спроводи студије тржишта и сектора..., и помаже клијентима да осмисле своју стратегију и усаврше своје вештине, делећи знање и искуство како би на крају могли сами да управљају пројектима” и ЕИБ „такође води пројекте кроз кораке потребне за обезбеђивање финансирања”.⁴⁵ У области инфраструктуре, која је предвиђена као кључна област финансирања у оквиру новог циклуса ИПА 3 фондова, ЕИБ и ЕБРД дају саветодавну и техничку помоћ за припремање документације као што су студија изводљивости, прелиминарни дизајн, помоћ у спровођењу тендера, надгледање пројекта и припремне студије.

Намена грантова је доступна у наведеној документацији сваког пројекта, али како је преобимна за потпуно цитирање, као илустрација форме ове помоћи, наводе се пројекти са највећим вредностима бесповратне помоћи. При томе, треба нагласити да вредност оваквих саветодавних и техничких услуга процењују сами пружаоца услуга – ЕБРД или ЕИБ.

Међу реализованим пројектима, највећа бесповратна помоћ износи шест милиона евра у пројекту „Интегрисани транспорт у Београду”, и односи се на:

- „унапређење Мастер плана градског саобраћаја (укључујући Стратешку процену утицаја на животну средину у складу са директивама ЕУ);
- припрема за прихватљиве инвестиционе пројекте (укључујући студије изводљивости и дизајн компоненти прихватљивих инвестиција); и
- таргетирање изградње капацитета и подршка имплементацији Јединице за управљање пројектима”.⁴⁶

У осталим пројектима, бесповратна помоћ има такође облик техничке помоћи, услуга надзора и најчешће израда студија изводљивости. Неки примери су:

⁴⁵ EIB, *Advisory services*, <https://www.eib.org/en/products/advisory-services/index.htm>, 11/1/2022.

⁴⁶ WBIF – *Western Balkans Investment Framework – Projects*, op. cit.

- припремне активности у пројекту модернизације затвора у Крагујевцу и Панчеву, као што су: израда извештаја о изводљивости; расписивање позива за подношење предлога пројеката; расписивање конкурса за дизајнерске идеје; обезбеђивање пројектне документације; организовање студијских путовања за запослене у Министарству правде „како би се упознали са савременом затворском праксом ЕУ, као и са правилима и препорукама за изградњу затвора”. Додатни грант одобрен је за покривање трошкова надзора радова. Наведена вредност бесповратне помоћи у овом пројекту је 2.872.565 евра;⁴⁷
- техничка помоћ за координацију и праћење програма, као што је подршка у припреми и подношењу инвестиционих предлога, евалуацији предлога пројеката, набавка и праћење напретка. Наведена вредност ових услуга је 2.012.000 евра;⁴⁸
- израда енергетских прегледа, студија изводљивости реновирања школа, израда тендерске документације, надзор изградње. Наведена вредност ових студија изводљивости, као облика бесповратне помоћи је 1.248.000 евра;⁴⁹
- студије изводљивости, у којима је „испитан финансијски статус” компанија за водоснабдевање које су у фокусу пројекта, „процењен квалитет и поузданост услуга водоснабдевања и управљање отпадним водама” и „истакнути актуелни проблеми животне средине.”⁵⁰ Наведена вредност ових студија изводљивости је 500.000 евра;⁵¹
- израда пројекта и правилника за међународни архитектонски конкурс у пројекту Истраживање и развој јавног сектора.⁵²

Билатералне донације европских земаља

Укупне билатералне донације у оквиру пројеката ИОЗБ превазилазе износе институционалне ЕУ бесповратне помоћи у овим

⁴⁷ WBIF, 2022, <https://www.wbif.eu/project/PRJ-SRB-SOC-007>, 14/01/2022.

⁴⁸ WBIF, 2022, <https://www.wbif.eu/project/PRJ-SRB-ENE-003>, 14/01/2022.

⁴⁹ WBIF, 2022, <https://www.wbif.eu/project/PRJ-SRB-ENE-004>, 14/01/2022.

⁵⁰ WBIF, 2022, <https://www.wbif.eu/project/PRJ-SRB-ENV-001>, 14/01/2022.

⁵¹ WBIF, 2022, <https://www.wbif.eu/project/PRJ-SRB-ENV-001>, 14/01/2022.

⁵² WBIF, 2022, <https://www.wbif.eu/project/PRJ-SRB-SOC-002>, 14/01/2022.

пројектима. Збирни преглед свих пројеката ИОЗБ показује да је износ билатералних донација за пројекте у Србији 111,6 милиона евра, док грантови збирно износе 76,5 милиона евра (табела 1 у анексу).

Наведени износи нису у свим случајевима донације одређене државе, већ су у неколико случајева донори европске банке, које се у истим пројектима јављају као зајмодавци. На пример, у оквиру пројекта „Реконструкција стамбених објеката након земљотреса у Краљеву” (табела 1 у анексу) износ од 244.400 евра наведен је као екстерна донација Савета Европске Развојне Банке, која је истовремено била зајмодавац средстава од осам милиона евра за исти пројекат.⁵³ Ови износи су класификовани као билатералне донације, али у пракси су ово средства за стварање преговарачке предности. Донирани износи дају предност конкретном зајмодавцу у односу на друге банке.

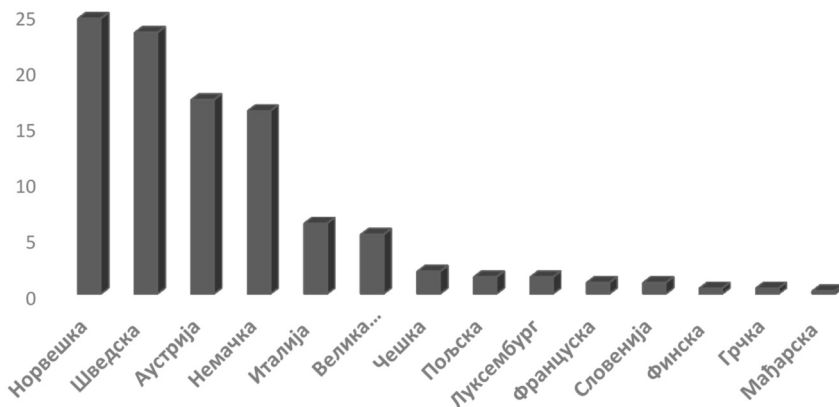
Већина донација, ипак, потиче од европских земаља и не укључује директну корист донора, нити обавезе земље којој је донација намењена, било да су у виду финансијског удела у финансирању пројекта, зајмова или чланарина за ЕУ програме. Чак и да су билатералне донације мање вредности од грантова, самим тим што не укључују обавезе примаоца помоћи, потенцијално имају већи значај.

Земље са највећим донацијама у оквиру ИОЗБ, од оснивања овог програма 2009. до 2020. године, су Норвешка и Шведска са 24 и 23 милиона евра, затим Аустрија, Немачка, Италија и друге (графикон 3).

⁵³ WBIF, 2022, <https://www.wbif.eu/project/PRJ-SRB-ENE-003>.

Графикон 3: Билатерални доноси у пројектима Инвестиционог оквира за Западни Балкан

(милиони евра)

Извор: Аутор на основу података WBIF, 2022,
<https://www.wbif.eu/about/bilateral-donors>

Донације у оквиру ИОЗБ пројеката су само мали део, око 10% укупних билатералних донација Србији. Према подацима Министарства спољних послова РС (МСП), до 2016. године билатералне донације Србији су достигле вредност од око 523 милиона евра.⁵⁴ Највећи билатерални донатори Србије су Шведска са 270 милиона евра, која је у оквиру ИОЗБ програма донирала додатних 23 милиона (графикон 3), затим Краљевина Норвешка, чије укупне донације износе око 216 милиона евра, и додатних 25 милиона евра преко ИОЗБ (табела 3), следе Холандија и Аустрија.⁵⁵ Да подсетимо, укупна средства која је Србија добила из ИПА фондова током два петогодишња циклуса (до 2021. године) износе само 2,9 милијарде евра,⁵⁶ које укључују зајмове, чланарине, сопствена средства и грантове у наведеном облику. Билатералне донације, у оквиру одређеног програма или изван њега, најчешће имају материјални облик. Донације краљевине Норвешке, на пример, односе се на набавку

⁵⁴ ЕУ у Србији, *Помоћ ЕУ Републици Србији*, op. cit.

⁵⁵ Министарство спољних послова Републике Србије, *Билатерална сарадња*, 2022, <https://www.mfa.gov.rs/spoljna-politika/bilateralna-saradnja>, 22/1/2022.

⁵⁶ ЕУ у Србији, *Помоћ ЕУ Републици Србији*, op. cit.

опреме за новооснована предузећа, обављање инфраструктурних радова, постављање цевовода, набавку сајбер платформе и софтвера за потребе Владе Србије и других државних институција, укључујући обуку кадрова за њихово коришћење, набавка врхунске медицинске опреме за клинике у земљама ЗБ и слично.⁵⁷

Закључак

Актуелни глобални изазови током протеклих неколико година постепено доводе до промене кључних развојних циљева. Инфраструктурна повезаност, зелени развој и енергетска ефикасност преузимају примат над иновацијама, високим и информационим технологијама. Нови развојни приоритети су предвиђени плановима развоја Европске уније, али и плановима за развојну подршку земљама Западног Балкана, као кандидатима за чланство у ЕУ. Економски и инвестициони план за Западни Балкан из 2020. и Декларација из Брда су документи ЕУ који се најдиректније односе на реализацију новог ИПА 3 циклуса пројеката, а којима су формулисани нови развојни приоритети. Пројекти ЕУ за развој земаља Западног Балкана у периоду 2021–2026 имају у фокусу укључивање земаља ЗБ у транспортне европске мреже, али и међусобно инфраструктурно и функционално повезивање, што је у складу са новом иницијативом Отворени Балкан, раније Мини Шенген. Као кључне области развоја у наведеним документима истакнуте су транспортна, дигитална, енергетска инфраструктура и питања животне средине.

Како је предвиђено, већина ових циљева ће се реализовати преко Инвестиционог оквира за Западни Балкан, који је као програм успешно спровођен од 2009. године, али ће у будућем периоду имати кључну улогу будући да је изворно дефинисан као програм којим се реализују развојни циљеви у области инфраструктуре (транспортне, енергетске, комуналне), енергетске ефикасности, одрживог развоја и регионалног повезивања земаља Западног Балкана.

Истраживање је указало на велике слабости ЕУ финансирања развоја Западног Балкана у претходном периоду, уз претпоставку да се саме основе ове „развојне помоћи“ неће променити ни у будућем

⁵⁷ Амбасада Краљевине Норвешке и Владе Србије, *Норвешка за вас*, 2022, <https://www.norveskazavas.org.rs/>, 2/2/2022.

периоду. Позитиван ефекат ЕУ пројеката на развој земаља Западног Балкана је оцењен као минималан, чак и уз претпоставке да су пројектни циљеви заиста од виталног значаја за земљу у којој се реализују и да је њихова реализација доследно спроведена. Разлози за то су следећи:

а) неповољна структура финансирања ЕУ пројеката; Анализа и компарација извора финансирања преко ИОЗБ у досадашњем периоду показале су да је учешће ЕУ у овим пројектима симболично (2% у случају Србије), а да су готово сва средства за ове пројекте издвојена из сопствених средстава земаља корисника. У случају Србије, око 70% средстава за реализацију ИОЗБ пројеката је обезбеђено зајмовима од европских банака, укључених у систем ЕУ финансирања, а 24% из буџетских средстава.

б) облици бесповратне помоћи; Минимални део бесповратне помоћи од 2% вредности усмерен је на периферне аспекте пројеката, као што су студије изводљивости, израда пројекта и правилника, израда тендерске документације, обезбеђивање пројектне документације и слично. Сву ову документацију припремају ЕБРД и ЕРБ, за која добијају средства из ИПА фондова. Ова техничка помоћ је углавном типског облика, односно не захтева посебно познавање конкретног проблема на који се пројекат односи, а у пројектима достиже милионске вредности. Вредност ових пројеката у случају да их израђују локалне агенције, била би вишеструко мања.

Имајући ово у виду, као и претходну расподелу ЕУ фондова по земљама, могу се релативно прецизно проценити бенефити које Србија може очекивати у новом ИПА 3 циклусу. Европска унија је Европским инвестиционим планом и Декларацијом у Брду прецизирала издвајање од само девет милијарди евра бесповратне помоћи за пет земаља Западног Балкана. Имајући у виду расподелу по земљама из претходног периода, Србија може очекивати износ бесповратне помоћи од око једне милијарде за период 2021–2026, и то у облику студија изводљивости, процена, упутстава и препорука. Да би остварила и ову симболичну помоћ, Србија ће морати да узме кредите који су знатно већи него у претходном периоду, имајући у виду да нови развојни циљеви, посебно инфраструктурни имају далеко већу вредност него претходни (иновације и ИТ).

Минималан позитивни утицај на развој земаља Западног Балкана, ствара непропорционално велике негативне политичке ефекте за земље кандидате. Медијски предимензионирана финансијска помоћ

ЕУ пласира се као награда за политичка условљавања и интервенције у унутрашње послове земаља кандидата, што у домаћој јавности повећава спремност на политичке уступке.

Други могућ негативан ефекат преувеличавања ЕУ финансијске подршке земљама Западног Балкана је развијање негативног односа јавности земаља чланица ЕУ према балканским земљама. Становништво ЕУ земаља се може сматрати оштећеним тиме што издваја сопствена средства за сиромашне суседе, а нема перцепцију о било каквој користи од ових издвајања. Ово може нанети дугорочну штету односима Србије са многим европским земљама, нарочито са Хрватском, са којом већ има историју сукоба, али и са слабије развијеним земљама, као што су Бугарска и Румунија, које нису у позицији да пружају помоћ.

Са позитивније стране, билатералне донације земаља чланица ЕУ имају знатно већи развојни допринос од институционалног ЕУ финансирања. Без обзира на могуће интересе донатора (политички, безбедносни или финансијски у дугом року), билатералне донације не укључују учешће земље корисника, било у виду кредита или буџетских средстава. Друго, билатералне донације Норвешке, Шведске, Аустрије и других земаља нису у облику процена и извештаја, већ опреме, уређаја, транспортних возила, инфраструктурних радова и других материјалних вредности или услуга које имају неспорно позитивну намену и развојни потенцијал.

Поређење развојних ефеката институционалних и билатералних донација је само један аспект међународних односа, а донације нису кључни критеријум за дефинисање спољне политике. Ипак, нека објашњења овог истраживања потенцијално могу имати велики значај за прерасподелу дипломатских и политичких ресурса са недостижних интеграционих циљева на интензивирање билатералних односа са државама чија подршка није условљена политичким уступцима.

Библиографија

Antonopoulos, Eleftherios & Bachtler, John, "The Role of EU Pre-Accession Assistance in the Establishment of National Coordination Structure for EU Funding: The Case of Croatia", *Journal of Contemporary European Research*, Vol. 10, No. 2, 2014.

- Bartlett, Will, "Economic development in the European super-periphery: Evidence from the Western Balkans", *Economic annals*, Vol. 54, No. 181, 2009.
- Bartlett, Will, "International assistance, donor interests, and state capture in the Western Balkans", *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 29, No. 2, 2021.
- Bartlett, Will, *Europe's Troubled Region: Economic Development, Institutional Reform and Social Welfare in the Western Balkans*, Routledge, 2008.
- Commission Communication on An Economic and Investment Plan for the Western Balkans, European Commission, Brussels, 6.10.2020, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/system/files/2020-10/communication_on_wb_economic_and_investment_plan_october_2020_en.pdf, 14/01/2022.
- Denti, Davide, "Did EU candidacy differentiation impact on the performance of pre-accession funds? A quantitative analysis of Western Balkan cases", *Croatian International Relations Review*, Vol. 19, No. 68, 2013.
- EIP, *Economic and Investment Plan for the Western Balkans*, European Commission, 2020, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/news/eu-starts-implementing-economic-and-investment-plan-western-balkans-2020-12-17_en, 21/01/2022.
- European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations, European Commission, 2020, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/enlargement-policy/overview-instrument-pre-accession-assistance_en, 22/01/2022.
- Holzner, Mario & Schwarzhappel, Monika, *Infrastructure Investment in the Western Balkans: A First Analysis*, European Investment Bank and The Vienna Institute for International Economic Studies, 2018.
- Jelesijević, Anila, „Uslovljeno članstvo Srbije u Evropskoj uniji već zamorenoj od proširenja – koliko je daleko 2025. godina?“ *Vojno delo*, Vol. 71, No. 7, 2019. DOI: 10.5937/vojdolo1907009j
- Pejović, Aleksandar Andrija, „Instrument pretpristupne podrške Evropske unije 2007–2027“, *Evropsko zakonodavstvo*, Vol. 19, No. 72, 2020.
- Petrovic, Miloš, "EU Integration Process of Serbia: A Vicious Circle of High Politics?", *The Review of International Affairs*, Vol. 70, No. 1175, 2019.

- Pop Lazić, Isidora, „Specifičnosti i tok pristupnih pregovora Srbije i Hrvatske za članstvo u Evropskoj uniji – implikacije na bilateralne odnose”, *Međunarodna politika*, Vol. 72, No. 1183, 2021.
- Rant, Vasja, Mrak, Mojmir & Marinč, Matej, “The Western Balkans and the EU budget: the effects of enlargement”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 20, No. 3, 2020. DOI: 10.1080/14683857.2020.1793061.
- Stanojević, Nataša, Vujić, Nenad & Vujović, Slavoljub, “The causes of the rise of Euroscepticism: a survey of Serbian citizens in 2020”, *Journal of contemporary European studies*, published online 6.01.2022. <https://doi.org/10.1080/14782804.2021.2024155>
- Stanojević, Petar, Jeftić, Zoran & Obradović, Žarko, “The Western Balkan countries’ accession to the European Union from the energy perspective”, *The Review of International Affairs*, Vol. 71, No. 1178, 2020.
- UniCredit, *Western Balkans: The burden of China’s lending to governments*, https://www.research.unicredit.eu/DocsKey/emergingmarkets_docs_2021_179967.ashx?EXT=pdf&KEY=l6KjPzSYBBGzROuioxedUNdVqq1wFeRoBg8dvzn51cwXIFTj0Rbl4w==&T=12,7/2/2022.
- „Zakon o potvrđivanju sporazuma između Vlade Republike Srbije i Evropske unije o učešću Republike Srbije u programu Evropske unije Horizont 2020 – okvirnom programu za istraživanje i inovacije (2014–2020)”, 2014, http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/predlozi_zakona/2328-14Lat.pdf, 11/01/2022.
- WBIF – Western Balkans Investment Framework – Projects, European Union, 2022, <https://www.wbif.eu/wbif-projects>, 11/01/2022.
- WBIF, *A guide to the Western Balkans Investment Framework*, European Union, 2020, Internet, https://wbif.eu/storage/app/media/Library/11.Funding/WBIF%20Guide_Update_March2020.pdf, 10/01/2022.
- Амбасада Краљевине Норвешке и Владе Србије, *Норвешка за вас*, 2022, <https://www.norveskazavas.org.rs/>, 2/2/2022.
- Декларација из Брда, 2021, <https://www.consilium.europa.eu/media/52287/eu-wb-summit-brdo-declaration-6-october-2021-05.pdf>, 11/01/2022.
- ЕУ у Србији, *Помоћ ЕУ Републици Србији*, Делегација ЕУ у Републици Србији, 2020, <https://europa.rs/pomoc-eu-republici-srbiji>, 28/1/2022.
- Министарства спољних послова Републике Србије (МСП), *Билатерална сарадња*, 2022, <https://www.mfa.gov.rs/spoljna-politika/bilateralna-saradnja>, 22/01/2022.

Министарство за европске интеграције РС, „Програми Уније”, <https://www.mei.gov.rs/src/fondovi/fondovi-evropske-unije/programi-unije/>, 31/1/2022.

Министарство за европске интеграције РС, *Билатерална сарадња*, <https://www.mfa.gov.rs/spoljna-politika/bilateralna-saradnja/>

Министарство за европске интеграције РС, *Фондови ЕУ*, <https://www.mei.gov.rs/src/fondovi/fondovi-evropske-unije/ipa-instrument-za-pretpristupnu-pomoc/instrument-za-pretpristupnu-pomoc-2014-2020/>, 28/1/2022.

Народна банка Србије, *Европска инвестициона банка – зајмови за мала и средња предузећа, предузетнике и локалну самоуправу*, <https://nbs.rs/sr/ciljevi-i-funkcije/medjunarodna-saradnja/evropska-unija/krediti-eib/index.html>, 27/2/2022.

Анекс

**Табела 1: Структура финансирања пројеката у Србији преко
Инвестиционог оквира за Западни Балкан (ЕУР)**

Шифра	Назив пројекта	Зајам	Сопствена средства	Грант	Билатерална донација
PRJ-SRB-ENV-002	Водовод и канализација средњих градова у Србији	25.000.000	-	3.000.000	20.500.000
PRJ-SRB-SOC-006	Развој концепта надзора и вредновања инклузивне праксе у образовању	-	-	350.000	-
PRJ-SRB-TRA-002	Интегрисани транспорт у Београду	90.000.000	86.400.000	6.000.000	-
PRJ-SRB-TRA-006	Железничка инфраструктура	-	-	800.000	-
	Јавни превоз и саобраћајна инфраструктура Београда фаза II	97.000.000	26.580.000	2.350.000	-
PRJ-SRB-ENE-003	Рехабилитација система даљинског грејања у Србији - фаза IIB	45.000.000	11.250.000	2.012.000	-
PRJ-SRB-ENE-004	Програм енергетске ефикасности у јавним зградама у Србији (ЕЕП)	15.000.000	1.500.000	2.016.000	-
PRJ-SRB-ENE-008	Транс-балкански електроенергетск и коридор: Крагујевац - Краљево	15.000.000	8.000.000	6.600.000	-
PRJ-SRB-ENV-001	Сакупљање и пречишћавање отпадних вода за општине Врање и Ужице	46.000.000	-	1.900.000	1.000.000

Шифра	Назив пројекта	Зајам	Сопствена средства	Грант	Билатерална донација
PRJ-SRB-ENV-003	Водоснабдевање у Суботици	11.000.000	11.600.000	2.040.000	1.000.000
PRJ-SRB-ENV-006	Надоградња Макиш постројења за пречишћавање воде	14.500.000	-	2.940.865	950.000
PRJ-SRB-ENV-007	Водоснабдевање и пречишћавање отпадних вода у општинама средње величине у Србији	70.000.000	-	2.400.000	57.000.000
PRJ-SRB-SOC-001	Општинска и регионална инфраструктура	75.000.000	124.625.000	375.000	-
PRJ-SRB-SOC-002	Истраживање и развој јавног сектора у Србији	305.000.000	90.200.000	600.000	30.900.000
PRJ-SRB-SOC-003	Унапређење и реконструкција правосудних објеката у Србији	45.000.000	36.250.000	3.083.000	-
PRJ-SRB-SOC-005	Програм модернизације школа у Србији	70.000.000	29.200.000	800.000	-
PRJ-SRB-SOC-007	Модернизација затворских објеката у Крагујевцу и Панчеву	34.949.146	34.247.217	2.872.565	-
PRJ-SRB-SOC-008	Реконструкција стамбених објеката након земљотреса у Краљеву	8.000.000	9.983.185	880.000	244.400
PRJ-SRB-TRA-005	Коридор 10 (Е-75 & Е-80) Аутопут – Србија	1.074.480.000	251.020.000	34.500.000	-

Шифра	Назив пројекта	Зајам	Сопствена средства	Грант	Билатерална донација
PRJ-SRB-TRA-007	Рехабилитација железнице (Коридор 10)	140.000.000	23.000.000	1.000.000	-
Укупно		2.180.929.146	743.855.402	76.519.430	111.594.400

Извор: <https://www.wbif.eu/wbif-projects>

Шифра	Назив пројекта	Зајам	Грант
WB11-REG-ENV-01	Унапређење заједничких акција у управљању поплавама у сливу реке Саве		1.920.000
WB7-REG-ENE-SD-14	Конзорцијум за развој гасног прстена Енергетске заједнице у Југоисточној Европи		961.538
WB9-REG-ENE-SPD-01	Секторска студија за грејање на биомасу на Западном Балкану		840.000
WB14-REG-ENE-01	Техничка помоћ за Иницијативу регионалне безбедносне координације у југоисточној Европи		1.000.000
WBEC-REG-ENE-01	Регионална стратегија за одрживу хидроенергетику на Западном Балкану		1.422.589
WB7-REG-TRA-SD-02	Ажурирање Регионалне саобраћајне студије (РЕБИС)		576.923
WB7-REG-PSD-SD-02	Институционално јачање јавно-приватног партнерства на Западном Балкану		960.000
WBEC-REG-ENV-02	Процена потреба у контексту имплементације директиве ЕУ о поплавама на Западном Балкану		330.000
WB13-REG-PSD-SDP-01	Јачање капацитета јавног сектора за предузимање ЈПП на Западном Балкану		1.920.000
PRJ-MULTI-TRA-003	Анализа недостатака у регионалним мрежама повезивања		565.250
PRJ-MULTI-ENE-006	Успостављање регионалног програма енергетске ефикасности за Западни Балкан	167.000.000	23.350.000

Шифра	Назив пројекта	Зајам	Грант
PRJ-MULTI-ENE-011	Регионални програм енергетске ефикасности за Западни Балкан	185.000.000	31.078.000
PRJ-MULTI-ENV-001	Управљање водним ресурсима слива реке Дрине	20.000.000	1.152.000
Укупно		372.000.000	66.076.300

Извор: <https://www.wbif.eu/wbif-projects>

DEVELOPMENT EFFECTS OF THE “WESTERN BALKANS INVESTMENT FRAMEWORK”

ABSTRACT

The subject of this research is the effects of development assistance provided by the European Union to the countries of the Western Balkans during the accession process. The focus is on the effects of the projects of the Investment Framework for the Western Balkans as a key mechanism through which the development support to the region in the next project cycle will be realised. The paper describes the development goals of this programme and analyses the characteristics of previously implemented projects. The results showed that the share of EU grants in these projects is symbolic, while almost all funds come from user loans from European banks or their own budget funds. The analysis of the grant's form showed its minor developmental effect, given that it is a matter of feasibility studies, assessments, and recommendations. The findings reveal that bilateral donations have a substantially greater impact and that bilateral collaboration with European countries is extremely important.

Keywords: Western Balkans, Western Balkans Investment Framework, Economic and Investment Plan, IPA funds, grant, bilateral donations.

UDK 327(497.11:498)
Biblid 0543-3657, 73 (2022)
Год. LXXIII, бр. 1184, стр. 147-169
Прегледни научни рад
Примљен: 31. 1. 2022.
Прихваћен: 22. 2. 2022.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2022.73.1184.6
CC BY-SA 4.0

Нада М. РАДУШКИ¹

Влашко-румунско питање и спољнополитички односи Републике Србије и Републике Румуније

САЖЕТАК

У традиционално добрим и стабилним билатералним односима Србије и Румуније посебно место заузимају положај и заштита права националних мањина и очување њиховог етнокултурног идентитета. У том контексту по значају се издваја билатерални споразум из 2002. године, који је првенствено важан за решавање конкретних међудржавних питања у области мањинске политике. У спољнополитичким односима Србије и Румуније отворена питања имају два најважнија аспекта: први се односи на статус и права румунске националне мањине у Србији, а други на питање да ли су Власи део румунске нације или су аутохтона национална мањина, са сопственим идентитетом, језиком и културом. Положај Румуна у Србији, влашко-румунско питање и билатерални односи са Румунијом, додатно су важни за напредак у процесу придруживања Србије Европској унији, имајући у виду да Румунија своју сагласност за доделу статуса кандидата за чланство у ЕУ и отварање преговарачких поглавља условљава решавањем ових питања, док је

¹ Аутор је научни саветник Института за политичке студије у Београду, e-mail: nadaraduski@gmail.com.

Рад је реализован у оквиру научног пројекта који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

став Србије да се избегавање свих неспоразума и добри међусуседски односи могу остварити једино активним и принципијелним међудржавним дијалогом.

Кључне речи: Власи, Румуни, права и положај мањина, национални идентитет, билатерални односи, евроинтеграциони процеси, Србија, Румунија.

За добре билатералне односе Србије и Румуније, али и за напредак Србије у процесу придруживања Европској унији, од суштинског је значаја остваривање права, положај и заштита националног идентитета Румуна и Влаха у Србији. Истовремено, решавање мањинских питања и добри регионални односи кључни су фактор за очување мира на Балкану и даљи економски и политички просперитет сваке државе. При томе, за потпуно остварење права и слобода националних мањина потребна су адекватна законска решења и њихова ефикасна имплементација, што омогућава успешно интегрисање припадника мањина у ширу друштвену заједницу, али уз очување њихових етничких, верских и културних особености.

У оквиру актуелних глобализацијских и интеграционих процеса, припадници националних мањина се боре за очување свог националног идентитета, остваривање мањинских права и друштвену интеграцију као претпоставку за побољшање социоекономског и политичког положаја, с тим да интеграција не значи асимилацију већ подразумева очување националних, верских, језичких и културних особености етничких заједница.

Национални идентитет Влаха и Румуна у Србији – порекло, језик и религија

Порекло

На етногенезу Влаха у Србији, језик, религију и друге компоненте националног идентитета, утицали су бројни, сложени етнодемографски, социоекономски и историјскополитички фактори. О пореклу Влаха у досадашњим научним истраживањима није се дошло до поузданих и дефинитивних закључака, присутне су различите, недовољно прецизне, чак и дијаметрално супротне

теорије, што само указује на неопходност даљих мултидисциплинарних изучавања.

Према једном, веома заступљеном научном гледишту, Власи су у ствари Срби, односно потомци Срба који су пред најездом Турака пребегли у данашњу Румунију, тамо се временом „повлашћивали“, а у Србију се вратили када су се за то створиле повољне прилике.² Другачија научна мишљења ову теорију сматрају неодрживом, јер ако су Власи настали од Срба који су „повлашћени“ на румунском етничком простору у периоду од 14. до 18. века, како нису „повлашћени“ и Срби који су ту остали и наредна два века, када је асимилаторска снага Румуније била знатно јача.³ Друга група теоретичара сматра да су Власи староседеоци, најстарији народ на простору источне Србије, романизована аутохтона популација Трачана.⁴ Ово гледиште је делом у нескладу са антропогеографским истраживањима о пореклу становништва по методологији Јована Цвијића, која се састојала у „проучавању становништва на лицу места, од села до села, од куће до куће“, а у којима је евидентиран велики број досељеника са румунског етничког простора (Влашка и Молдавија), као и бројне српске породице чији су преци стигли са Косова (већ после Косовске битке, а не само током Велике сеобе Срба).

² Наши научници са почетка 20. века истичу да међу Власима источне Србије нема потомака балканских старинаца, да су имена места, вода и планина у овом крају, са малим изузецима, сва српска (Јован Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1966; Тихомир Ђорђевић, *Кроз наше Румуне*, Српски књижевни гласник, Београд, 1906). И влашка народна предања недвосмислено говоре да су они раније били Срби, односно да потичу од српских исељеника који су прелазили Дунав и мешали се с тамошњим румунским живљем (Петар Влаховић, „Неке етнолошке одреднице Влаха северноисточне Србије“, *Зборник радова Музеја рударства и металургије*, књ. 1, Бор, 1980, стр. 103).

³ Паун Дурлић, *Власи на заласку сунца*, Удружење грађана Пекус, Мајданпек, 2020, стр. 33.

⁴ Овој теорији се може прикључити и теорија румунских научника по којој Власи источне Србије воде порекло од римског становништва које је цар Аурелијен преселио из Дакије (данашња Румунија) у Мезију (данашња источна Србија), од којих је део побегао у планине и бавио се сточарством. Из Дакије се повукла римска војска, администрација, велепоседници и трговци, а на својој обрадивој земљи остали су сељаци, преко којих је северно од Дунава настављен романитет и формирана трајна основа националности румунског народа (Андреј Оцетеа, *Историја румунског народа*, Матица српска, Нови Сад, 1979, стр. 85).

У научним круговима је присутно и гледиште да су Власи део румунског народа, досељеници из Румуније, првенствено у време аустро-угарских ратова.⁵ При томе, „треба разликовати став да су Власи пореклом из Румуније и став да су пореклом Румуни”.⁶

Ипак, најреалније је гледиште да су сва наведена мишљења делимично тачна, односно да порекло Влаха на простору источне Србије није јединствено, што значи да Власи делом воде порекло од Срба који су живећи у дужем периоду у Румунији преузели румунски језик и обичаје, да делом потичу од Румуна досељених у Србију, као и да су делом потомци аутохтоног балканског становништва.⁷

Сложени етнички процеси на овим просторима са мањим или већим интензитетом одвијали су се током целог средњег века, да би се тек у 19. веку коначно формирале данашње државе. Влашка популација је конститутивни елеменат становништва Румуније (настале уједињењем кнежевина Влашке и Молдавије), али је чине и групе лоциране по целом Балкану, јужно и западно од Дунава. У том смислу, влашку етничку заједницу у Србији чине досељени румунски Власи и романизовани Срби повратници, а докази за то су многе језичке подударности, сличности у начину живота, ношњи, обичајима, народној књижевности и другим етнолошким обележјима.⁸ С друге стране, многи аутори тврде да је порекло Влаха најлакше утврдити на основу богате антропогеографске оставштине

⁵ И пре него што је Румунија на Берлинском конгресу 1878. године призната као независна држава, отац српске статистике Владимир Јакшић говорио је да су „Власи или Румуни најмногобројнија несловенска народност у Србији” и „повезани са својим једноплеменцима који живе у Влашкој и Банату” (Паун Дурлић, *Власи на заласку сунца*, оп. cit., стр. 37).

⁶ Милош Марјановић, *Друштвене и културне промене у селима влашке етничке заједнице Неготинске крајине*, Етнографски институт, САНУ, Београд, 1981, стр. 40.

⁷ Нада Радушки, „Етногенеза, идентитет и демографски развој Влаха у Србији”, *Српска политичка мисао*, No. 1, 2021, стр. 255; Миша Стојадиновић и Драган Траиловић, „Власи као етничка група у Србији”, у: Зоран Милошевић (ур.), *Анатомија румунске политике*, Центар за академске речи, Шабац, 2017; Тамара Михајловић, „Власи у Републици Србији према резултатима пописа 2011. године”, *Демографија*, No. 14, 2014.

⁸ Драгомир Драгић, „Власи или Румуни из источне Србије: влашко питање – питања и одговори”, *Хелсиншке свеске*, бр. 14, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2002; Миодраг Перић, *Власи североисточне Србије*, Национални савет Влаха, Петровац на Млави, 2014.

и истраживањем миграционих кретања, језичке грађе и елемената из народне књижевности, што указује на необичан етнички профил Влаха као мешавину више генетских компоненти. Специфичан, јер у националном идентитету садржи и румунски и српски део, са елементима који воде порекло из предроманске и предсловенске етничке основе.⁹ Зато се досадашња научна истраживања и закључци о етногенези Влаха могу схватити само као почетни допринос и подстицај за даље проучавање још увек непоуздано утврђеног порекла влашке етничке заједнице.

И етногенетски развој Румуна, па самим тим и румунске националне мањине у Србији, још увек није довољно детаљно проучен. Претпоставља се да су Румуни настали од Трачана, народа индоевропског порекла. Као и свака велика етничка заједница, и Трачани су се делили на више племена, од којих су за формирање румунског народа најзначајнији Дачани и донекле Гети. Наиме, сматра се да су данашњи Румуни настали директно од романизованих Дачана, уз каснији снажан утицај Јужних Словена.¹⁰

О појави првих Румуна у Србији нема тачних података, јер су већином били полуномади, без сталног седишта. Румуни у српском Банату по свом пореклу и лингвистичко-етнолошким карактеристикама могу се поделити у три групе: Банаћани, Трансилванци и Олтеанци.¹¹ Банаћани представљају румунско становништво које се може сматрати аутохтоним у Банату, а међу њима се издваја најстарија група настањена у брдовитом залеђу Вршца, која је по обичајима и дијалекту сличнија сународницима у карпатском делу Румуније него онима у равничарској Војводини. Трансилванце (или Ерделџе) чини румунско становништво досељено из Трансилваније, бежећи од тешких феудалних обавеза, посебно у време укидања потиско-поморишке војне границе. Олтеанци су у страху од турског зулума у Банат дошли из Олтеније (Мала Влашка), али најчешће секундарном сеобом из румунског Баната.¹²

⁹ Паун Дурлић, *Власи на заласку сунца*, op. cit., стр. 39.

¹⁰ Петар Влаховић, *Народи и етничке заједнице света*, Вук Караџић, Београд, 1984, стр. 253.

¹¹ Саша Кицошев, *Географске и демографске карактеристике румунске народности у АП Војводини*, Природно-математички факултет Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, 1991, стр. 18.

¹² Мирјана Малуцков, *Румуни у Банату – етнолошка монографија*, Војвођански музеј, Нови Сад, 1985, стр. 31–34.

Пре пада Баната под турску власт, његово становништво су већином чинили Срби и Румуни (и мало Мађара), али након доласка Турака овај простор је опустео, Срби са Мађарима беже на север, а Румуни на исток у карпатске планине, да би га поново, због потребе за радном снагом и војницима, постепено населило ново румунско и српско становништво. Још један талас Румуна у Банат стиже када ова област улази у састав Хабсбуршке монархије, јер власт врши систематску колонизацију, али и саме румунске сточаре привлаче равница и пространи пашњаци. Када после Аустријско-турског рата Турској припадне север Србије, долази до нових досељавања Срба са југа, а Румуни стижу бежећи из Влашке.

У другој половини 18. века завршава се формирање румунских насеља у Банату, али се повремено досељавање наставља и током читавог 19. века, па долази до мешања румунског становништва са српским, што је оставило дубог траг и у формирању њиховог националног идентитета.¹³ У том периоду емиграције Румуна нису биле значајне, осим појединачних исељавања, најчешће у Америку. Први светски рат проузроковао је страдање младог и средовечног становништва, што се одразило на старосно-полну структуру и репродукцију, а стварање нове државе доводи до значајних друштвених и социокултурних промена и до интензивирања миграторних кретања. После Другог светског рата стопа наталитета нагло расте (тзв. „baby boom” период), али ускоро поново почиње да опада, што уз растуће емиграције у знатној мери мења етничку и демографску слику Србије, као и број и статус Румуна у Србији.¹⁴

Матерњи језик

По питању влашког језика и писма у научним круговима влада велика конфузија, слично дилемама везаним за њихово порекло. Ова лингвистичка празнина у домену језичког идентитета Влаха у новије време се попуњава релевантним научним проучавањима, за

¹³ Од свих народа, Румуни су се највише зближили са Србима. Они су се међусобно односили као истоверни, били су на истом културном и друштвеном нивоу, па је симбиоза између њих довела негде до порумуњивања Срба, а негде до посрбљавања Румуна (Миленко Филиповић, *Проучавање насељавања Војводине*, Матица српска, Нови Сад, 1958, стр. 15).

¹⁴ Саша Кицошев, *Географске и демографске карактеристике румунске народности у АП Војводини*, *op. cit.*, стр. 20, 75.

разлику од ситуације на почетку 20. века када се само наговештавала неопходност да се влашки народни говор истражи.¹⁵ Власи су одувек насељавали комуникационо неповезане и економски неразвијене крајеве источне Србије, што је био један од кључних разлога за неформирање сопственог књижевног језика, али и неприхватање румунског, па чак и за добровољну језичну асимилацију у односу на српски језик, мада су старије генерације углавном сачувале влашки језик.¹⁶

Језик, као значајна етнолошка одредница, представља јак кохезиони фактор који Влахе повезује у једну целину, али их и одваја од других националних заједница. У вези с тим, у савременој етнологији су присутни ставови да се њихов језик битно разликује од румунског, посебно у усменом народном стваралаштву.¹⁷ С друге стране, суживот Срба и Влаха, мешовити бракови, међусобно прожимање, помагање и разумевање, допринели су српско-влашкој симбиози и осећају припадности већинској српској заједници.¹⁸ У том смислу, према неким изворима, „Власи су заправо Срби, алтерофони, тј. Срби који говоре влашким језиком или знатно модификованим српским језиком”.¹⁹

Власи се према језику и пореклу могу диференцирати на две основне групе: *Царани*, досељени из Румуније, углавном из

¹⁵ Биљана Сикимић, „Етнички стереотипи о Власима у Србији”, у: Љубиша Митровић (ур.), *Културни и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана*, ЈУНИР, Центар за балканске студије, Ниш, 2002, стр. 189.

¹⁶ Мирослав Драшкић, „Насеља, порекло становништва и етнички процеси у општини Бор”, у: Слободан Зечевић (ур.), *Савремени процеси етничке симбиозе словенско-романског становништва у СИ Србији*, Гласник Етнографског института, САНУ, Београд, 1975, стр. 11–26; Милисав Лутовац, „Етнички састав и етничка структура у Тимочној крајини”, у: М. Лалевић (ур.), *Рад Конгреса фолклориста Југославије у Зајечару и Неготину 1958. године*, Београд, 1960.

¹⁷ Петар Влаховић, „Етнички процеси и етничка симбиоза становништва северноисточне Србије”, у: Никола Пантелић (ур.), *Етнички односи Срба са другим етничким заједницама*, Етнографски институт, САНУ, Београд, 1998, стр. 106.

¹⁸ Власи сами кажу: „Влашки говоримо, али нисмо Власи већ Срби” (Мирослав Драшкић, „Порекло становништва и етнички процеси у селима Неготинске општине”, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, Београд, 1969, стр. 61).

¹⁹ Милош Марјановић, *Друштвене и културне промене у селима влашке етничке заједнице Неготинске крајине*, ор. cit., стр. 44.

кнежевине Влашке, када су ти крајеви (после 1830. године) дефинитивно ослобођени од Турака, и *Унгурјани*, досељени већ крајем 18. века из Баната, Ердеља и Седмоградске области, из крајева који су некада били под влашћу Угарске. Разлике између њих постоје у језику и бројним елементима културног наслеђа, мада су данас ове етничке групе у великој мери измешане. Унгурјани су бројнији и чине око 47% влашке популације (а заједно са Мунћанима као подгрупом око две трећине), док је Царана око 33%.²⁰

Лингвистичким проучавањем, говор Влаха је сврстан у два наречја дако-румунског дијалекта – Царани говоре олтенским, а Унгурјани банатским дијалектом. При томе, влашки говор је пун словенских речи (нарочито код Унгурјана) и српских израза, али тај нови фонд речи знатно је мањи од румунског лингвистичког наслеђа. Пореклом, то је румунски језик из времена од пре два-три века који је сачувао и словенске речи у себи, док су их Румуни касније заменили француским и италијанским, и тако још једном романизовали свој језик. Али, Власи не разумеју румунски књижевни језик, иако говоре његовим дијалектима, јер је он настао после њиховог одласка из Румуније.²¹

Етничке заједнице које живе у мултикултуралним и мултијезичким областима „осуђене” су на билингвизам као нужност и услов за опстанак у тој средини. Власи ни данас немају у потпуности стандардизовани језик и писмо, а и локални српски говор разликује се од стандардизованог српског језика, чиме се проблем социолингвистичких истраживања влашког билингвизма додатно компликује, па ова тема захтева нова и детаљнија лингвистичка истраживања, имајући у виду комплексност српско-влашких односа.²²

²⁰ Драгољуб Петровић, „Власи североисточне Србије као етнички ентитет”, у: Милош Мацура Војислав Становчић (ур.), *Положај мањина у Савезној Републици Југославији*, САНУ, Београд, 1996, стр. 799.

²¹ Наречја којима говоре поменуте две влашке групе имају своје пандане на румунском тлу, одакле су се доселили њихови преци. Тако наречје источних Влаха или Царана одговара говору Румуна из Мале Влашке (олтенски дијалекат), наречје централних Влаха или Мунћана слично је са говором Румуна у реону Појана Руске и масива Годеану (банатски субдијалекат), док наши западни Власи или Унгурјани говоре готово савршеним банатским дијалектом (Паун Дурлић, *Власи на заласку сунца*, оп. cit., стр. 40).

²² Светлана Ћирковић, „Традиционална култура Влаха североисточне Србије”, у: Војислав Становчић (ур.), *Положај националних мањина у Србији*, САНУ, Београд, 2007, стр. 472.

На другој страни, по питању језика и писма румунске националне мањине у Србији нема већих недоумица и спорења, с обзиром на то да се велика већина припадника ове заједнице недвосмислено пописно опредељује за румунски као матерњи језик. Румуни данас говоре румунским језиком који припада источнороманској језичкој групи, али се у њему поред романског осећа и јак словенски утицај, као и у писму, књижевности и уметности.²³ Очување матерњег језика веома је важно за национални и културни идентитет припадника сваке националне мањине, па и румунске, али по савременим лингвистичким схватањима у мултиетничким државама решење је у вишејезичности, у којој мањине коришћењем свог језика чувају сопствени језички идентитет, док им познавање званичног језика омогућава бољу комуникацију и интегрисаност у друштво.²⁴ Данас је, на основу Закона о службеној употреби језика и писама националних мањина, румунски језик у службеној употреби у десет општина Србије.

Религија

И Румуни и Власи су православци. Исто верско опредељење логично кореспондира са њиховим сродним пореклом (било да су Власи више Срби повратници из Румуније или више Румуни досељени у Србију), са сличностима у језику којим говоре, култури, обичајима и традицији. Статус Румунске православне цркве (РПЦ) у Србији и Српске православне цркве (СПЦ) у Румунији регулисан је споразумом између две цркве из 1934. године, према коме се јурисдикција Епархије РПЦ Дакија Феликс, са седиштем у Дети и административним центром у Вршцу, децидирано односи само на подручје српског дела Баната, док за Српску православну цркву у Румунији не постоји територијално ограничење.²⁵ Међутим, Румунија истиче да је положај Румунске православне цркве у Србији споран, јер је она наводно званично призната, али са ограниченом

²³ Петар Влаховић, *Народи и етничке заједнице света*, op. cit., стр. 226.

²⁴ Ранко Бугарски, „Језик, мултикултурализам и интеркултурализам”, у: В. Становчић и Г. Башић (ур.), *Стање и перспективе мултикултурализма у Србији и државама региона*, Српска академија наука и уметности, Институт друштвених наука, Београд, 2016, стр. 111.

²⁵ Форум за етничке односе, *Изазови мањинске политике у билатералној и регионалној сарадњи*, ФЕО, Београд, 2018, стр. 46.

верском надлежношћу, и тражи да се верска служба на румунском језику врши и у источној Србији, односно да се деловање прошири на целу територију Републике Србије, док Србија заступа став да решавање овог питања треба тражити у дијалогу Српске и Румунске православне цркве. Међутим, поједини епископи и свештеници РПЦ и даље крше канонски поредак СПЦ у источној Србији, упадима без одобрења на канонску територију Српске православне цркве.²⁶

Румунска православна црква инсистира на праву да верску службу врши на румунском језику чак и у селима са влашким становништвом, као и на праву изградње својих цркава у источној Србији. Захтев упућен Министарству вера Републике Србије за упис у Регистар цркава и верских заједница је прихваћен (априла 2009. године), уз сагласност Светог архијерејског синода СПЦ, али само за територију Баната. Међутим, без обзира што је Српска православна црква једина канонска црква у источној Србији, деловање Епархије Дакија Феликс на том простору се наставља, на основу одлуке Светог архијерејског синода РПЦ на челу са румунским патријархом.²⁷

У циљу потпуне слободе вероисповести и немешање државе у црквена и верска питања, потребно је додатно стимулисати стални дијалог између РПЦ и СПЦ, како би се пронашло прихватљиво решење у вези деловања Румунске православне цркве у Србији. Српска православна црква треба да размотри могућност да изађе у сусрет молбама појединих верника за увођење службе или дела службе на мањинским језицима (и на румунском и на влашком), а

²⁶ Више је примера неканонског деловања Епархије Дакија Феликс РПЦ, без договора са Српском православном црквом. Тако је дошло до међуправославног црквеног скандала када је у неготинском селу Малајница епископ румунске епархије из Вршца освештао новоподигнути сеоски храм, обављајући обред на румунском језику. Оштро је реаговао владика тимочки Јустин, позивајући се на споразум Српске и Румунске православне цркве, а локални политичари из Неготина су чак тражили да се храм сруши, због чега је интервенисало румунско Министарство културе и вера (Стојан Тодоровић, „Власи или Румуни“, *Политика*, 23.12.2007, Београд).

²⁷ Александар Раковић, „Неканонско деловање Румунске православне цркве у североисточној Србији (2001–2014) као изричит вид румунских геополитичких претензија“, *Култура полиса*, No. 24, 2014, стр. 45; Миодраг Периф, „Румунске претензије на североисточну Србију и национални идентитет Влаха од краја седамдесетих година 19. века до 21. века“, *Политичка ревија*, No. 2, 2021, стр. 308.

дозволе за градњу верских објеката треба да издају општинске службе, искључиво на основу закона и прописа.²⁸

Влашко-румунско питање кроз призму билатералних односа Србије и Румуније

У Србији живе бројне националне мањине које се разликују по демографском и етногенетском развоју, националном идентитету, језику и писму, религији, традицији и другим етнокултурним карактеристикама. На основу пописа из 2011. године, укупан број Влаха у Србији износи 35,3 хиљаде (0,49%), док припадници румунске националне мањине броје 29,3 хиљаде (0,41%). У односу на ранији попис (2002) обе националне мањине бележе депопулацију (за око пет хиљада), а разлози се крију у неповољним трендовима природног кретања становништва (негативан природни прираштај) и миграцијама. Из аспекта просторног размештаја, припадници влашке националне мањине су етнички компактни и настањени у источној Србији (Браничевски, Зајечарски и Борски округ), док Румуни у Србији претежно живе у пограничним подручјима источне Војводине (Банат).²⁹

Етничко декларисање мањинских заједница на пописима становништва у Србији, укључујући и румунску, у великој мери се поклапа са изјашњавањем о матерњем језику, што није случај и са влашком националном заједницом код које је присутан одређени степен алтерофоније. По последњем попису, петина Влаха се декларисала за српски језик као матерњи, двоструко више него Румуни (10%). Поред језика, важна детерминанта етнонационалног идентитета је и религија. Припадници влашке мањине се у великој већини (97,6%) декларишу као православни хришћани, док су се Румуни већином изјашњавали као православци (84%), затим као католици (7,7%) и протестанти (2,1%).³⁰

²⁸ Игор Новаковић и Ненад Ђурђевић, *Српско-румунски односи и статус влашке националне мањине у Србији – студија практичне политике*, ИСАК фонд, Центар за међународне и безбедносне послове, Београд, 2015, стр. 11.

²⁹ Републички завод за статистику, *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији, Национална припадност, подаци по општинама и градовима*, књига 1, РЗС, Београд, 2012.

³⁰ Републички завод за статистику, *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. године у Републици Србији, Вероисповест, матерњи језик и национална припадност*, књига 4, РЗС, Београд, 2013.

Србија и Румунија нису никада ратовале, а стабилне дипломатске односе успоставиле су након признања државе Србије на Берлинском конгресу 1878. године. Добре спољнополитичке релације настављене су и после Другог светског рата, све до доношења Резолуције Информбироа (1948), да би поново биле нормализоване после Стаљинове смрти (1953). Геополитичке промене 1990-их, економска и друштвена транзиција источноевропских држава и улазак Румуније у Европску унију (2007) нису имали неповољног утицаја на међудржавне односе, ако изузмемо привремено условљавање додељивања статуса кандидата Србији за чланство у Европској унији, као и приликом отварања Поглавља 23 у процесу преговора, решавањем питања румунске и влашке националне мањине. Положај и права националних мањина представљају важну димензију добросуседске сарадње Србије и Румуније, а институционални оквир за то је билатерални Споразум између Владе СР Југославије и Владе Румуније о сарадњи у области заштите националних мањина из 2002. године.³¹

У Србији су у протекле две деценије предузете значајне активности на плану прихватања међународних стандарда и сарадње са ОЕБС-ом и Саветом Европе. У том смислу, 2001. године ратификована је Оквирна конвенција за заштиту националних мањина Савета Европе, а 2005. године Европска повеља о регионалним и мањинским језицима. Поред поменутих међународних аката, Србија је потписала и билатералне уговоре са Румунијом, Мађарском, Северном Македонијом и Хрватском, а донети су и бројни национални закони релевантни за заштиту мањинских права у Србији.³²

³¹ Србија (СР Југославија) и Румунија имају 119 потписаних билатералних споразума, а по значају се издвајају два: Уговор о односима пријатељства, добросуседства и сарадње (потписан 1996. и поново 2002. године) и Споразум Владе Румуније и Владе СР Југославија о сарадњи у области заштите националних мањина (потписан 2002. године), на основу кога је формирана Међувладаина мешовита комисија за мањине (Форум за етничке односе, *Националне мањине у односима Србије са суседима*, ФЕО, Београд, 2017, стр. 43).

³² Законодавство Србије је достигло висок ниво заштите националних мањина. Нормативни оквир чини пре свега Устав Републике Србије (2006), који гарантује заштиту права припадника националних мањина, равноправност и очување њиховог етнокултурног идентитета, а од велике важности је и Закон о заштити права и слобода националних мањина (2002), као и Закон о националним саветима националних мањина (2009), Закон о службеној

У складу са међународним стандардима и заједничким ставом о значају поштовања мањинских права, Србија и Румунија су билатералним споразумом формирале институционални оквир којим се обавезују да ће гарантовати заштиту језичког, културног и верског идентитета националних мањина. Такође, договорено је равноправно учешће мањина у економској сфери, затим да се неће спроводити активности које могу изменити етничку структуру подручја где су настањене мањине, као и да ће се у циљу спречавања миграција водити рачуна о социо-економском положају српске, односно румунске националне мањине.³³ Међувладина мешовита комисија за мањине треба да обезбеди реализацију донетих заједничких мера, праћење и спровођење препорука и закључака, као и израду стручних анализа које су у вези са билатералним споразумом.³⁴

Свакако да приоритет у односима Србије и Румуније има даљи развој политичког дијалога, привредне и културне сарадње (оснивање тзв. Крајовске групе коју чине Бугарска, Румунија и Србија је посебно добар оквир за то), као и заједничка активност на унапређењу положаја мањина. Али, Румунија при томе не би требало да користи процес европских интеграција Србије за решавање отворених билатералних питања и да намеће Србији сопствено тумачење припадности различитих етничких група „румунском културном идентитету“, будући да национални

употреби језика и писма (2010) и многи други, којима се Србија обавезала на унапређење мањинског идентитета и постизања равноправности између мањина и већинске популације.

³³ Јелена Перковић, „Анализа спровођења билатералног споразума о заштити националних мањина Србија–Румунија“, у: Јелена Перковић (ур.), *Анализа спровођења билатералних споразума о заштити права националних мањина Србије са Хрватском, Мађарском, Румунијом и Македонијом*, Центар за регионализам, Нови Сад, 2016, стр. 38–39.

³⁴ До сада су одржане две седнице Међувладине мешовите комисије, 2009. године у Букурешту и 2011. године у Београду (са треће седнице из 2016. године записник још није усаглашен), на којима су усвојене позитивне оцене о развоју билатералних односа кроз политички дијалог и о формирању националних савета националних мањина, као и закључци о неопходности доследније примене језика припадника националних мањина у јавној сфери и повећању броја наставника за одржавање наставе на матерњем језику, о увозу уџбеника из државе матичног народа, нострификацији диплома стечених у Србији, односно у Румунији, и о очувању културног и верског наслеђа мањинских заједница (*Ibid.*, стр. 39).

идентитет, односно припадност неком колективном идентитету, представља лични избор сваког појединаца. С друге стране, иако је Србија успоставила веома добар нормативни оквир за заштиту и поштовање права националних мањина, који у појединим аспектима превазилази и међународне норме, недостаје свеобухватна мањинска политика и ефикаснија примена у пракси усмерена на пуну интеграцију мањина у друштво, уз кључну улогу националних савета националних мањина као институција задужених за спровођење мањинске самоуправе.

Румунија је подржала захтеве Хрватске у вези са испуњавањем обавеза Србије које проистичу из поглавља 23 у приступним преговорима са Европском унијом, односно покушај Хрватске да се Србија обавезе на веће поштовање права мањина у процесу приступања ЕУ кроз преговоре о одговарајућим поглављима. Претходно, Румунија је свој пристанак за доделу Србији статуса кандидата за чланство у ЕУ условила потписивањем Записника са друге седнице Међувладине мешовите комисије, којим се Србија обавезала на поштовање мањинских права грађана источне Србије. По том питању, последњи услов Румуније испуњен је потписивањем споразума између председника Србије и румунског председника, марта 2012. године. Међутим, иако је у том тренутку конкретно питање идентитета и посебности влашке заједнице остављено по страни, јасно је да оно представља основу неспоразума између две државе.

С друге стране, треба рећи да Румунија није прихватила једнострано проглашену независност Косова нити је Косово признала као субјект међународног права и односа. У складу с тим, Румунија подржава дијалог Београда и Приштине и, мада је гласала за пријем Косова у неке међународне организације, уздржала се у гласању за пријем Косова у УНЕСКО, а и допринела је решењу да се Споразум о стабилизацији и придруживању ЕУ са Косовом закључи у форми *"EU only agreement"*.³⁵

У билатералним односима Србије и Румуније отворена питања имају два аспекта: први се односи на статус и права румунске националне мањине у Србији, а други на дилему да ли Власи припадају румунској нацији или је реч о националној мањини са

³⁵ Форум за етничке односе, *Националне мањине у односима Србије са суседима*, *op. cit.*, стр. 40.

сопственим идентитетом, језиком и културом. Први аспект се тиче испуњавања норми прописаних националним законодавством и међународним стандардима, а као конкретне проблеме Румунија истиче недовољну заступљеност припадника румунске мањинске заједнице у општинским администрацијама, судовима и полицији, па и у Скупштини Србије, и недовољан број наставника и расположивих учбеника у образовном систему. Други аспект односи се на статус влашке националне мањине, будући да Румунија сматра да су Власи део румунског етничког корпуса, као и да не могу имати засебан стандардизован језик и посебно културно наслеђе. Међутим, с обзиром на то да државе немају право да се мешају у лични избор појединца по питању националног идентитета, примедбе Румуније су последњих година преусмерене на поштовање мањинских права припадника румунске етничке заједнице у Србији. Ове притужбе свODE се на недовољан број одељења у основним и средњим школама са наставом на румунском језику, на незадовољавајуће могућности за информисање на матерњем језику и на наводне опструкције у слободном исповедању вере.³⁶

Румунија и Србија нису могле пронаћи заједничко решење за питање Влаха у Србији јер су имале различита гледишта и интересе, с обзиром на то да их Румунија све време поистовећује са румунском националном мањином и жели да се тако декларишу, док су ставови Србије и већег дела влашке националне мањине по овом питању дијаметрално супротни. Србија штити национални идентитет Влаха у Србији, а и већина припадника ове мањинске заједнице жели да очува свој колективни национални идентитет (историју, језик, религију, културу, традицију и обичаје), који се разликује од колективног националног идентитета румунске националне мањине. Све то међутим доводи и до политичке поделе међу самим Власима у Србији.

Идентитетска питања етничких заједница не могу бити предмет спора између држава, уколико се тиме не крше људска и мањинска права, и ниједна држава не може наметати идентитет било којој заједници. Кад је реч о Власима, њихово право на национални идентитет различит од српског и румунског неспорно је по свим међународним стандардима и законском оквиру Србије. Исто важи и

³⁶ Игор Новаковић и Ненад Ђурђевић, *Српско-румунски односи и статус влашке националне мањине у Србији – студија практичне политике*, op. cit., стр. 24.

за право Влаха на нормирање/стандардизацију влашког језика (или усвајање румунског као матерњег), уз експертизу стручних, академских организација и појединаца из Србије и Румуније. С друге стране, активан дијалог о овом и другим питањима предуслов је за партнерски однос и избегавање неспоразума међу државама, као и за напредак у процесу придруживања Србије ЕУ, при чему свако непринципијелно условљавање ради решавања билатералних питања делегитимише идеју на којој је и сама Европска унија основана.³⁷

Иако је Румунија генерално задовољна положајем својих сународника у Србији, према Закону о подршци Румунима у иностранству (2007), Румуни који живе у иностранству се дефинишу као лица која припадају некој културној, етнонационалној, верској или лингвистичкој заједници из Румуније, без обзира који етнимом користе (на пример, Власи, Румени, Молдавци, Армени, Басараби, Дацо-Румуни, Куто-Власи, Меглени, итд.).³⁸ По овом закону, Румуни у иностранству су особе које су слободно усвојиле румунски културни идентитет и воде заједничко румунско порекло (језичко или културно), које у суседним државама припадају националној мањини, уз поштовање начела територијалног суверенитета, добросуседских односа, реципроцитета, недискриминације и основних права и слобода.³⁹ У том контексту, а и према Уставу Румуније, румунску мањину у Србији чине особе „са заједничким етничким пореклом“, што имплицира да Власи у Србији нису посебна већ румунска национална мањина. Насупрот томе, Устав Србије гарантује свим грађанима право на слободно (не)декларисање о својој националној припадности, што се самим тим односи и на припаднике и румунске и влашке мањине.

³⁷ Ibid., стр. 7-11.

³⁸ Румунски Парламент је 2013. године усвојио амандман на поменути Закон, којим је избрисано 25 етничких заједница које су до тада биле посебни национални ентитети, укључујући и Влахе који се сматрају „делом румунске заједнице“. У оквиру бриге о аутохтоној румунској заједници, Румунија ово питање третира кроз билатералне односе, али и кроз условљавање подршке европским аспирацијама Србије (Форум за етничке односе, *Изазови мањинске политике у билатералној и регионалној сарадњи*, op. cit., стр. 45).

³⁹ Adriana Petraru and Elena Cruseru, *State Policy Regarding the Protection of National Minority. Romania –Serbia*, Round Table on “Bilateral relations between Serbia and Romania: minority politics and EU ntegrations”, Forum for Ethnic Realtions, Belgrade, 2016, pp. 1-2.

Подсећања ради, у Србији се по попису 2011. године, преко 35 хиљада лица декларисало као припадници влашке националне мањине који Србију, а не Румунију, сматрају својом матичном државом и који се самодефинишу као аутохтоно влашко становништво.⁴⁰

Од распада СФРЈ воде се расправе о влашком питању (о пореклу Влаха, о њиховом стварном броју и економској, политичкој и културној угрожености), али без релевантних научних одговора. Посебно “збуњујући” је био дводневни Међународни симпозијум (Зајечар, 2002. године) о Власима-Румунима на Балкану, на коме је усвојен закључак да „Власи научно не постоје, већ само Румуни и Арумун”. Уједно, представници појединих странака и невладиних организација, ма колико да се труде, не могу да убеди овдашњи влашки живаљ да је румунског порекла и да је „нормално” да се изјасне као Румуни.⁴¹ У овој агитацији помагали су и емисари из Румуније, из румунске амбасаде у Београду и Румунске православне цркве из Вршца, а масовно су дељени и “жути леци” којима су Власи позивани да буду Румуни, али без успеха.⁴²

Питање језика и писма влашке националне мањине такође је предмет спора између Србије и Румуније, али и у самој влашкој заједници, у смислу: да ли Власи имају посебан језик у односу на Румуне, толико различит да је потребно извршити језичку стандардизацију и кодификовати писмо, или је влашки језик форма румунског језика која је коришћена пре језичке реформе у Румунији крајем 19. века.⁴³ Влашки Национални савет заступа став

⁴⁰ Нада Радушки, „Положај Срба у Румунији и румунске националне мањине у Србији”, *Култура полиса*, No. 41, 2020, стр. 151.

⁴¹ На истоку Србије, под будним оком Покрета Румуна Србије који Влахе сматра издајницима ако се не изјашњавају као Румуни, студенти и баци се бесплатно школују у Румунији, на румунском језику, али ако су им оба родитеља влашког порекла а при томе се званично декларишу као Румуни (Милутин Милошевић, „Ко то прави румунску републику на истоку Србије?”, у: Зоран Милошевић (ур.), *Румунија и румунизација Србије*, Центар за академске речи, Шабац, 2018, стр. 278).

⁴² Растурање летака уочи прошлог пописа организовала је невладина организација “Ariadnea filum”, уз тврдњу да су пописи намештени (да Влаха у источној Србији има 350.000, а не само 35.000) и да су сви они Румуни, без обзира на то што су се изјаснили као Власи (Стојан Тодоровић, „Власи или Румуни”, *op. cit.*).

⁴³ Нада Радушки, „Националне мањине у билатералним споразумима Србије са земљама у региону”, *Међународна политика*, No. 1174, 2019, стр. 16.

да влашка мањина говори влашким језиком, мада је својевремено донео супротну одлуку да је румунски језик службени језик Влаха. Накнадно, 2010. године тај закључак је поништен, након чега је на предлог невладине организације „Георгина” уследила одлука о увођењу влашког писма у ћириличној и латиничној верзији (писмо се састоји од 35 знакова и њиме је могуће записивати речи оба влашка наречја).⁴⁴ До 2012. године Власи нису имали влашко писмо, наставу и књиге на матерњем језику, а већ следеће године објављено је више књига на влашком језику, да би од 2014. године влашка деца у Србији похађала наставу у првом разреду основне школе из изборног предмета „влашки језик са елементима националне културе”.⁴⁵

У области заштите мањинских права истакнуто је и питање политичке заступљености националних мањина. Устав Србије не предвиђа непосредно представљање румунске мањине у Парламенту Србије, већ то обезбеђује кроз механизам смањених цензуса за политичке партије мањина. Насупрот томе, Румунија тражи гарантовано место за румунску мањину у Народној скупштини Републике Србије, позивајући се на реципроцитет, будући да је српској националној мањини, као и свим осталим мањинама у Румунији (има их укупно 19), гарантовано једно место у Парламенту. С друге стране, везано за право мањина на информисање на матерњем језику, држава Србија и надлежне локалне власти треба да омогуће емитовање информативних програма на влашком језику (ТВ Бор и друге медијске куће), што је доведено у питање процесом приватизације медија у источној Србији. Такође, у општинама са довољним бројем припадника влашке мањине, потребно је спровести све одредбе закона о званичној употреби језика и писма у комуникацији са локалном администрацијом, у судским поступцима, издавању личних докумената на мањинским језицима, постављању вишејезичних

⁴⁴ Румунска делегација у саставу Међувладине мешовите комисије 2011. године изнела је став да су „неприхватљиви покушаји стандардизације тзв. влашког језика као посебног у односу на румунски језик, а у погледу његовог коришћења у образовању и управи” (Јелена Перковић, „Анализа спровођења билатералног споразума о заштити националних мањина Србија–Румунија”, *op. cit.*, стр. 40).

⁴⁵ Миодраг Перић, *Власи североисточне Србије*, *op. cit.*, стр. 106.

обележја, као и обезбедити адекватну заступљеност Влаха у општинским администрацијама, судству и полицији.⁴⁶

Отворено питање у билатералним односима две државе јесте и захтев румунске стране да се верске службе држе на румунском језику, односно да се надлежност Румунске православне цркве прошири, поред слободе деловања на територији Војводине, и на регион источне Србије где живе припадници влашке националне мањине. У вези са слободом вероисповести и положајем Румунске православне цркве покренуто је и питање недовољног броја румунских свештеника и финансирања њиховог рада када долазе из Румуније, затим проблем непостојања пописа верских објеката Румунске православне цркве у Србији и културне баштине која припада тој цркви, као и питање реституције некадашњег власништва Румунске православне цркве и добијања дозвола за изградњу верских објеката у Србији. Међутим, став српске стране је да решење свих проблема треба тражити искључиво у непосредном дијалогу Румунске и Српске православне цркве.

Закључак

Стабилни спољнополитички билатерални односи, успешна регионална мултилатерална сарадња и просперитет сваке државе на Балкану условљени су, између осталог, и решавањем отворених мањинских питања и пуним остварењем мањинских права и слобода, што води неопходном интегрисању припадника националних мањина у друштво, али уз очување њиховог етничког, верског и културног идентитета. С друге стране, положај и реализација права националних мањина зависе од остварене демократизације друштва, међудржавних регионалних односа и добросуседске сарадње регулисане билатералним споразумима, као и добрих већинско-мањинских односа у држави, уз активно учешће матичних земаља које тако успостављају бољу сарадњу и чвршћу везу са припадницима свог народа, али и стабилне билатералне односе са државама у којима они живе.

За Србију, имајући у виду основни циљ и конкретне обавезе у процесу евроинтеграција и преговора о уласку у Европску унију, од

⁴⁶ Игор Новаковић и Ненад Ђурђевић, *Српско-румунски односи и статус влашке националне мањине у Србији – студија практичне политике*, op. cit., стр. 12–13.

круцијалног значаја су заштита људских и мањинских права, унапређење положаја, интеграција и очување националног идентитета румунске и влашке мањине, као и добри међусуседски односи са Румунијом као чланицом Европске уније, условљени решавањем свих отворених питања кроз активан и принципијелан међудржавни дијалог.

Библиографија

- Бугарски, Ранко, „Језик, мултикултурализам и интеркултурализам“, у: Војислав Становчић и Горан Башић (ур.), *Стање и перспективе мултикултурализма у Србији и државама региона*, Српска академија наука и уметности, Институт друштвених наука, Београд, 2016.
- Влаховић, Петар, „Етнички процеси и етничка симбиоза становништва северноисточне Србије“, у: Никола Пантелић (ур.), *Етнички односи Срба са другим етничким заједницама*, Етнографски институт, САНУ, Београд, 1998.
- Влаховић, Петар, „Неке етнолошке одреднице Влада северноисточне Србије“, *Зборник радова Музеја рударства и металургије*, књ. 1, Бор, 1980.
- Влаховић, Петар, *Народи и етничке заједнице света*, Вук Караџић, Београд, 1984.
- Драгић Драгомир, „Власи или Румуни из источне Србије и влашко питање – питања и одговори“, *Хелсиншке свеске*, бр. 14, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2002.
- Драшкић, Мирослав, „Насеља, порекло становништва и етнички процеси у општини Бор“, у: Слободан Зечевић (ур.), *Савремени процеси етничке симбиозе словенско-романског становништва у СИ Србији*, Гласник Етнографског института, САНУ, Београд, 1975.
- Драшкић, Мирослав, „Порекло становништва и етнички процеси у селима Неготинске општине“, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, Београд, 1969.
- Дурлић, Паун, *Власи на заласку сунца*, Удружење грађана Пекус, Мајданпек, 2020.
- Ђорђевић, Тихомир, *Кроз наше Румуне*, Српски књижевни гласник, Београд, 1906.

- Кицошев, Саша, *Географске и демографске карактеристике румунске народности у АП Војводини*, Природно-математички факултет, Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, 1991.
- Лутовац, Милисав, „Етнички састав и етничка структура у Тимочној крајини”, у: М. Лалевић (ур.), *Рад Конгреса фолклориста Југославије у Зајечару и Неготину 1958. године*, Београд, 1960, стр. 13–39.
- Малуцков, Мирјана, *Румуни у Банату – етнолошка монографија*, Војвођански музеј, Нови Сад, 1985.
- Марјановић, Милош, *Друштвене и културне промене у селима влашке етничке заједнице Неготинске крајине*, Етнографски институт, САНУ, Београд, 1981.
- Милошевић, Милутин, „Ко то прави румунску републику на истоку Србије?”, у: Зоран Милошевић (ур.), *Румунија и румунизација Србије*, Центар за академске речи, Шабач, 2018.
- Михајловић, Тамара, „Власи у Републици Србији према резултатима пописа 2011. године”, *Демографија*, No. 14, 2014.
- Новаковић Игор и Ђурђевић Ненад, *Српско-румунски односи и статус влашке националне мањине у Србији – студија практичне политике*, ИСАК фонд, Центар за међународне и безбедносне послове, Београд, 2015.
- Оцетеа, Андреј, *Историја румунског народа*, Матица српска, Нови Сад, 1979.
- Petraru, Adriana and Crusaru, Elena, *State Policy Regarding the Protection of National Minority. Romania – Serbia*, Round Table on “Bilateral relations between Serbia and Romania: minority politics and EU integrations”, Forum for Ethnic Relations, Belgrade, 2016.
- Перић, Миодраг, „Румунске претензије на североисточну Србију и национални идентитет Влаха од краја седамдесетих година 19. века до 21. века”, *Политичка ревија*, No. 2, 2021.
- Перић, Миодраг, *Власи североисточне Србије*, Национални савет Влаха, Петровац на Млави, 2014.
- Перковић, Јелена, „Анализа спровођења билатералног споразума о заштити националних мањина Србија–Румунија, у: Ј. Перковић (ур.), *Анализа спровођења билатералних споразума о заштити права националних мањина Србије са Хрватском, Мађарском, Румунијом и Македонијом*, Центар за регионализам, Нови Сад, 2016.

- Петровић, Драгољуб, „Власи североисточне Србије као етнички ентитет“, у: Милош Мацура и Војислав Становчић (ур.), *Положај мањина у Савезној Републици Југославији*, САНУ, Одељење друштвених наука, Београд, 1996.
- Радушки, Нада, „Етногенеза, идентитет и демографски развој Влаха у Србији“, *Српска политичка мисао*, No. 1, 2021.
- Радушки, Нада, „Националне мањине у билатералним споразумима Србије са земљама у региону“, *Међународна политика*, бр. 1174, 2019.
- Радушки, Нада, „Положај Срба у Румунији и румунске националне мањине у Србији“, *Култура полуса*, No. 41, 2020.
- Раковић, Александар, „Неканонско деловање Румунске православне цркве у североисточној Србији (2001–2014) као изричит вид румунских геополитичких претензија“, *Култура полуса*, No. 24, 2014.
- Републички завод за статистику, *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији – Национална припадност, подаци по општинама и градовима*, књига 1, РЗС, Београд, 2012.
- Републички завод за статистику, *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. години у Републици Србији, Вероисповест, матерњи језик и национална припадност*, књига 4, РЗС, Београд, 2013.
- Сикимић, Биљана, „Етнички стереотипи о Власима у Србији“, у: Љубиша Митровић (ур.), *Културни и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана*, ЈУНИР, Центар за балканске студије, Ниш, 2002.
- Стојадиновић, Миша и Траиловић, Драган, „Власи као етничка група у Србији“, у: Зоран Милошевић (ур.), *Анатомија румунске политике*, Центар за академске речи, Шабац, 2017.
- Тодоровић, Стојан, „Власи или Румуни“, *Политика*, 23.12.2007, Београд.
- Ћирковић, Светлана, „Традиционална култура Влаха североисточне Србије“, у: Војислав Становчић (ур.), *Положај националних мањина у Србији*, САНУ, Београд, 2007.
- Филиповић, Миленко, *Проучавање насељавања Војводине*, Матица српска, Нови Сад, 1958.
- Форум за етничке односе, *Изазови мањинске политике у билатералној и регионалној сарадњи*, ФЕО, Београд, 2018.
- Форум за етничке односе, *Националне мањине у односима Србије са суседима*, ФЕО, Београд, 2017.

Цвијић, Јован, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1966.

THE VLACH-ROMANIAN ISSUE AND FOREIGN POLICY RELATIONS BETWEEN SERBIA AND ROMANIA

ABSTRACT

In the traditionally good and stable bilateral relations between Serbia and Romania, the position and protection of the rights of national minorities and the preservation of their ethnocultural identity occupy a special place. In this context, the bilateral agreement from 2002 stands out in importance, which is primarily important for resolving specific interstate issues in the field of minority policy. In the foreign policy relations between Serbia and Romania, the open issues have two most important aspects: the first refers to the status and rights of the Romanian national minority in Serbia, and the second is whether the Vlachs are part of the Romanian nation or an autochthonous national minority with their own identity, language, and culture. The position of Romanians in Serbia, the Vlach-Romanian issue, and bilateral relations with Romania are additionally important for the progress in the process of Serbia's accession to the European Union, bearing in mind that Romania conditions its consent to Serbia's EU candidate status and the opening of negotiation chapters. Serbia believes that the only way to avoid all misunderstandings and maintain good neighbourly relations is to engage in active and principled interstate dialogue.

Stable bilateral relations, successful regional cooperation and the prosperity of each country in the Balkans are conditioned, among other things, by resolving open minority issues and the full realisation of minority rights and freedoms, which lead to the necessary integration of members of national minorities into society, but with the preservation of their ethnic, religious and cultural identity. On the other hand, the position and realisation of the rights of national minorities depend on the democratisation of society, interstate regional relations and good neighbourly cooperation regulated by bilateral agreements, as well as good majority-minority relations in the state, with the active participation of their home countries, but also stable bilateral relations with the states in which they live.

For Serbia, having in mind the basic goals and concrete obligations in the process of European integration and EU negotiations, protection of human and minority rights, improvement of position, integration, and preservation of the national identity of Romanian and Vlach minorities, and good neighbourly relations are crucial.

UDK 327:911.3(234.9)(479.24)
Biblid 0543-3657, 73 (2022)
Год. LXXIII, бр. 1184, стр. 171–204
Прегледни научни рад
Примљен: 21. 12. 2021.
Прихваћен: 17. 3. 2022.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2022.73.1184.7
CC BY-SA 4.0

Мира ШОРОВИЋ¹

Зоран ДАБЕТИЋ²

Историјске детерминанте Закавказја: студија случаја Азербејџана

САЖЕТАК

У чланку се кроз историјску перспективу сагледава и анализира постхладноратовски свијет у региону Закавказја на примјеру Азербејџана. Изузетан економски и геостратешки значај овог региона, узроковао је да се интереси великих сила на овом подручју током вјекова сукобљавају. Ипак, у овом чланку посебан фокус је стављен на политичке активности и дјеловање Азербејџана, као мале нације међу великим силама, у распону од два вијека. На простору Закавказја, услед бројних етничких нетрпељивости, које сежу уназад пар деценија, праћене ратним дешавањима и константном несигурношћу, укључени су и глобални и регионални актери јер постоји оправдан страх да ће сигурност и крхки мир бити урушени, што ће се негативно одразити на цјелокупну међународну заједницу. У том контексту, у овом раду биће ријечи и о појединачним односима Азербејџана са сусједима, као и са великим силама у међународном свјетском поретку.

Кључне ријечи: Закавказје, Азербејџан, Нагорно Карабах, геополитика, етнички сукоби.

¹ Докторандкиња на Хуманистичким студијама, Универзитет Доња Горица, Подгорица, Црна Гора, e-mail: mira.sorovic@udg.edu.me.

² Докторанд на Хуманистичким студијама, Универзитет Доња Горица, Подгорица, Црна Гора.

Уводне напомене

Јужни Кавказ или Закавказје представља географско подручје које обухвата територију некадашњег Совјетског Савеза. Прецизније речено, овај регион се простира јужно од планинског вијенца Кавказ, закључно са Анадолијом и Ираном, па све до Каспијског мора на истоку и Црног мора на западу.³ Дакле, у састав овог региона са бурном историјском позадином улазе: Азербејџан, Јерменија и Грузија, као независне и међународно признате државе, али и три *de facto* државе:⁴ Нагорно Карабах, Абхазија и Јужна Осетија. Ово подручје не посједује значајан привредни развој, а Азербејџан је богат природним ресурсима (нафта и гас) који имају међународни значај. Закавказје има и изузетан геостратешки положај јер се налази на прелазу између Источне Европе и Велике централне Азије, односно представља предворје области која обилује нафтом и природним гасом. Сходно наведеној чињеници, овај постсовјетски простор изњедрио је незанемарљив број конфликтних (територијалних, међуетничких и међурелигијских) сукоба, праћених константном нетрпељивошћу и ратним дешавањима, што је кулминирало етничким чишћењем и погромом над цивилним становништвом, али и створило бројна неријешена питања поводом спорних територија, тзв. *de facto* држава.

Током вјекова, на овом подручју су се преламали и сукобљавали интереси великих сила, од Римске империје и Староперсијског царства (држава Ахменида), до Византије и Новоперсијског царства (држава Сасанида), затим Селџука и Арабљанског калифата. На крају се укључује Персија и Турска (држава Сафавида), а од XVIII вијека и Руско царство. У борби за превласт у овом региону, видљив је и утицај Велике Британије, али и њемачки утицај. Данас је у региону Закавказја

³ Рајко Головић, *Утицај постхладноратовског система односа на геополитички значај закавказског региона као извора сигурносне неизвјесности*, магистарски рад, Факултет политичких наука Универзитета Црне Горе, Подгорица, 2017, стр. 8.

⁴ Према дефиницији међународног права, држава се дефинише као ентитет који да би постојао у правним оквирима међународне заједнице, неопходно је да посједује три конститутивна елемента: утврђену територију, становништво и суверену власт. Међутим, да би ове „државе” биле државе наведени елементи нису довољни, јер оне морају бити признате од стране других држава и постати чланице Организације Уједињених нација. (За више информација погледати: Миленко Крећа, *Међународно јавно право*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 126-127).

осјетно присуство супротстављених геополитичких интереса, првенствено Русије и САД, уз неизоставну инволвираност јаких регионалних актера, Турске и Ирана, а у посљедњем периоду, значајан је и утицај ЕУ и Кине.⁵ Стога, да бисмо на прави начин предочили историјску позадину геополитике Закавказја на примјеру Азербејџана, неопходно је у кратким цртама представити бурну прошлост овог региона, о чему ће у наредном поглављу бити више ријечи.

Историја Азербејџана у XIX и XX вијеку

Уколико је потребно описати Азербејџан без сувишних ријечи, најодговарајућа одредница би била „раскрсница путева“ (*crossroads*).⁶ Позициониран између европског и азијског континента, Азербејџан је означен као транзитна земља на свим важнијим миграционим, освајачким и трговачким рутама. Ова околност је доприњела обликовању историје Азербејџана, поред снажног утицаја који је оставила на њену демографску шареноликост.⁷ Међутим, историјска позадина ове земље може се објаснити на више начина. Најједноставније је предочити да је Азербејџан као национална држава формирана 1918. године. Са релативно малим губитком територије постала је совјетска република (1922–1991), да би од 1991. године стекла статус независне и међународно признате државе.⁸

Данашњи простор Закавказја, укључујући и Азербејџан, постепено је потпадао под руски утицај и власт, што је касније само потврђено потписивањем *Туркменхајмског споразума* 1828. године између Русије и некадашње Персије. На тај начин Сјеверни Азербејџан, односно територија данашње азербејџанске државе, постаје дио Руског царства, док су се поједина канства⁹ постепено приближавала и улазила у састав Царства, вођена доминантно

⁵ Драган Петровић, Драгомир Анђелковић и Горан Николић, *Геополитика Закавказја*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010, стр. 47.

⁶ Svante E. Cornell, *Azerbaijan Since Independence*, M. E. Sharpe, Armonk, New York & London, 2011, стр. 3.

⁷ Charles van der Leeuw, *Azerbaijan: A Quest for Identity*, Curzon Press, Richmond, 2000, стр. 26.

⁸ S. E. Cornell, *Azerbaijan Since Independence*, op. cit., p. 3.

⁹ Термин представља мале државе које су биле у независном или вазалном положају у односу на Царство (које је у том периоду владало: руско или персијско), а којима су управљале имућне племићке породице.

страхом од персијских претензија. Том приликом, Персија је Русији уступила Нахчиванско канство, да би граница ове двије државе постала ријека Аракс. Након тога, долази до убрзаног развоја Сјеверног Азербејдана, који је нешто раније посједовао статус „забачене пограничне провинције”.¹⁰ За кратак временски период, унутар азербејданског друштва, услиједиле су реформе базиране на процесу европеизације. Том приликом уобличена је (модерна) национална свијест Азербејдана. Сходно томе, значајан дио азербејданске аристократије, али и градског становништва, прихватио је проевропске ставове, што је имплицирало укидање кметства, док се значајно развила саобраћајна инфраструктура и привреда, па је посебан акценат стављен на развој енергетског сектора, односно, око 1910. године експлоатацијом нафте у царској Русији, Баку постаје пријестоница руске нафте, а сами град указује на престиж европске архитектуре.¹¹

У контексту дешавања за вријеме Првог свјетског рата, битно је поменути јачање руског фокуса на овај регион, „што су Јермени искористили да уз њихову помоћ протјерају Турке са простора историјске Западне Јерменије”.¹² Русији је то одговарало из стратешког аспекта јер би слабљењем турске моћи на западним границама омогућила лакши руски продор на турску територију. Русија је значајно помагала формирање јерменских добровољачких одреда који су убрзо прерасли у велике војне јединице у оквиру руске војске.¹³

Надаље, „у тренуцима урушавања османске државе и губитка територија на Балкану, турски султан Абдул Хамид II одлучује да спроведе радикалну антијерменску политику са циљем урушавања њеног национално-ослободилачког покрета у Турској. Турске регуларне снаге и припадници курдских паравојних група су у периоду од 1894. до 1896. године побили до 300 хиљада Јермена, а десетине хиљада их је пребјегло у иностранство. То је била почетна ескалација нетрпељивости према Јерменима, која је кулминирала почетком 1915. године када је Турска искористила окупираност европских сила сопственим проблемима, и тиме пасивност у Малој

¹⁰ Д. Петровић et al., op. cit., стр. 75–76.

¹¹ Ibidem

¹² Рајко Головић, *Утицај постхладноратовског система односа на геополитички значај закавказског региона као извора сигурносне неизвјесности*, op.cit., стр. 17.

¹³ Ibidem

Азији, да под изговором гушења побуне подстакнутом руском офанзивом изврши геноцид над јерменским живљем. Руске трупе су 1915. године уз активну подршку Јермена заузеле дио Западне Јерменије и тамо омогућиле формирање привремене јерменске владе. Тако је бар дио Јермена био заштићен од геноцида, који је под изговором сузбијања отпора Јермена наклоњених Русији извршен на територијама које је контролисао Истанбул. У периоду од 1915. до 1923. године, по јерменским тврдњама, настрадало је око милион и по Јермена. Од два милиона Јермена који су живјели на том простору прије геноцида, послје 1923. године остало их је око 10 хиљада.”¹⁴

Након што је *Брест-Литовским мировним споразумом* Турска повратила јерменске (Карска област) и грузијске (Адарија) територије, које је претходно од Русије изгубила 1878. године, турске снаге су користећи почетну слабост бољшевика кренуле у поход на Закавказје, конкретно на територије Грузије и Јерменије, у чему су имали подршку Азербејџанаца. Након што су бољшевици преузели централну власт, кренули су у учвршћивање власти и на локалном нивоу. Преузимање контроле на терену није им ишло лако – противници бољшевичког режима у Тбилисију су створили ЗДФР. Али међусобно неслагање конституената ове федерације довело је до њеног брзог распада. Турска, под притиском Велике Британије, признаје независну Јерменију. Она повлачи своје трупе из Закавказја 30. октобра 1918. године, а јерменске затим крећу у ослобађање Источне Јерменије и улазе у рат са Азербејџаном, из ког излазе као побједници. Охрабрени вилсоновском политиком наклоњеном захтјевима потлачених народа, Јерменија маја 1919. године проглашава уједињење Источне и Западне Јерменије, са чиме се сложио и Истанбул, потписивањем мира у Севру августа 1920. године.¹⁵

Током Фебруарске револуције, тачније 1917. године, основан је Закавказки комесаријат. Као привремена влада формирана је од стране либералних, умјерено лијевих националистичких партија Азербејџана, Јерменије и Грузије, при чему је влада имала блиску сарадњу са бијелим снагама током грађанског рата у Руском царству. Ова чињеница је била од пресудног значаја за утирање пута ка каснијој независности закавказких држава. Према томе, Закавказка

¹⁴ Ibidem

¹⁵ Ibidem, стр. 17–18.

Демократска Федеративна Република је створена у априлу 1918. године. Унутар ове гломазне државе, међу конституентима је владало несагласје по свим питањима, осим једног: заједничког опонирања комунистичкој идеологији. Ипак, ова државна творевина била је кратког даха, у трајању од свега једног мјесеца. Новонастале независне државе ратовале су са бољшевицима, док је истовремено владао међуетнички несклад, уз присуство константних сукоба. Азербејџанска Демократска Република се нашла у неприлици. Ипак, након завршетка Првог свјетског рата, дошло је до уплива британског утицаја на територији Азербејџана, а све с циљем контролисања нафтних ресурса и спријечавања даљег ширења комунизма. Међутим, управо због нестанка Отоманске империје, те опонирања пантурском пројекту, већина азербејџанских политичара посматрали су Велику Британију као неискреног партнера, који гледа Азербејџан кроз искључиво сопствени национални интерес.¹⁶

Азербејџанска Демократска Република (АДР) се одмах суочила са сукобима на два фронта: против Јермена у Карабаху и Нахчивану, односно против бољшевика. Међутим, у сукоб се, на страни АДР, умијешала Турска. Њена енергична офанзива довела је и до брзог слома бољшевика у Бакуу, након чега је уз турску помоћ у тај град пренијета пријестоница АДР. Отпочело је убрзано стварање државне администрације, полиције, војске, а азербејџански језик проглашен је за званични. Први свјетски рат и слом Турске довели су до доласка британских трупа, те је нови покровитељ АДР била Велика Британија. Британци су имали јасан привредни и политички интерес у Азербејџану – контрола нафтом богатих предјела и спрјечавање ширења комунизма. Ипак, због опонирања пантурском пројекту који је имао значајан број присталица међу азербејџанским политичарима, Велику Британију нијесу сматрали истинским партнером за будућност.¹⁷

Побједом бољшевика власт је централизована, односно три закавказке државе бивају уједињене, при чему је формирана Закавказка Федерација, а све с циљем смањења етничких и националних сукоба који су се кроз историју распламсавали између трију народа. Неколико мјесеци касније (децембар 1922. године)

¹⁶ Ibidem, стр. 12–13.

¹⁷ Ibidem, стр. 13–14.

Закавказска Федерација се ујединила са Украјином, Бјелорусијом и Руском Федерацијом, при чему је створен СССР (Савез Совјетских Социјалистичких Република). Међутим, неопходно је подсетити да је руски утицај у региону Јужног Кавказа почео да се шири крајем XVIII вијека, када је Русија искористила слабости Отоманског и Иранског царства. Након извојеваних побједа у ратовима, Русија је од 1840. године промијенила своју политику управљања Јужним Кавказом, што је у пракси представљало успостављање руске администрације и руског као званичног језика.¹⁸ Одмах након завршетка грађанског рата, бољшевичка влада је покренула политику корјенизације (нативизације). Ова доктрина самоопредјељења у себи је садржала концепт изградње нације приликом консолидације различитих етничких група¹⁹ у Совјетском Савезу, која је била усмјерена на централну подршку. Према ријечима Герхарда Симона (*Gerhard Simon*) постојала је званична страначка политика која је тежила да се помогне неруским народима да сустигну боље развијену централну Русију, тако што ће имати штампу на матерњем језику, школе, позоришта, културне и образовне објекте, друштва, итд., те успоставити а потом и унаприједити мрежу курсева и школа на матерњим (локалним) језицима. Међутим, како истиче Симон, Стаљин није дијелио Лењинов оптимизам да је револуција у принципу окончала сепаратизам и национализам, па је сматрао да је најадекватнији начин неутралисања ових покрета било пружање одређених националних уступака истим.²⁰ Унутар политичког дискурса СССР-а, Стаљин уводи термин „социјалистичке нације”,²¹ јер је тврдио да је нација приликом изградње СССР-а помогла потлаченим народима да процвјетају, што је била неопходна фаза у

¹⁸ Tadeusz Swietochowski, *Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition*, Columbia University Press, 1995, pp. 12–14.

¹⁹ У СССР-у је идентификовано више од 100 етничких група, док су у једном тренутку 53 групе имале статус титуларне државе, односно етнички су биле одређене као административне јединице. (За више информација погледати: Ian Brimmer, “Reassessing Soviet Nationalities Theory”, in: Ian Brimmer and Ray Taras (eds.), *Nations and Politics in the Soviet Successor States*, Cambridge University Press, New York, 1993, p. 5)

²⁰ Svante E. Cornell, “Azerbaijan Since Independence”, M. E. Sharpe, Armonk, New York & London, 2011, pp. 33–34, in: Gerhard Simon, *Nationalism and Policy*, p. 24, quoting “KPSSv rezoliutsiiakh i resheniakh sezdov, konferentsii i plenumov CK”, Vol. 2, Moscow, 1970, p. 252.

²¹ S. E. Cornell, *Azerbaijan Since Independence*, op. cit., p. 35.

историјском процесу која је довела до спајања нација (*slianiie*).²² Раних тридесетих година XX вијека ојачао је централизовани карактер совјетске власти, да би већ 1934. године Стаљин започео са разбијањем институција које су промовисале нативизацију. Политичка и економска моћ била је концентрисана на централном нивоу СССР-а, док је претходно проширена аутономија етничких република постепено почела да се смањује. Ипак, Стаљин је настојао да не дира симболички статус етничког народа у оквиру републике, јер се „национално огледа у форми, социјалистичко у садржају.”²³

Након Другог свјетског рата Азербејџан је нагло почео да се развија, да би од 1970. године била забиљежена стагнација у односу на развијене државе. Управо у овом периоду, који се још назива и период „застоја” у Совјетском Савезу, због ниских стопа привредног раста, али и ефекта настајалих унутар социјалистичке економије праћене марксистичким догмама, што је имплицирало економски пад на који су се само надовезале неуспјешне реформе „Перестројка и гласност”²⁴. Поред тога, акумулација социјалних фрустрација била је латентно скривена иза маске ригидне комунистичке идеологије, што је било плодно тло за даље бујање и ширење национализма широм територије СССР-а. Централизована власт ове социјалистичке државе није могла да преброди кризу модернизације, тако да је распад државе био изненадни догађај на политичкој сцени.²⁵ Током три бурне године, од 1988. до 1991. године, националисти у Совјетској Републици Азербејџан, обојени антијерменским осјећањима, изазвали су Москву и локално руководство у циљу постизања „националног циља”: спречавања губитка Карабаха и постизања државне независности. Азербејџански националисти само су дјелимично изазвали огорчење Москве зато што је политика Михаила Горбачова „гласност и перестројка” створила услове да се опозиционе групе организују и артикулишу политичке захтјеве. Међутим, организоване су демонстрације у Јеревану (Јерменија) и Нагорно Карабаху у фебруару 1988. године,

²² Ibidem

²³ Ibidem, p. 36.

²⁴ За више информација о неуспјелој, али чувеној реформи у Совјетском Савезу, прочитати у: Judy Marie Sylvest, *Glasnost: The Pandora's box of Gorbachev's reforms*, ScholarWorks at University of Montana, 1999.

²⁵ Д. Петровић et al., op. cit., стр. 84–87.

са захтјевом да се јерменска енклава Карабах уједини са Јерменијом, што је појачало привлачност националистичких слоган. Дакле, иако је дуго потискивана језичка, културолошка и друге притужбе у извјесној мјери су могле утицати на азербејџанске масе, јер су првенствено биле мотивисане бескомпромисношћу националног руководства по питању Карабаха. Узимајући у обзир националистички жар, поспијешена совјетском влашћу, створени су повољни услови за процес совјетске изградње нације.²⁶ Међутим, Москва није ометала или заустављала процес стицања независности Азербејџана, па је након доношења декларације „О обнови државне независности Азербејџана” од стране Парламента, изгласана независност 30. октобра 1991. године.²⁷

Азербејџан је након стицања независности утрошио значајне количине новца на многе области у држави које су дужи низ година биле игнорисане, те је превасходно акценат стављен на регионалном развоју. Тежња новог државног руководства била је усмјерена на престанак Азербејџана да тражи међународну подршку и савјете, што је довело до економске државне реконструкције. Штавише, државна економија заснована на нафтним ресурсима била је у великој мјери захваћена корупцијом и патронско-клијентелистичком мрежом које су дубоко укоријењене у свим сферама друштва, а посебно видљива у политици и бизнису. Као и многе друге државе некадашњег Совјетског Савеза азербејџански бизнис није био развијен, све док држава сопственим снагама није обратила пажњу на развој привредног сектора. Ипак, корупција је била и остала ендемски проблем у овој закавказкој држави. Стога није чудно што деценијама уназад Азербејџан заузима високу позицију у оквиру међународног индекса перцепције корупције, која је присутна у свим сферама азербејџанског друштва, а чији корјени сежу до социјалистичког бирократског апарата и система јавне администрације, још из периода постојања јединствене совјетске државе.²⁸

²⁶ Suha Bolukbasi, *Azerbaijan: A political history*, I.B. Tauris & Co Ltd, London – New York, 2011.

²⁷ Ibid., pp. 91–92.

²⁸ Anar Valiyev, “Azerbaijan’s Foreign Policy: What Role for the West in the South Caucasus?”, <https://archive.transatlanticrelations.org/wp-content/uploads/2017/10/ch08.Valiyev.pdf>, 27/3/2021, pp. 143–144.

Када говоримо о фактички независном Азербејџану не смијемо заборавити његове утемељиваче, предсједника Хејдара Алијева и његовог сина Илхама Алијева. Подсјећања ради, хаос и нестабилност унутар Азербејџана, рат са Јерменијом, а самим тим и губитак територије, условили су повећање моћи и легитимитета господарима рата, док је расло незадовољство грађана, узроковано незапосленošћу и економским проблемима, што је резултирало неуспјехом Народног фронта. Сви наведени проблеми поплочали су пут ка реконсолидацији старе владајуће елите под вођством Хејдара Алијева, који је био први секретар Комунистичке партије Азербејџана (између 1969. и 1982. године). Његово вишедеценијско искуство омогућило му је народну подршку и легитимитет без премца међу становништвом које је једва дочекало да се појави „јаки човјек“ и „ријеши све постојеће проблеме“. Његов други мандат (1993. до 2003. године) био је изузетан по много чему. Владавина Хејдара Алијева донијела је стабилност и безбједност земљи, означен је прекид ватре са Јерменијом, док је процес демократизације био далеко већи од међународних стандарда. Током 2003. године дошло је до преноса власти са оца на сина, као јединствен примјер и први случај не само на постсовјетском простору. Након оца, на власт је дошао Илхам Алијев. У том периоду, постојао је оправдан страх од даље деградације у демократску транзицију, али и ризика да земља богата природним ресурсима не постане монархија, и то у периоду промоције демократије.²⁹ Међутим, на предсједничкој позицији се добро снашао. Азербејџан је модернизован, подржан и помогнут од стране Запада, док биљежи економски и привредни раст. Ипак, национални ресурси су монополизовани и стављени под управу породице Алијев. Након истека његовог мандата, очекује се да ће наслједник ове државничке функције бити његова жена Мехрибан Алијев, како би се одржала њихова „династија“ на власти.

Отворено питање Нагорно Карабаха

Нагорно Карабах, односно његова конфликтна позадина датира још из периода распада Отоманске империје и кризе унутар Руске царевине, при чему је *Гулистанским мировним уговором*, након побједе царске Русије у руско-персијском рату (1804–1813), уступљен јој

²⁹ Ayça Ergun, “Post-Soviet Political Transformation in Azerbaijan: Political Elite, Civil Society and the Trials of Democratization”, *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 7, No 26, 2010, p. 69.

Нагорно Карабах, док је дио муслиманског локалног становништва емигрирао у Персију.

Од почетка 1915. године готово сви Јермени мобилисани у турској армији послати су у радне логоре гдје су великом већином побијени. Слична судбина задесила је и припаднике јерменске елите са територије цијеле Турске. Јермени су хапшени, нечовјечно третирани и ликвидирани по експресним поступцима. Уз то, вршене су њихове масовне депортације из крајева у којима су вјековима живјели у слабо насељене и по живот неусловне турске територије (данашња Сирија и Ирак). Врло лоши временски услови, жеђ и изгладњивање, десетковали су јерменске колоне које су биле протјеране. Само малобројни су преживјели ту голготу и долазак на одредиште које су им намијениле турске власти.³⁰ „Ова геноцидна политика, уз неколико масовних покоља, у периоду од 1915. до 1923. године довела је до смрти преко милион Јермена.”³¹ Турске власти су усмрћивањем и депортацијама елиминисале јерменску популацију са територија гдје су вјековима живјели. Прије покоља, у Турској је живјело преко два милиона Јермена а постије геноцида 1923. године остало их је нешто око 100 хиљада.³²

Током успостављања совјетске власти на закавказком простору Јерменија је прогласила својом територијом планинску етничку енклаву Нагорно Карабах. Појашњења ради, болшевичка седмочлана комисија за Кавказ (Кавбиро, са Јосифом Стаљином на челу) изгласала је да Нагорно Карабах буде додијељен Совјетској Социјалистичкој Републици Јерменији, да би дан касније ова одлука била поништена зарад успостављања мира између два народа, а поменута територија постала дио Совјетске Социјалистичке Републике Азербејџан. Након тога услиједили су оружани сукоби, из чега је проистекло да азербејџанске власти, историјским дјеловима спорне територије, дају аутономан статус и заједничку границу³³ са

³⁰ Р. Головић, *Утицај постхладноратовског система односа на геополитички значај закавказког региона као извора сигурносне неизвјесности*, *op. cit.*, стр. 45.

³¹ Dana Walrath, “Denial Keeps the Genocide Alive”, *Foreign Policy*, <http://foreignpolicy.com/2015/04/30/denial-keeps-the-genocide-alive-armenian-genocide-turkey/>, 8/3/2022.

³² Р. Головић, *Утицај постхладноратовског система односа на геополитички значај закавказког региона као извора сигурносне неизвјесности*, *op. cit.*, стр. 45

³³ Енклаву Нагорно Карабах од Јерменије је током трајања совјетског периода раздвајао Курдски срез, познат као Црвени Курдистан – облик совјетског

Јерменијом.³⁴ Међутим, током постојања СССР-а пасивност централне власти,³⁵ затим економска заосталост, те Горбачова тежња да умири старе и увелико присутне антагонизме између социјалистичких република, подстакле су бујање етничких конфликта који су управо започели између Азербејџанаца и Јермена око ове спорне територије. Неоспорна је чињеница да територија Нагорно Карабах има велики значај у историји и националном идентитету ова два закавказка народа: за Јермене ова територија представља једини дио јерменске територије, претежно насељене Јерменима, а присаједињена Азербејџану, која никада није била покорена, док за Азербејџанце представља мјесто које посједује посебан национални сентимент: град Суша/Суши, поред стратешке важности, има сакрални и симболичан значај за шиитске муслимане.³⁶ Нагорно Карабах као самопрокламована, *de facto* држава обухвата територију од 44.000 km² на којој живи око 147.000 људи, претежно Јермена. У оквирима међународне заједнице признају је искључиво *de facto* државе, Абхазија и Јужна Осетија, али не и матична Јерменија која је војно штити и пружа јој сву потребну подршку и помоћ.³⁷

Када је ријеч о ближим историјским чињеницама, ескалација сукоба је започета погромом над Јерменима у азербејџанском граду Сумгаиту (26–29. фебруара 1988. године), након чега је успједила ескалација насиља у Бакуу (1990. године), током тзв. Црног јануара (захваљујући јачању Народног фронта Азербејџана), односно злочина над

експеримента који је званично укунут 1937. године, а народ пресељен у Казахстан, наводно због процјене тадашњег совјетског шефа полиције Лаврента Берије да ће овај догађај унаприједити односе са Турском.

³⁴ Милан Милошевић, „Регионални сукоб са глобалним одјеком”, *Време*, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1872094>, 23/3/2021.

³⁵ Јерменске елите биле су јако незадовољне асимилационом политиком која је долазила од стране азербејџанске власти. Она је праћена активним подстицањем и насељавањем Азера на територији Нагорно Карабах. Стога је јерменска страна настојала да покрене проблем ове енклаве пред централним органима власти СССР-а (током 1930, 1945, 1967 и 1977. године), међутим нису наишли на разумијевање.

³⁶ “Why is Shusha/Shushi so important for Azerbaijanis and Armenians?”, *JAMnews*, 8.11.2020, <https://jam-news.net/why-shushi-shusha-is-important-for-azerbajjanis-and-armenians-news-karabakh-war-azerbajjan-armenia/>, 15/2/2022.

³⁷ М. Милошевић, „Регионални сукоб са глобалним одјеком”, *op. cit.*

азербејџанским цивилима у малом граду Хоџали,³⁸ који је услиједио двије године касније (1992. године).³⁹ Али, непријатељство се није окончало. Током деценија, упркос крхком примирју сукобљених страна, забиљежени су бројни оружани инциденти између азербејџанских и јерменских снага, међу којима су се највећи сукоби одиграли током 2016. и 2020. године. Формирана је ОЕБС Минск група која је имала тежњу да ријеши овај вишедеценијски замрзнути конфликт, док је у мају 1994. године потписан *Бишкек протокол* којим је постигнуто примирје између сукобљених страна.⁴⁰ Оружани сукоби у Нагорно Карабаху су бар накратко прекинути из „хуманитарних разлога“, посредством Русије, Азербејџана и Јерменије, да би 9. новембра 2020. године био коначно потписан Споразум о прекиду ватре, захваљујући коме је окончан рат на овом простору. Споразум су потписали предсједник Азербејџана Илхам Алијев, предсједник Русије Владимир Путин и предсједник Владе Јерменије Никол Пашинјан. Након овог политичког чина, убрзо су услиједили насилни протести против „издајника“ Никола Пашинјина, јер је мировни споразум довео до одређених територијалних промјена у корист Азербејџана и лоше позиције Јерменије. Нетрпељивост и константна неизвијесност још увијек су присутни и трају.⁴¹ Није на одмет подсјетити да постоје мишљења да је за неуспјех преговора по питању Нагорно Карабаха увелико одговорна Русија, која се водила сопственим интересима и подржавала сепаратизам у Нагорно Карабаху, настојећи „да очува ситуацију (...) која није ни мир, ни рат“.⁴² Ипак, мора се признати да

³⁸ Документоване чињенице показују да су прекршене норме хуманитарног права, али и да су почињени злочини против човјечности. Према томе, државе као што су: Румунија, Чешка, Перу, Колумбија, Мексико, САД итд. усвојиле су документа која осуђују злочине почињене у Хоџалију. (За више информација погледати: Данијела Митровић, „Азербејџанци жале за жртвама трагедије у Хоџалију“, *Балканин*, <http://balkanin.com/index.php/drustvo/item/954-azerbejdzanci-zale-za-zrtvama-tragedije-u-hodzaliju.html>, 22/3/2021.

³⁹ Д. Митровић, *op. cit.*

⁴⁰ „The Bishkek Protocol“, *Bishkek*, 5 May 1994, http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/ArmeniaAzerbaijan_BishkekProtocol1994.pdf, 22/3/2021.

⁴¹ „Потписан споразум о прекиду непријатељства између Азербејџана и Јерменије, под окриљем Русије“, *Данас*, <https://www.danas.rs/svet/potpisan-spora-zum-o-prekidu-neprijateljstava-u-nagorno-karabahu-pod-okriljem-rusije/>, 21/3/2021.

⁴² Sabit Bagirov, „Azerbaijan's strategic choice in the Caspian region“, p. 183, in: Gennady Chufurin (ed), *The security of the Caspian Sea Region*, Oxford University Press, Oxford, 2001.

није имала улогу у настанку овог регионалног сукоба. У прилог томе говоре и ставови појединих западних теоретичара који, између осталог, говоре да је Русија монополизovala мировно посредовање и напоре за рјешавање овог проблема зарад утицаја на унутрашњу и спољну политику завађених држава.⁴³ Мада, објективно посматрано, Русија је, без обзира на критике Запада, преузела најтежу улогу у региону. С друге стране, Азербејџан је изашао као апсолутни побједник из овог вишедеценијског сукоба, потмогнут Западом (кроз политику, финансије и многобројна улагања), што је оставило простора у закавказском региону да се Турска позиционира насупрот Јерменије (историјски проблеми и сукоби), те је заузела азербејџанску страну.

Quo vadis Азербејџан?

Азербејџан иако спада у групу малих држава, због свог стратешког положаја и чињенице да је окружена двију великим државама, уз прилично компликоване односе које има са својим сусједима, спољни односи Азербејџана били су од пресудног значаја, не само због безбједности већ и самог опстанка државе. Међутим, Азербејџан се налази у централној позицији онога што је Збигњев Бжежински назвао „луком нестабилности“ (*arc of instability*),⁴⁴ користећи се концептом који је сковао још током Хладног рата. Дакле, Азербејџан је једина држава која се граничи са Русијом и Ираном, представљајући на тај начин мост који повезује Европу и Централну Азију. Географска позиција, поред значајних енергетских ресурса, начинили су од Азербејџана кључну земљу у пресеку европског и азијског континента, што је изазвало пажњу регионалних али и глобалних сила. Ипак, најочигледније силе које су своју моћ и утицај током вјекова шириле на овом подручју су: Русија, Иран и Турска, али како вријеме одмиче појављује се САД, уз коју не смијемо заборавити ни Европску унију, Кину, Израел и Пакистан, чији је утицај много мањи али свакако неоспоран.⁴⁵

⁴³ Robert H. Donaldson & Joseph L. Noguee, *The Foreign Policy of: Changing Systems Enduring Interests*, Sharpe, 1998, p. 179.

⁴⁴ Z. Brzezinski, "The Grand Chessboard", in: Svante E. Cornell, *Azerbaijan Since Independence*, op. cit., p. 297.

⁴⁵ S. E. Cornell, *Azerbaijan Since Independence*, op. cit., p. 297.

Поред стратешке локације, потребно је истаћи да се Азербејџан налази у турбулентном дијелу свијета, на подручју на коме су се током посљедњих година XX вијека дешавали драматични, али ипак мирни политички преокрети који су кулминирали дисолуцијом Совјетског Савеза. Том приликом простор Кавказа одисао је бројним етничким сукобима и ратним дешавањима. Затегнути односи између Јерменије и Азербејџана, око Нагорно Карабаха, поново су испливали на површину 1988. године када је у Националном одбору Нагорно Карабаха, од стране јерменских посланика, изгласано уједињење ове спорне територије са Јерменијом. Међутим, борбе су интензивирале након што су двије сукобљене државе добиле независност. Као додатан аргумент који је подстакao нетрпељивост било је организовање референдума на простору Нагорно Карабаха од стране локалног јерменског становништва, након чега је и званично проглашена независност, те оснивање Републике Нагорно Карабах која није успјела да добије статус међународно признате државе. Подсјећања ради, некадашњи совјетски предлог имао је за циљ пружања веће аутономије Нагорно Карабаху унутар граница Азербејџана. Ипак, ова иницијатива није задовољила ниједну страну, те је рат био неизбежан. Такође, током 1992. и 1993. године Јерменија је нањела тежак пораз Азербејџану: освојила је Нагорно Карабах и 20% околне територије. На тај начин освојена територија стављена је под контролу и власт јерменских снага.⁴⁶ Након распада Совјетског Савеза, Нагорно Карабах је постао међународни проблем. Такође, сваки захтјев усмјерен на прикључење Нагорно Карабаха Јерменији спочитавао се као нарушавање територијалног интегритета Азербејџана.⁴⁷ Присјетимо се да је 1993. године, Резолуцијом 884 Савјета безбједности УН, потврђен територијални интегритет Азербејџана, док је у Резолуцији 1416 (2005. године), усвојена од стране Парламентарне скупштине Савјета Европе, наведено да је значајан дио територије Азербејџана под окупацијом јерменских снага, односно, да сепаратистичке снаге контролишу Нагорно Карабах. Даље, у овој Резолуцији се истиче да окупација територије

⁴⁶ Ана Јовић-Лазич, „Решавање и превенција сукоба у региону јужног Кавказа“, Драган Ђукановић (ур.), *Савремени међународни изазови: глобална и регионална перспектива*, Београд, 2008, стр. 41–42.

⁴⁷ Arman Grigorian, „The EU and the Karabakh conflict“, in: Dov Lynch (ed.), *South Caucasus a challenge for EU*, Chaillot Papers, No. 65, The European Union Institute for Security Studies, Paris, 2003, pp. 129–142.

од стране Јерменије представља озбиљно кршење обавеза које ова држава има као чланица Савјета Европе. Такође, Савјет Европе је искористио своје могућности, па је позвао Нагорно Карабах да се уздржи од расписивања избора, позивајући се на историјску, не тако давну чињеницу (период 1991–1994. године) када је дио становништа Нагорно Карабаха био принуђен да напусти своје домове.⁴⁸ Европска унија је стала на страни Азербејдана и пружила подршку територијалном интегритету ове државе. Као наднационална организација била је заинтересована за мирно ријешавање сукоба на овом подручју, али и охрабривала регионалну сарадњу која би само доприњела стабилизацији закавказског региона.⁴⁹ Дакле, и након што је Грузија стекла независност, руска инавазија је показала да је рат непредвидљив фактор који детерминише овај регион (2008. године).⁵⁰ Наравно, поред сукоба са Јерменијом, који сежу далеко у прошлост, Азербејдан се од самих почетака своје независности суочио са директним непријатељским ставовима својих најближих сусједа и некадашњих освајача – властодржаца, Русије и Ирана. Међутим, након стицања независности Азербејдан је геополитички добио на значају, нарочито након испитивања нафтних ресурса у Каспијском мору,⁵¹ што је био кључна основа за стварање азербејданске дипломатије. Да ствари буду још интересантније, након 11. септембра 2001. године значај Азербејдана за западни свијет постао је више него очигледан. Амерички стратешки планери, током трајања рата у Авганистану, нису никако могли да се ослоне на Иран,

⁴⁸ А. Јовић-Лазич, „Решавање и превенција сукоба у региону јужног Кавказа”, *op. cit.*, стр. 44–45.

⁴⁹ David Atkinson, “The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference”, Report, Doc. 10364, *Political Affairs Committee*, <https://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/doc04/EDOC10364.htm>, 14/3/2021.

⁵⁰ Више о овој теми прочитати у: Ана Јовић-Лазич и Ивана Лаћевац, „Замрзнути сукоби и преговарачки процеси у региону Јужног Кавказа”, *Међународна политика*, год. LXIV, No. 1152, 2013, стр. 55–73.

⁵¹ Након 20 година преговарања, 12. августа 2018. године, потписана је Конвенција о правном статусу Каспијског мора између Ирана, Азербејдана, Казахстана, Туркменистана и Русије, као важан корак за регионалну сигурност и економски развој. Овом Конвенцијом нису дуготрајно ријешена поједина питања, између осталог, разграничења и подјеле морског дна. “The Caspian Sea Treaty”, *IISS*, <http://www.iiss.org/publications/strategic-comments/2018/the-caspian-sea-treaty>, 14/2/2022.

док је руска територија коришћена за транспорт људства и ратног материјала у Авганистан, усљед чињенице да је Русија и званично била у антитерористичкој коалицији са САД и другим западним државама. У кавкаском региону, само се ваздушни простор Азербејдана није могао избјећи (Азербејдан је био нестрпљив да пружи подршку и да сопствени допринос у овом рату), што је била срећна околност по САД и њене коалиционе партнере.⁵² Након ових дешавања, догађаји који су се низали на међународној политичкој сцени само су потврђивали значај и важност Азербејдана у регионалној и свјетској политици. Па тако, усљед рата у Ираку 2003. године и контроверза које су исти пратиле, истакнут је Азербејдан због близине ратног жаришта (иранска граница), али и због њене симболичке вриједности као секуларне и западно оријентисане државе, односно плуралистичког муслиманско-шиитског друштва.⁵³

У октобру 2021. године, Азербејдан ће обиљежити три деценије од дана када је званично стекао независност од стране СССР-а. За читав овај период самосталности спољна политика Азербејдана била је прилично униформна, те усмјерена на три кључне теме:

- 1) Рјешење питања Нагорно Карабаха (засновано на територијалном интегритету државе);
- 2) Очување сопствене независности и безбједности Азербејдана;
- 3) Тежња Азербејдана да постане главни играч, користећи се енергетским ресурсима и географском позицијом државе.⁵⁴

Азербејдан користи „тиху дипломатију“ (*silent diplomacy*),⁵⁵ односно паметно балансира у спољној политици, несврставајући се у политичке или војне савезе, како би у догледно вријеме постао главно геополитичко чвориште које повезује европски и азијски континент, оснажујући сопствену економију и војску, при чему настоји да осигура енклаву Нагорно Карабах као дио сопствене територије. Додатно, као кључан елемент азербејданског дјеловања на спољнополитичком плану представља државни економски интерес, оличен у извозу

⁵² S. E. Cornell, *Azerbaijan Since Independence*, op. cit., pp. 297–298.

⁵³ Elmar Mammadyarov, “The Foreign Policy of Azerbaijan: Affecting Factors and Strategic Priorities”, in: Alexandros Peterson and Fariz Ismailzade (eds), *Azerbaijan in Global Politics: Crafting Foreign Policy*, Baku, 2009, pp. 11–21.

⁵⁴ A. Valiyev, op. cit., p. 133.

⁵⁵ Ibidem

енергената и ширењу азербејданског утицаја на инострана тржишта, али и афирмацију (*de jure*) територијалних граница Азербејдана. Стога, азербејдански спољно-културни односи у великој мјери су одређени географским положајем државе, због чега је олакшано повезивање са Европом, Азијом, Блиским истоком и Русијом, јер је новија историја Азербејдана усмјерена ка режиму који профитира од нафте и нафтних ресурса. Посљедње двије деценије, азербејданска влада је настојала да ову државу претвори у средиште културних односа, користећи се историјским везама као спољнополитичким средством у виду културне дипломатије. Јако је битно истаћи особености спољне политике Азербејдана – одсуство религијске компоненте, односно присуство културне и вјерске толеранције.⁵⁶ Аутократски режим породице Алијев⁵⁷ налази се под сијенком велике корупције, која има кључну улогу у приватизацији и искоришћавања националних ресурса путем SOCAR⁵⁸ и SOFAZ.⁵⁹ Ипак, успјела је да обезбиди стабилност и континуитет унутар државе, што је имплицирало подстицање културне политике која се заснива на великим инвестицијама и снажном брендирању државе, док је у

⁵⁶ Damien Helly, *Azerbaijan Country Report, 2013-2014 Preparatory Action 'Culture in the EU's External Relations'*, 2014, p. 3.

⁵⁷ Породица Алијев управља Азербејданом још од 1993. године, без назнака да ће доћи до било каквих промјена. Олигархија која пружа подршку и потпору овом ауторитарном режиму представља густо прожету клијентилистичко-патронску мрежу која има корјене у корупцији и криминалу (политичка номенклатура из периода постојања Комунистичке партије и Совјетског Савеза). Међутим, енергетски ресурси државе омогућавају овој владајућој мањини да на максималан начин управљују и контролишу свим сферама друштва, док противници (критичари режима) и неистомисљеници завршавају у затвору, као што је био случај са новинаром Поладом Алановим. (За више информација: Parvana Bayramova, *Azerbaijan Jails Journalist for 16 Years*, Press Freedom, <https://www.voanews.com/press-freedom/azerbaijan-jails-journalist-16-years>, 30/3/2021.)

⁵⁸ SOCAR (State Oil Company of Azerbaijan Republic) – Државна нафтна компанија Азербејдана представља компанију којом управља породица Алијев, на челу са предсједником државе Илхамом Алијевим који има неограничена овлашћења приликом трошења и управљања новчаним средствима SOFAZ-a.

⁵⁹ SOFAZ (State Oil Fund of Azerbaijan) – Државни нафтни фонд Азербејдана има значајна новчана средства која се сливају у овај фонд, захваљујући државним ресурсима Азербејдана. Овим Фондом руководи и управља породица Алијев, превентивно за сопствене потребе (очување власти и искоришћавање националних ресурса).

запећак остала демократија и људске слободе. Без обзира на недостатке и мањкавости, Азербејџан је постао битан регионални актер,⁶⁰ језгро културних односа са Европском унијом, паралелно са нафтном и гасном дипломатијом.⁶¹ Дакле нафта, кључни природни ресурс Азербејџана и главни извор новчаних прилива, пружила је могућност овој кавкаској држави да стабилизује политичку ситуацију и притом ријеши социјална и економска питања која су испливала на површини након дисолуције Совјетског Савеза, односно кидања трговинских и економских веза између некадашњих совјетских република.⁶²

Укратко речено, Азербејџан је немогуће разумијети уколико се не објасне бар двије ствари: улога и значај Хејдара Алијева,⁶³ односно преношење власти са оца на сина Илхама Алијева, што се наводи као преседан у политици модерних држава, тачније, први случај не само на постсовјетском простору. Исто тако, наводи се и улога нафте и гаса, односно гасовода (ТАПИ, TANAP)⁶⁴ и нафтовода (рута Баку–Тибилиси–Џејхан),⁶⁵ путем којих се азербејџански угљоводоници

⁶⁰ Организација за демократију и економски развој – ГУАМ основана је као међународна регионална организација која окупује свега четири државе: Азербејџан, Грузију, Украјину и Молдавију (Узбекистан је био члан ове организације за период 1999–2005). Ова организација је формирана на основу Иницијативе за сарадњу Савјета Европе, при чему је иста основана 10. октобра 1997. године, с циљем развоја демократских односа и проширења економске сарадње на подручју црноморског региона. ГУАМ се често посматра и као производ америчког утицаја, односно противтежа Заједници независних држава, на челу са Русијом. (За више информација о овој теми погледати: *GUAM Organization for Democracy and Economic Development*, <http://guam-organization.org/>, 30/3/2021.

⁶¹ D. Helly, op. cit., p. 3.

⁶² Sergey Zhiltsov, Dmitriy Slisovskiy, Nadezhda Shulenina and Evgeniy Bazhanov, "Azerbaijan's Energy Policy: Results, Problems, Prospects", *Central Asia and Caucasus*, Vol. 18, No. 14, 2017, p. 21.

⁶³ Хејдар Алијев је активно сузбијао већи облик политичког плурализма у Азербејџану. Сходно уставу из 1995. године, начинио је азербејџански политички систем, у коме је сва моћ била концентрисана у рукама председника државе (извршна грана власти). Преузето из: Steven Levitsky & Lucan Way, *Competitive Authoritarianism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, p. 34.

⁶⁴ За више информација о овој теми прочитати у: Sabit Bagirov, "Azerbaijan's strategic choice in the Caspian region", in: Gennady Chufrin (ed.), *The security of the Caspian Sea region*, Oxford University Press, 2001, pp. 190–194.

⁶⁵ Ова рута најбоље је одговарала азербејџанским интересима и била је подржана од стране Владе Грузије, Турске, Казахстана, Узбекистана и САД. Ове државе су

достављају на свјетско тржиште, заобилазећи Русију. Сходно наведеном, сва ова дешавања на политичкој сцени Азербејџана наводе се као разлози који су доњели побједу Азербејџана у посљедњем рату против Јерменије за Нагорно Карабах.

Азербејџан, сусједи и међународна заједница

„Рањивост Азербејџана има шире регионалне импликације зато што локација ове земље чине од ње геополитичког стојера. Та земља се може описати као ‘запушач’ који контролише приступ у ‘боцу’ која садржи богатство базена Каспијског мора и Централне Азије.”⁶⁶ Међутим, када је ријеч о азербејџанским сусједима, Турска се истицала као посебно блиска. Кавказ је у спољној политици био на дну листе приоритета, међутим, као НАТО чланица, током Хладног рата Турска је представљала НАТО испоставу на југу Совјетског Савеза. Ипак, прва држава која је признала независност Азербејџана била је управо Турска. Турски утицај убрзано расте, па тако највеће економске и политичке интересе има у Азербејџану. Основа за такво спољнополитичко усмјерење лежи у чињеници да постоји снажна повезаност азербејџанског и турског народа која почива на заједничким историјским, етничким и језичким везама.⁶⁷ У прилог томе говори и информација да први предсједник независног Азербејџана Хејдар Алијев назвао Азербејџанце и Турке једном нацијом која живи у двије државе.⁶⁸

29. октобра 1998. године потписале Анкара декларацију, која подржава ову руту. (Наведено према: *Khalg Gazeti*, on 5. November 1998, in: Sabit Bagirov, “Azerbaijan’s strategic choice in the Caspian region”, in: Gennady Chufrin (ed.), *The security of the Caspian Sea region*, Oxford University Press, 2001, p. 192.) Дана 18. новембра 1999. године, на самиту ОЕБС-а у Истанбулу, предсједници САД, Азербејџана, Грузије и Казахстана потписали су Истанбулску декларацију у знак подршке Баку-Тибилиси-Џејхан цјевоводу. (Наведено према: Interfax, 18 November 1999, in: “Baku-Ceyhan oil agreements signed in Istanbul”, FBIS-SOV-1999-1118, 18 Nov. 1999, in: S. Bagirov, *Azerbaijan’s strategic choice in the Caspian region*, op. cit., p. 192.)

⁶⁶ Збигњев Бжежински, *Велика шаховска табла*, ЦИД Подгорица – Романов Бања Лука, 2001, стр. 122.

⁶⁷ Р. Головић, *Утицај постхладноратовског система односа на геополитички значај закавказског региона као извора сигурносне неизвјесности*, op. cit., стр. 53, цитирано према: Umut Uzer, *Identity and Turkish Foreign Policy: The Kemalist Influence in Cyprus and the Caucasus*, I. B. Tauris, London, 2011, p. 154.

⁶⁸ Official web-site of President of Azerbaijan Republic official web-site, *Joint press statements of Presidents of Azerbaijan and Turkey*, 15 September 2010, <http://en.president.az/articles/736/print>, 17/12/2021.

Значајан је допринос Турске приликом побједе Азербејџана у другом рату у Нагорно Карабаху, чији допринос нису били ни дронови које је испоручила, ни војни савјетници које је наводно дала, већ три деценије педантне изградње војске. Ови напори су почели на крају Хладног рата. Након што је Азербејџан постао независан 1992. године, имао је двије опције: могао је да изгради војску засновану или на наслеђу Црвене армије или на западним стандардима. Изабрао је ово друго, не само због понуде Турске да помогне. Дијелећи језик, иако са различитим дијалектима, двије земље су имале евиденцију о војној сарадњи још од Руске револуције 1917. године, а још 1918. године, отоманска војска је помогла напоре Азербејџана за независност. Након распада Совјетског Савеза и стицања независности Азербејџана, „двје државе, једна нација” постао је мото блиских односа између двије земље. Истовремено, односи Азербејџана и НАТО такође су били основа за војну помоћ Турске и процес изградње војске.”⁶⁹

Први споразум о сарадњи у војној обуци између Азербејџана и Турске потписан је 1992. године. Ратификован је у турском парламенту наредне године и енергично је спроведен. У оквиру овог споразума, кадети, млади официри и командно особље средњег ранга оружаних снага Азербејџана добијаће образовање на Турској војној академији, Турској ратној академији, Војномедицинској академији Гулхане и подофицирским школама. Процес изградње војске започео је обуком и образовањем у Турској, а касније се преселио у Азербејџан. Турска је такође допринијела оснивању и реорганизацији институција за војно образовање и обуку у Азербејџану.⁷⁰ Као резултат овог непрекидног процеса образовања и обуке азербејџанска војска развила је снажан капацитет људских ресурса, као и ефикасне командне вештине. Током три деценије, традиција строге дисциплине и послушности у турским оружаним снагама престигла је утицај бившег Совјетског Савеза на азербејџанску војску, а процес образовања и обуке коју су водиле турске копнене снаге пресликале су и морнарица и ваздухопловство.

Додатно, Турка је одиграла важну улогу и у посљедњем рату, односно 2020. године. Наиме, Турска као чланица НАТО отворено је

⁶⁹ Haldun Yalçinkaya, *Turkey's Overlooked Role in the Second Nagorno-Karabakh War*, The German Marshall Fund of The United States, 2021, <https://www.gmfus.org/news/turkeys-overlooked-role-second-nagorno-karabakh-war>, 8/2/2022.

⁷⁰ Ibidem

подржавала Азербејџан, уз обећање да ће чак послати и војну помоћ, уколико то буде потребно. Током читавог трајања рата активно су били укључени лидери Турске, односно њен предсједник Реџеп Тајип Ердоган, као и министар вањских послова Турске Мевлут Чавушоглу, који је имао директне разговоре са руским предсједником Владимиром Путином како би се сукоб између Азербејџана и Јерменије зауставио што прије.

Битно је навести да је Турска Азербејџану, званично, пружила како политичку тако и подршку која обухвата помоћ око командовања, савјетовања и прикупљања обавјештајних података. Поред тога, пријављено је да Турска Азербејџану помаже и помоћу летећих радарских система Е-7Т, као и да се посаде турске војске налазе у командним станицама извиђачко-борбених летилица Бајрактар. Уз то, постоје докази да је Турска из Сирије у Азербејџан пребацила већи број исламских милитаната како би се они борили против НРК.⁷¹ Интересантно је да је ово потврдио и о овоме извјештавао *Foreign policy*, гдје се наводи да је „на бојиште у Нагорно Карабаху послато око 1.500 сиријских бораца, позивајући се на изворе из Сиријске националне војске (SNA) – коалиције сиријских побуњеника коју је 2017. устројила Турска, обучавајући их и наоружавајући, најприје за борбу против Исламске државе и курдских бораца из Јединица народне обране (YPG), а затим и за обрану од офензиве сиријског режима и његових руских и иранских савезника.”⁷² Ову тврдњу изнио је и француски предсједник Емануел Макрон, који је рекао да Турска шаље сиријске джихадисте на ратиште у Нагорно Карабаху, што су наравно одбацили као неосноване оптужбе званичници Турске и Азербејџана.⁷³

⁷¹ Видјети више о томе у: Живојин Бранковић, „Рат у Нагорно-Карабаху: Масовна употреба беспилотних летелица, артиљерије и оклопа”, *Tango Six*, Ваздухопловни портал Србије, 2020, <https://tangosix.rs/2020/07/10/analiza-do-sada-vidjenog-rat-u-nagorno-karabahu-masovna-upotreba-bespilotnih-letelica-artiljerije-i-oklopa/>, 8/3/2022.

⁷² Видјети више на: Liz Cookman, *Syrians Make Up Turkey's Proxy Army in Nagorno-Karabakh*, *Foreign Policy*, 2020, <https://foreignpolicy.com/2020/10/05/nagorno-karabakh-syrians-turkey-armenia-azerbaijan/>, 8/3/2022.

⁷³ Вид. HINA, *Макрон: Турска у Нагорно-Карабах шаље сиријске джихадисте*, Index.hr, 2020, <https://www.index.hr/vijesti/clanak/macron-turska-u-nagornokarabakh-salje-sirijske-dzhihadiste/2218519.aspx>, 8/3/2022.

Ипак, 10. новембра 2020. године, Јереван, Баку и Русија саопштили су да је постигнут споразум о заустављању рата у регији Нагорно Карабах, који предвиђа повратак окупираних азербејџанских територија и распоређивање руских мировних снага, након што су азербејџанске снаге убрзале темпо преузимања контроле над великим дијеловима регије и приближавање њеном главном граду, док су турски медији извјештавали о постигнутом споразуму као о побједи Азербејџана и успјеху у ослобађању његових вишедеценијских окупираних територија. Активисти су о том споразуму говорили као о побједи Анкаре, будући да се она сматра главним партнером у борбама.⁷⁴ Међутим, текст споразума који налаже распоређивање само руских снага у регији покренуо је питања о улози Турске у споразуму и њеном погледу на то јесу ли тренутна дешавања потврда ефикасности „грубе“ политике коју је слиједила? На то питање је одговорио Расул Тусун, један од челника владајуће турске Странке правде и развоја (АКП), који је за *Al Jazeera* потврдио да су обриси споразума утврђени договором између предсједника Реџепа Тајипа Ердогана и његовог руског колеге Владимира Путина дан прије потписивања споразума, а потом је одржан састанак министара спољних послова двију земаља. Тусун је за *Al Jazeera* потврдио да ће Турска учествовати у мировним јединицама заједно с руским снагама, те да ће у центру за надзор прекида ватре бити и турски официри.⁷⁵

Бивши парламентарцац Тусун је рекао да је побједа Азербејџана уједно и побједа Турске. „Наш однос с Азербејџаном је братски, а ми смо један народ у двије државе“, рекао је. „Споразум садржи врло важну тачку за нас, а то је успостављање копненог коридора који повезује Азербејџан с регијом Нахчиван. То значи да ће Азербејџан по први пут бити повезан копном с Турском, што су неке земље покушавале спријечити. То се, наравно, може сматрати геостратешком побједом Турске“, додао је.⁷⁶

Прије споразума, приступ регији Нахчиван захтијевао је пролазак или кроз Иран или кроз Јерменију. Међутим, након што је враћена

⁷⁴ Захер Албаик, „Споразум о Нагорно-Карабаху: каква је била улога Турске?“, *Al Jazeera Balkans*, 2020, <https://balkans.aljazeera.net/teme/2020/11/12/sporazum-o-nagorno-karabahu-kakva-je-bila-uloga-turske>, 8/3/2022.

⁷⁵ Ibidem

⁷⁶ Ibidem

контрола над регијом, Азербејџан ће бити географски повезан с Турском са 23 километра дугачком граничном линијом и комуникацијом ширине осам километара. Регија Нахчиван аутономна је област Азербејџана и налази се између Арменије, Ирана и Турске на висоравни на југу регије Кавказ, са истоименим главним градом. Ова регија спада у најизолираније дијелове бившег Совјетског Савеза, а туристи је ријетко посјећују. Површина Нахчивана износи око 5.363 квадратна километра, а географски је одсјечен од остатка Азербејџана којем припада. Броји око 450 хиљада становника. Неке од истакнутих личности који воде поријекло из ове регије су Хејдар Алијев, бивши предсједник Азербејџана и Илхам Алијев, садашњи предсједник, као и многи садашњи челници републике. Према турским медијима, турски тенкови и друге копнене снаге могу доћи до Нахчивана на посебан начин.⁷⁷

Када је ријеч о **Ирану**, њихова спољна политика се одликује прагматизмом и националним егоизмом,⁷⁸ прије него религијским догмама. Наиме, иако шиити чине већинско становништво и у Ирану и у Азербејџану, религијска солидарност никада није била одлика иранско-азербејџанских односа.⁷⁹ Баку је често износио оптужбе да Техеран подржава радикалне исламисте у Азербејџану (нерегистровану Исламску партију Азербејџана), и тако покушава исламску револуцију пренијети на азербејџанску територију. Власти у Бакуу су изражавале сумњу и у иранско подстрекивање Талиша да спроводе шпијунске активности за Техеран. Азербејџанско-израелски односи су додатно оптерећење за боље односе Бакуа и Техерана. Суштински, питање азербејџанске мањине у Ирану је главна препрека добрим односима Бакуа и Техерана.⁸⁰ Ипак, та мањина је вриједна пажње јер представља број већи од укупног броја оних Азера који живе у Азербејџану. Данас у Ирану живи близу „20 милиона Азера, поготово у сјеверном дијелу, који се често назива и Јужним Азербејџаном”.⁸¹

⁷⁷ Ibidem

⁷⁸ Sergey Markedonov, “The Caucasus Region: From the Geopolitical Periphery to an Arena of Competitive Interests”, *Caucasus International*, Vol. 2, No. 3, 2012, p. 74.

⁷⁹ Moshe Gammer, *Ethno-Nationalism, Islam and the State in the Caucasus*, Routledge, New York, 2008, p. 205.

⁸⁰ Ibidem, p. 57.

⁸¹ Вања Мајетић, „Иран постаје геополитички губитник због братске земље и сусједа са којим је на рубу рата, на своје прилике већ чекају главни играчи”,

Грузија је од почетка независности једну од главних шанси видјела у позиционирању себе као државе преко чије територије би се вршило транспортовање енергената из Азербејџана на западна тржишта. На тој основи, Грузија је радила на одржавању што бољих веза са Азербејџаном. Како је грузијски територијални интегритет под сталном пријетњом, одржавање добрих односа са Азербејџаном и Турском је врло важно. И током рата 2008. године грузијско-азербејџански односи нијесу запали у кризу, а Азербејџан је подржао очување територијалног интегритета Грузије, значајно подстакнут и сопственим проблемима сличне природе. Управо од 2008. године започиње интензивнији економски продор Азербејџана на грузијско тржиште. Трансфер власти у Грузији 2012. године, Баку је посматрао са посебном пажњом и бојазни од потенцијалног одраза дешавања у Тбилисију на Баку.⁸² Тренутни облик односа Азербејџана и Грузије се може описати као модел стратешког партнерства у врло осјетљивом региону са присутним бројним изазовима: безбједносним, геополитичким и економским. Због тих изазова, заједнички интерес Бакуа и Тбилисија је координисано дјеловање двеју држава, јер би оно довело до бољег управљања и контроле над ситуацијама у овом турбулентном региону.⁸³

Дипломатски односи Азербејџана и Јерменије не постоје. Терет три велика ратна сукоба током прошлог, али и овог вијека (1918–1921, 1988–1994. и 2020. године) учинио је да односи два сусједа буду константно напети и под тензијом, а да су државе технички још увијек у рату. Иако су се након рата око Нагорно Карабаха усагласиле око медијације ОЕБС Минск групе у спору, константна бојазан од ескалације конфликта је свеprisутна на обје стране. Непријатељски однос је јасан и код општих ствари. Азербејџан нпр. забрањује грађанима Јерменије, као и свим лицима јерменског поријекла, да уопште уђу на азербејџанску територију.⁸⁴

Тпортал, 2021, <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/iran-postaje-geopoliticki-gubitnik-zbog-bratske-zemlje-i-susjeda-s-kojim-je-na-rubu-rata-na-svoje-prilike-vec-cekaju-glavni-igraci-foto-20211010>, 8/3/2022.

⁸² Р. Головић, *Утицај постхладноратовског система односа на геополитички значај закавказског региона као извора сигурносне неизвјесности*, *op. cit.*, стр. 81.

⁸³ *Ibidem*, цитирано према: Fran Haro (ed.), *Georgia and the Caucasus Region*, Nova Science Publishers, New York, 2010, p. 70.

⁸⁴ Р. Головић, *Утицај постхладноратовског система односа на геополитички значај закавказског региона као извора сигурносне неизвјесности*, *op. cit.*, стр. 83.

Послијератни период је испуњен константном напетости, поготово на граничним линијама Нагорно Карабаха и остатка територије Азербејдана. Погранични инциденти су бројни, са честим смртним исходима војника на граници. Највеће кризе на линији раздвајања биле су 2008. и 2016. године. Након протеста због наводних нерегуларности на јерменским 84. предсједничким изборима 2008. године, власти у Јеревану су оптужиле Азербејдан да такво стање користи и злоупотребљава да нашкоди Јерменији, док је Азербејдан оптуживао Јерменију да таквим понашањем само скреће пажњу са домаћих проблема. Усијана ситуација је довела до инцидента на граници код Мардакерта (азербејдански Агдара) који су резултирали смрћу неколико војника на обје стране.⁸⁵

Парламентарни избори у Јерменији одржани су 2021. године. Интересантно је да је партија актуелног премијера Никола Пашијана побиједила на изборима, упркос изгубљеном рату са Азербејданом. Прелиминарни резултати су показали да су гласови са 2008 бирачких мјеста довели у укупном збиру до побједе партију премијера *Civil Contract Party* са 54% освојених гласова.⁸⁶ Азербејдан је 2020. године преузео одређене дјелове у планинским крајевима побиједивши у рату против Јерменије, што је додатно изненадило јавност будући да је партија Пашијана поново побиједила на изборима. „Становници Јерменије су дали нашој партији мандат да влада земљом, а лично мени да водим ову земљу као премијер”⁸⁷, изјавио је премијер Пашијан након проглашења побједе.

Ова земља је у политичкој кризи од новембра 2020, када је Пашијан потписао примирје са Азербејданом уз посредовање Москве како би се окончао рат у Нагорно Карабаху. Званично, 2.904 азербејданска војника изгубила су животе у прошлогодишњем рату. Јерменија је изгубила око 4.000 војника.⁸⁸

На другој страни, везе Азербејдана са **Русијом** су најживље, засноване на заједничком совјетском наслеђу. Између ове двије државе постоје снажне споне, иако је Азербејдан геополитички

⁸⁵ Ibidem, стр. 133.

⁸⁶ Видјети више на: Armenia election: PM Nikol Pashinyan wins post-war poll, BBC, 2021, <https://www.bbc.com/news/world-europe-57549208>, 9/3/2022.

⁸⁷ Ibidem

⁸⁸ Ibidem

нешто ближи западним земљама, а највише Турској. Богатство нафтним ресурсима и природним гасом, заједно са близином, учинило је Азербејџан геополитички врло важним за Русију, те је руски интерес везивање Азербејџана за себе. Стога је Азербејџан члан Заједнице независних држава, што је показатељ руског интереса да Азербејџан буде њен партнер. Ово је додатно важније када се у обзир узме и тежња САД да оствари јаче везе са Азербејџаном. Како је још од деведесетих година прошлог вијека Русија тежила да умањи утицај САД на Кавказу и тако учврсти своју позицију у том дијелу свијета, од потписивања „уговора вијека“ из 1994. године, за вријеме Јељцинове владавине, руски утицај у Азербејџану више није ексклузиван. Такође, изостала је улога Русије у посљедњем рату, као и руске војске која раздваја зараћене стране на линијама прекида ватре. Након тога, успиједила је изградња рута гасовода и нафтовода ван руске територије, што је учинило Азербејџан мање зависним од Москве.⁸⁹

Свјесни невеликог степена уважавања САД у муслиманским државама, одржавање добрих односа са Азербејџаном може имати позитивне импликације по том питању. САД су врло заинтересоване за унапријеђење и јачање односа са секуларним Азербејџаном. С друге стране, Азербејџану добар однос са САД може послужити као противтежа у његовим односима са Ираном, док добри односи са САД неће угрозити пријатељске и блиске азербејџанско-турске везе. Азербејџански модел друштвеног уређења за САД може послужити као модел који би био представљен другим муслиманским државама, а на који се оне могу угледати. Ипак, два главна спољнополитичка приоритета САД према Азербејџану су енергетска питања и војно-техничка партнерства. Питање људских права је у америчком дискурсу према Азербејџану често у сјенци ова два поменути приоритета и представља периферију билатералних односа.⁹⁰

А када говоримо о **Европској унији**, њено веће ангажовање на Закавказју отпочело је формулисањем и имплементацијом програма Источног партнерства у мају 2009. године. Иницијални план вриједности Источног партнерства износи 600 милиона евра и односи

⁸⁹ Р. Головић, *Утицај постхладноратовског система односа на геополитички значај закавказског региона као извора сигурносне неизвјесности*, *op. cit.*, стр. 67.

⁹⁰ *Ibidem*, стр. 72.

се на свеобухватно поспјешивање процеса демократских реформи, економских интеграција и енергетске сигурности у Азербејџану, Јерменији, Грузији, Бјелорусији, Молдавији и Украјини. Прокламовани циљ је креирање институционалног оквира за дубљу и ближу сарадњу Европске уније са граничним регионима.⁹¹ Политика Европске уније према државама Закавказја је, за разлику од политике САД, Русије и других јачих актера, углавном усмјерена на друштвену, политичку и економску сферу, а мање на геополитичку и војну област. Главни интерес Европске уније на Закавказју је обезбјеђење дугорочног мира и стабилности у региону, те достизање усаглашености са европским стандардима у области демократизације и људских права. У том смислу, Европска унија инсистира на јачању регионалне сарадње на Закавказју и њу види као средство које ће допринијети превазилажењу конфликта и односа неповјерења, на бази сопствених историјских искустава (нпр. односа Њемачке и Француске).⁹²

И на крају, битно је поменути однос Азербејџана са **Кином**, која данас представља једну од највећих свјетских сила. Кинеска спољна политика према Закавказју је интегрални дио шире политике тзв. *Новог пута свиле* који се спроводи под лидерством кинеског председника Си Ђинпинга. Азербејџан је некада протестовао због војне сарадње Кине и Јерменије, али су актуелне глобалне економске прилике условиле попуштање у оваквим настојањима. Однедавно и Азербејџан испоставља захтјеве за куповином кинеског наоружања. Азербејџански геополитички контекст је дјелимично другачији и повољнији од јерменског, али због изазова у односима са Ираном и Русијом, поред Јерменије, неопходно је дугорочно и темељно планирање спољнополитичких поступака. Стога и не чуди азербејџанска интенција да интензивира везе са Шангајском организацијом за сарадњу, међународном организацијом предвођеном Кином, Русијом и Индијом. Иако је Азербејџан одолијевао приступању организацијама предвођеним Русијом, жеља да буде земља-посматрач у Шангајској организацији за сарадњу је исказ важности коју квалитетни односи са Кином имају за Баку.⁹³

⁹¹ Paul Goble & Murad Ismaylov, "Azerbaijan in the World", *Azerbaijan Diplomatic Academy*, Vol. IV, Baku, 2011, p. 123.

⁹² Р. Головић, *Утицај постхладноратовског система односа на геополитички значај закавказског региона као извора сигурносне неизвјесности*, *op. cit.*, стр. 74–75.

⁹³ *Ibidem*, стр. 77.

Закључак

Након распада Совјетског Савеза, Азербејџан је на политичкој сцени почео самостално да дјелује, служећи се „тихом дипломатијом”. Међутим, оружани сукоби и дугогодишњи спорови око територије Нагорно Карабах представљали су плодно тло за развој несигурности и константне натрпељивости на простору Закавказја. Ипак, регионални односи нису имали већи утицај на Азербејџан, јер су забиљежене значајне активности и улагања регионалних и глобалних актера. Наравно, неопходно је указати на значај Турске, јер је одиграла важну улогу и спољног ослоњца приликом промоције независног Азербејџана.

Азербејџан као секуларна држава са историјским наслеђем некадашње социјалистичке републике, односно дугом традицијом комунистичке идеологије (која је и данас присутна и у трговима видљива, првенствено код азербејџанске бирократије, али и партијске организованости), лоцирана на простору Закавказја, окружена великим силама (Русијом и Ираном), уз очигледан уплив глобалних и регионалних интереса и актера, представља успјешан примјер како треба водити самосталну спољну политику која пружа адекватне резултате. Управо то је случај са Азербејџаном. Као основни фактор за вођење оваквог вида спољне политике, од пресудног значаја је била и јесте географска позиција: значајни удио копнене изолованости и излазак на Каспијско језеро, затим енергетски ресурси који су били главни основ за развој Азербејџана, али примамљиви за треће државе; значајна геополитичка позиција (окружена великим државама).

Укратко речено, Азербејџан је држава богата нафтом и гасом, која се налази омеђена између двије велике државе (Русије на сјеверу и Ирана на југу). Управо због тога, било је потребно водити „неутралну” спољну политику која се базира на одсуству религијске компоненте, која се допуњује балансирањем сопствених интереса и потреба на међународној политичкој сцени, не стриктно неприступање војним или политичким савезима. Такође, као битан наводи се економски елемент који је уско повезан са нафтом, као главним природним ресурсом Азербејџана, што је имало огроман допринос на ширење азербејџанској утицаја на страна тржишта, али и активан рад на афирмацији *de jure* граница Азербејџана. Усљед свега наведеног, неопходно је истаћи да како вријеме одмиче, Азербејџан

малим али сигурним кораком гази са жељом да постане кључни геостратешки играч који представља чвориште два континета, са политиком која доноси промјене на подручју Закавказја.⁹⁴

Библиографија

- Atkinson, David, "The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference", Report, Doc. 10364, *Political Affairs Committee*, <https://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/doc04/EDOC10364.htm>, 14/3/2021.
- Bagirov, Sabit, "Azerbaijan's strategic choice in the Caspian region", in Gennady Chufrin (ed), *The security of the Caspian Sea Region*, Oxford University Press, Oxford, 2001.
- Bayramova, Parvana, *Azerbaijan Jails Journalist for 16 Years*, Press Freedom, <https://www.voanews.com/press-freedom/azerbaijan-jails-journalist-16-years>, 30/3/2021.
- Bolukbasi, Suha, *Azerbaijan: A political history*, I.B. Tauris & Co Ltd, London – New York, 2011.
- Brimmer, Ian, "Reassessing Soviet Nationalities Theory", in: Ian Bremmer & Ray Taras (eds.), *Nations and Politics in the Soviet Successor States*, Cambridge University Press, New York, 1993.
- Cookman, Liz, *Syrians Make Up Turkey's Proxy Army in Nagorno-Karabakh*, Foreign Policy, 2020, <https://foreignpolicy.com/2020/10/05/nagorno-karabakh-syrians-turkey-armenia-azerbaijan/>, 8/3/2022.
- Cornell, Svante E., *Azerbaijan Since Independence*, M. E. Sharpe, Armonk, New York & London, 2011.
- Cornell, Svante E., *Azerbaijan Since Independence*, M. E. Sharpe, Armonk, New York & London, 2011.
- Donaldson, Robert H. & Nogee, Joseph L., *The Foreign Policy of Changing Systems Enduring Interests*, Sharpe, 1998.
- Ergun, Ayça, "Post-Soviet Political Transformation in Azerbaijan: Political Elite, Civil Society and the Trials of Democratization", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 7, No 26, 2010.

⁹⁴ Р. Головић, Утицај постхладноратовског система односа на геополитички значај закавказског региона као извора сигурносне неизвјесности, *op. cit.*, стр. 100.

- Gammer, Moshe, *Ethno-Nationalism, Islam and the State in the Caucasus*, Routledge, New York, 2008.
- Goble, Paul & Ismaylov, Murad, "Azerbaijan in the World", *Azerbaijan Diplomatic Academy*, Vol. IV, Baku, 2011.
- Grigorian, Arman, "The EU and the Karabakh conflict", in: Dov Lynch (ed.), *South Caucasus a challenge for EU*, Chaillot Papers, No. 65, *The European Union Institute for Security Studies*, Paris, 2003.
- GUAM Organization for Democracy and Economic Development, <http://guam-organization.org/>, 30/3/2021.
- Haro, Fran (ed.), *Georgia and the Caucasus Region*, Nova Science Publishers, New York, 2010.
- Helly, Damien, *Azerbaijan Country Report, 2013–2014 Preparatory Action 'Culture in the EU's External Relations'*, 2014.
- HINA, *Makron: Turska u Nagorno-Karabah šalje sirijske džihadiste*, Index.hr, 2020, <https://www.index.hr/vijesti/clanak/macron-turska-u-nagornokarabah-salje-sirijske-dzihadiste/2218519.aspx>, 8/3/2022.
- Khalg Gazeti*, on 5. November 1998, in Sabit Bagirov, "Azerbaijan's strategic choice in the Caspian region", in Gennady Chufrin (ed.), *The security of the Caspian Sea region*, Oxford University Press, 2001.
- Levitsky, Steven & Way, Lucan, *Competitive Authoritarianism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- Mammadyarov, Elmar, "The Foreign Policy of Azerbaijan: Affecting Factors and Strategic Priorities", in: Alexandros Peterson and Fariz Ismailzade (eds), *Azerbaijan in Global Politics: Crafting Foreign Policy*, Baku, 2009.
- Markedonov, Sergey, "The Caucasus Region: From the Geopolitical Periphery to an Arena of Competitive Interests", *Caucasus International*, Vol. 2, No. 3, 2012.
- Official website of President of Azerbaijan Republic official web-site, *Joint press statements of Presidents of Azerbaijan and Turkey*, 15. September 2010, <http://en.president.az/articles/736/print>, 17/12/2021.
- Swietochowski, Tadeusz, *Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition*, Columbia University Press, 1995.
- Sylvest, Judy Marie, *Glasnost: The Pandora's box of Gorbachev's reforms*, ScholarWorks at University of Montana, 1999.
- Uzer, Umut, *Identity and Turkish Foreign Policy: The Kemalist Influence in Cyprus and the Caucasus*, I. B. Tauris, London, 2011.

- Valiyev, Anar, "Azerbaijan's Foreign Policy: What Role for the West in the South Caucasus?", <https://archive.transatlanticrelations.org/wp-content/uploads/2017/10/ch08.Valiyev.pdf>, 27/3/2021.
- Van der Leeuw, Charles, *Azerbaijan: A Quest for Identity*, Curzon Press, Richmond, 2000.
- Walrath, Dana, *Denial Keeps the Genocide Alive*, Foreign Policy, <http://foreignpolicy.com/2015/04/30/denial-keeps-the-genocide-alive-armenian-genocide-turkey/>, 8/3/2022.
- Yalçinkaya, Haldun, *Turkey's Overlooked Role in the Second Nagorno-Karabakh War*, The German Marshall Fund of The United States, 2021, <https://www.gmfus.org/news/turkeys-overlooked-role-second-nagorno-karabakh-war>, 8/2/2022.
- Zhiltsov, Sergey, Slisovskiy, Dmitriy, Shulenina, Nadezhda and Bazhanov, Evgeniy, *Azerbaijan's Energy Policy: Results, Problems, Prospects, Central Asia and Caucasus*, Vol. 18, No. 14, 2017.
- "Armenia election: PM Nikol Pashinyan wins the post-war poll", BBC, 2021, <https://www.bbc.com/news/world-europe-57549208>, 9/3/2022.
- "The Bishkek Protocol", Bishkek, 5 May 1994, http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/Armenia_Azerbaijan_BishkekProtocol1994.pdf, 22/3/2021.
- "The Caspian Sea Treaty", IISS, <http://www.iiss.org/publications/strategic-comments/2018/the-caspian-sea-treaty>, 14/2/2022.
- "Why is Shusha/Shushi so important for Azerbaijanis and Armenians?", JAMnews, 8.11.2020, <https://jam-news.net/why-shushi-shusha-is-important-for-azerbaijanis-and-armenians-news-karabakh-war-azerbaijan-armenia/>, 15/2/2022.
- Албаик, Захер, „Споразум о Нагорно-Карабаху: каква је била улога Турске?", *Al Jazeera Balkans*, 2020, <https://balkans.aljazeera.net/teme/2020/11/12/sporazum-o-nagorno-karabahu-kakva-je-bila-uloga-turske>, 8/3/2022.
- Бжежински, Збигњев, *Велика шаховска табла*, ЦИД Подгорица – Романов Бања Лука, 2001.
- Бранковић, Живојин, „Рат у Нагорно-Карабаху: Масовна употреба беспилотних летелица, артиљерије и оклопа", *Tango Six*, Ваздухопловни портал Србије, 2020, <https://tangosix.rs/2020/07/10/analiza-do-sada-vidjenog-rat-u-nagorno-karabahu-masovna-upotreba-bespilotnih-letelica-artiljerije-i-oklopa/>, 8/3/2022.

- Головић, Рајко, *Утицај постхладноратовског система односа на геополитички значај закавказског региона као извора сигурносне неизвјесности*, магистарски рад, Факултет политичких наука Универзитета Црне Горе, Подгорица, 2017.
- Јовић-Лазић, Ана и Лаћевац, Ивона, „Замрзнути сукоби и преговарачки процеси у региону Јужног Кавказа”, *Међународна политика*, год. LXIV, бр. 1152, 2013.
- Јовић-Лазић, Ана, „Решавање и превенција сукоба у региону јужног Кавказа”, Драган Ђукановић (ур.), *Савремени међународни изазови: глобална и регионална перспектива*, Београд, 2008.
- Крећа, Миленко, *Међународно јавно право*, Службени гласник, Београд, 2010.
- Мајетић, Вања, „Иран постаје геополитички губитник због братске земље и сусједа са којим је на рубу рата, на своје прилике већ чекају главни играчи”, *Тпортал*, 2021, <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/iran-postaje-geopoliticki-gubitnik-zbog-bratske-zemlje-i-susjeda-s-kojim-je-na-rubu-rata-na-svoje-prilike-vec-cekaju-glavni-igraci-foto-20211010>, 8/3/2022.
- Милошевић, Милан, „Регионални сукоб са глобалним одјеком”, *Време*, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1872094>, 23/3/2021.
- Митровић, Данијела, „Азербејџанци жале за жртвама трагедије у Хоџалију”, *Балканин*, <http://balkanin.com/index.php/drustvo/item/954-azerbejdzanci-zale-za-zrtvama-tragedije-u-hodzaliju.html>, 22/3/2021.
- Петровић, Драган, Анђелковић, Драгомир и Николић, Горан, *Геополитика Закавказја*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010.
- „Потписан споразум о прекиду непријатељства између Азербејџана и Јерменије, под окриљем Русије”, *Данас*, <https://www.danas.rs/svet/potpisan-sporazum-o-prekidu-neprijateljstava-u-nagorno-karabahu-pod-okriljem-rusije/>, 21/3/2021.

THE HISTORICAL DETERMINANTS OF THE CAUCASUS: THE CASE STUDY OF AZERBAIJAN

ABSTRACT

The article analyses the post-Cold War world in the Caucasus region. Its exceptional economic and geostrategic significance is the main reason why the interests of the great powers have clashed in this area over the centuries. In this article, we put special emphasis on the political activities and actions of Azerbaijan throughout the course of two centuries. On the other hand, due to numerous ethnic intolerances, followed by war events and constant insecurity, global and regional actors are also involved because there is a justified fear that security and the fragile peace in this area will collapse, and it will have a negative effect on the entire international community. In that context, this paper will also discuss Azerbaijan's relations with its neighbours as well as with the great powers in the international world order.

Keywords: Azerbaijan, Nagorno-Karabakh, Caucasus, Geopolitics, oil.

АФРИКА И ИНДИЈА – ОД ЗАЈЕДНИЧКЕ
ПРОШЛОСТИ У ЗАЈЕДНИЧКУ БУДУЋНОСТ

Rajiv Bhatia, *India–Africa Relations Changing Horizons*, Routledge, London & New York, 2022, p. 244

Амбасадор Рајив Бхатиа (*Rajiv Bhatia*) магистрирао је политичке науке на Универзитету у Алахабаду. Он је истакнути сарадник на програму страних студија у *Gateway House* (индијски савет за глобалне односе). Члан је Међународног саветодавног савета Конфедерације индијске индустрије (*CII*), Савета за трговинску политику и бројних међународних форума. Током 37 година у индијској дипломатској служби (*IFS*) био је амбасадор у Мјанмару и Мексику и као високи комесар у Кенији, Јужноафричкој Републици и Лесоту. Такође, имао је и задужења у дирекцији за Јужну Азију. Амбасадор Бхатиа важи за ерудиту, он је такође редовни говорник о спољној политици и дипломатији у Индији и иностранству. Био је виши гостујући истраживач у периоду 2011–2013. на Институту за студије Југоисточне Азије (*ISEAS*) у Сингапуру.

Књига Рачива Бхатије која се бави односима Индије и Африке спада у ретку литературу, што сведочи о томе да је ово недовољно проучаван и потцењен аспект индијске спољне политике. Заправо ова књига представља тек треће капитално дело из ове области након радова Ручите Бери (*Ruchita Beri*)¹ из 2009. и Кумара Дубија (*Ajay Kumar Dubey*) и Апарците Бишвас (*Aparajita Biswas*) из 2016. године.²

¹ Beri Ruchita (ed.), *India and Africa: Enhancing Mutual Engagement*, Pentagon press, New Delhi, 2014.

² Ajay Kumar Dubey & Aparajita Biswas (eds), *India and Africa's partnership: A vision for a new future*, Springer, New Delhi, Heidelberg, New York, Dordrecht, London, 2016.

Бхатијино дело представља до сада најкомплетнији рад на ову тему, а разликује се од претходна два и по форми и по садржају. По форми, Бхатијина књига је монографија, док су претходно поменути наслови зборници, па је самим тим атрактивнија и приступачнија читаоцима који лакше могу да прате нит излагања. Док се радови Ручите Бери баве искључиво индијско-афричким односима, Бхатија настоји да ствари стави у шири контекст. Зборник радова Кумара Дубија и Апарците Бишвас представља приказ индо-афричких односа у контексту сарадње Југ-Југ с циљем да преиспита да ли је та сарадња заиста узајамно корисна. Приступ приликом писања ових текстова је економски детерминисан: као главна мерила сарадње су узети показатељи трговине, инвестиција, развојне помоћи.³ Бхатијин рад је политиколошке природе, он надилази сарадњу Југ-Југ и посматра целокупну „(нову) јагму за Африку”.

Ова књига истражује настанак и афирмацију Африке као значајног актера у глобалним токовима и трансформацију односа Индије и Африке; представља дубинско истраживање индијско-афричког партнерства у свим његовим аспектима. Књига описује историјску позадину и заједничку колонијалну прошлост како би контекстуализовала еволуцију индијско-афричког односа у прве две деценије XXI века. Приказана је детаљна анализа међународне јагме за Африку, која укључује глобалне актере као што су ЕУ, САД, Јапан и други, посебно се фокусирајући на растући утицај Кине у региону. Међутим, аутор индијске активности у Африци не посматра као конкуренцију Кини пошто тврди да су стратегије наступа две земље веома различите.

У погледу структуре књига покушава да покрије све релевантне аспекте своје централне теме. Прво поглавље почиње анализом Африке у транзицији крајем XX века, наговештавајући будућа кретања. Ово поглавље нуди кратак информативни приказ свих развојних проблема Африке наводећи веома занимљиве податке о противречностима на континенту. Друго поглавље прати еволуцију односа Индије са Африком кроз XX век. Овај сегмент не нуди пуки таксативни историјски приказ догађаја већ преглед узајамно корисних стари које Индија и Африка међусобно нуде. Поглавље треће ставља Африку у глобални контекст објашњавајући како је низ нација и мултилатералних актера из целог света био ангажован у

³ Ibid.

стварању веза са њом. Аутор посвећује посебну пажњу улози ЕУ као мултилатералног актера.⁴ У ранијим анализама аутора који су се бавили улогом мултилатералних актера, попут Дембисе Мојо (*Dambisa Moyo*)⁵ и Џонатана Гленија (*Jonathan Glennie*),⁶ улога ЕУ је бивала у потпуности занемарена, а пажња посвећена ММФ-у и Светској банци. Такође, Бхатија је први аутор који нуди приказе деловања УАЕ, Индонезије, Републике Кореје и Аустралије у Африци што сведочи о томе да број актера непрестано расте и да Африка постаје све атрактивније тржиште.⁷ Четврто поглавље улази у дубину „афричко-кинеског танга“, популарне теме за оне који се баве проучавањем Африке. За разлику од других аутора, попут Браутигама (*Deborah Brautigam*), Черуа (*Fantu Cheru*) и Обија (*Cyril Obi*), који нуде детаљну периодизацију кинеско-афричких односа, Бхатија је своди на само два периода: од 1949–1999 и такозвану еру самита од 2000. до данас.⁸ Он је сагласан са поменутиим ауторима да су највећа покретачка снага Кине у Африци инвестиције (пре свега у инфраструктуру) и трговина. Затим, Бхатија систематизује све критике на рачун деловања Кине у Африци. За разлику од поменутих аутора који се баве овом темом Бхатија не даје свој суд о деловању Кине у Африци већ констатује да је та одлука на афричким лидерима, на тај начин сугеришући да је „афричка судбина“ њихова властита одговорност, а не туђа брига.⁹ Пето поглавље говори о билатералним односима Индије и афричких земаља од 2000. године до данас нудећи прецизне податке о дипломатским посетама, пројектима, обиму трговинске размене и др. Аутор врши грубу класификацију индијско-афричке сарадње идентификујући три стуба сарадње: политички, економски и сарадњу између обичних људи (*people to people*), управо наглашавајући

⁴ Rajiv Bhatia, *India–Africa Relations Changing Horizons*, Routledge, London & New York 2022, pp. 29–32.

⁵ Dambisa Moyo, *Dead aid: why aid is not working and how there is a better way for Africa*, Penguin Books, London, 2009.

⁶ Glennie Jonathan, *The trouble with aid: Why less could mean more for Africa*, Zed Books, London & New York, 2008.

⁷ Rajiv Bhatia, *India–Africa Relations Changing Horizons*, op. cit., pp. 41–45.

⁸ Deborah Brautigam, *The Dragons Gift: The Real Story of China in Africa*, Palgrave Macmillan, London, 2009; Cheru Fantu & Obi Cyril (eds), *The rise of China and India in Africa: Challenges, opportunities and critical interventions*, Zed Books, London, 2010.

⁹ Rajiv Bhatia, *India–Africa Relations Changing Horizons*, op. cit., p. 66.

да би овај вид сарадње требало додатно развијати. На самом крају поглавља аутор запажа већу проактивност Индије од доласка премијера Нарендре Модија на власт. Поглавље шесто даје дубљи историјски приказ сарадње Индије са целим континентом укључујући и допринос Индије борби за осамостаљење афричких држава. Седмо поглавље говори о сарадњи Индије са афричким регионалним организацијама. Аутор објашњава значај и сложеност тих организација констатујући њихове неуједначене економске резултате и неостварен потенцијал. Као један од најбитнијих циљева Индије у Африци Бхатиа констатује поморску безбедност и економију мора, такозвану „плаву економију”. Аутор констатује врло битну разлику између Кине и Индије по питању поморске безбедности: Кина преузима контролу над лукама, Индија пак улаже у безбедносну сарадњу и склапа билатералне и мултилатералне уговоре у овој области. Осмо поглавље нуди приказ билатералних односа Индије са одабраним афричким земљама. Поменути четири поглавља (V–VIII) представљају засебну микро-целину унутар књиге и детаљно разматрају партнерство Индије и Африке у XXI веку, фокусирајући пажњу на три критична нивоа – континентални, регионални и билатерални. Девето поглавље усмерава пажњу читаоца изван домена владе и бизниса и фокусира се на расветљавање социокултурних веза, пре свега улогу индијске дијаспоре. Поглавље десето приказује процену развоја догађаја до краја 2020-их, укључујући утицај КОВИД-19 пандемије. Последње поглавље састоји се од два пододељка: први представља објективно поређење између приступа Кине и Индије Африци, док други нуди скуп промишљених препорука о томе како би се односи Индије и Африке могли ојачати у наредној деценији.

Књига је намењена научницима, али и свима онима који желе да се упознају са принципима деловања индијске спољне политике. Намера аутора је да своју страст према Африци пренесе на следећу генерацију африканиста и све оне који су заинтересовани за Африку садашњости и будућности.

Библиографија

Bhatia, Rajiv, *India–Africa Relations Changing Horizons*, Routledge, London & New York, 2022.

- Brautigam, Deborah, *The Dragons Gift: The Real Story of China in Africa*, Palgrave Macmillan, London, 2009.
- Cheru, Fantu & Obi, Cyril, (eds), *The rise of China and India in Africa: Challenges, opportunities and critical interventions*, Zed Books, London, 2010.
- Glennie, Jonathan, *The trouble with aid: Why less could mean more for Africa*, Zed Books, London & New York, 2008.
- Kumar, Dubey, Ajay & Biswas, Aparajita (eds), *India and Africa's partnership: A vision for a new future*, Springer, New Delhi, Heidelberg, New York, Dordrecht, London, 2016.
- Moyo, Dambisa, *Dead aid: why aid is not working and how there is a better way for Africa*, Penguin Books, London, 2009.
- Ruchita, Beri (ed.), *India and Africa: Enhancing Mutual Engagement*, Pentagon press, New Delhi, 2014.

Данило БАБИЋ

THE SUBJECTS OF INTERNATIONAL LAW IN TIMES OF PANDEMIC – INTERNATIONAL ORGANIZATIONS AND STATES' RESPONSE TO COVID-19

Sanja Jelisavac Trošić & Jelica Gordanić (eds), *International Organisations and States' Response to COVID-19*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2021, p. 484.

Every person living on the planet Earth in the previous two years could have felt the effects of the COVID-19 pandemic. It only makes sense that the same can be said for the subjects in the international arena as well. Therefore, the collection of papers published by the Institute of International Politics and Economics in 2021 entitled “International Organisations and States' Response to COVID-19” is a book with many possible advantages. Living in the 21st century and studying international relations can be challenging *per se*, but adding to that the pandemic that the world has never seen before makes it even harder. The crisis caused by COVID-19 differs from the previous ones because it has influenced the health, political, security, and economic systems of almost every state in the world.¹ That is why such a collection of papers is important.

Sanja Jelisavac Trošić and Jelica Gordanić worked hard on the book's editing. It is certain to say they have done it successfully. The editors clearly intended for this book to be international in scope, not

¹ Ana Jović Lazić i Sanja Jelisavac Trošić, “Evropska unija i pandemija virusa Kovid 19 – neposredni odgovor i dugoročne mere za prilagođavanje budućim krizama”, u: Nevena Stanković, Dragana Dabić i Goran Bandov (ur.), *Razvojni pravci Evropske unije nakon pandemije Kovid 19*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2021, p. 94.

only in terms of its content but also in terms of authors. There are 28 papers written by 41 authors from Japan, Cuba, Turkey, Egypt, Slovakia, Spain, Serbia, China, Russia, Israel, Poland, Latvia, Hungary, Belarus, France, Italy, and Bulgaria. Based on the topics, the papers are divided into three thematic units.

The first thematic unit is called "International Organisations' response to COVID-19". There are eleven papers dedicated to the African Union, the Organisation of the American States, the European Union, human rights, the World Health Organisation, the World Trade Organisation, NATO, the United Nations, the Eurasian Economic Union, and cyber diplomacy. The overall impression of this part is that numerous organisations have shown their shortcomings when it comes to functioning. In that sense, the African Union has faced many challenges in response to COVID-19, as Ahmed Amal described. After discussing the substantial and contextual obstacles that the African Union was facing in responding to COVID-19, he concluded that while the African Union has shown a strong interest and responsibility in assisting in the early detection and treatment of the coronavirus, several constraints that were inherited from the previous years have limited its ability to provide a successful and effective response to the virus.² In this unit, the correlation between democracy and the coronavirus is emphasised. The Organisation of the American States is well aware of this connection and the importance of perseverance of the democratic stability in the Americas. Speaking of democracy, this unit contains a paper devoted to political groups in the European Parliament. The European Parliament is the largest transnational democratic voting system in the world, and this study was devoted to finding out how each of these political groups acted regarding the pandemic.³ The conclusion is that the European Union was insufficient in the process of fighting the coronavirus, but since there are problems arising inside the European Union, it is very difficult to form a common position

² Ahmed Amal, "Confronting an unprecedented crisis with limited resources: the African Union's response to COVID-19", in: Sanja Jelisavac Trošić & Jelica Gordanić (eds), *International Organizations and States' response to COVID-19*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2021, p. 28.

³ Ekrem Yaşar Akçay & Halil Emre Deniz, "The COVID-19 policies of political groups in the European Parliament", in: Sanja Jelisavac Trošić & Jelica Gordanić (eds), *International Organizations and States' response to COVID-19*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2021, p. 54.

among the member states that would lead to solidarity and coordination. Additionally, the global role and leadership of the European Union have been challenged. This part of the book would be incomplete without the papers dedicated to the World Health Organisation, the World Trade Organisation, NATO, the United Nations, and the Eurasian Economic Union. The overall impression is that all of these organisations have already had their own problems and shortcomings that the COVID-19 pandemic and the crisis only made worse.

The second thematic unit, "States' Response to COVID-19: Cooperation and Comparison", consists of nine papers. Narratives and dissent; the economic impact of the pandemic; socio-economic response; foreign aid and donor competition; Russian-Chinese cooperation during the pandemic; China-CEEC cooperation; Japan and South Korea's policies in response to COVID-19; various countries' approaches to compulsory licensing during the pandemic; and public procurement during the pandemic in relation to the Republic of Serbia are among the topics discussed. These papers lead the readers to conclude that cooperation among the states may be a good mechanism for reducing all the negative effects that the crisis has brought and also to stop negative economic consequences. Of course, states dealing with the crisis used many narratives in the context of COVID-19. One of the main ones is the anti-Chinese one, which was associated with the appearance of the disease in the Wuhan province. This led to polarisation, not only in the European Union but also in the US in light of the 2020 elections. But not only here. The negative implications have been noticed in the socio-economic implications of the crisis. The states decided to intervene by implementing measures that were supposed to protect the domestic economy. Even though there were some effective measures in Serbia, such as covering wage costs and moratoriums on debt repayment, the biggest obstacle to the effectiveness of all the measures was the invisible informal segment of the Serbian economy.⁴ In this unit, there are also papers devoted to

⁴ Nataša Stanojević & Slobodan Kotlica, "Socio-economic response to coronavirus challenges: a comparative study of Serbia and the selected European countries", in: Sanja Jelisavac Trošić & Jelica Gordanić (eds), *International Organizations and States' response to COVID-19*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2021, p. 257.

bilateral relations and cooperation that demonstrate the importance of mutual cooperation when dealing with the crisis.

Finally, the third part of the book is entitled "Individual States' Response to COVID-19". There are eight papers devoted to the measures that states such as Latvia, Turkey, Slovakia, China, France, Belarus, and Egypt imposed during the pandemic, but also other questions, such as human rights and violence. The overall conclusion that could be drawn from this unit is that the coronavirus has brought many negative consequences. For example, this can be seen in the area of human rights, specifically the rights of women and girls. In Turkey, the impact on the rights to equal access to education, on the right to life, well-being and gender equality, on the rights to equal access to essential services and justice, on the right to equal access to health services, on freedom and the right to paid work and gender equality in employment, and much more were noted. Therefore, the pandemic has only deepened the pre-existing inequalities in Turkey.⁵ Another aspect where this negative influence can be seen is international student mobility. The situations in France, Belarus, and Egypt show that the problems are more or less similar: the vaccine issue, lack of institutional behaviour, and the protection of basic rights.

It is without a doubt that international organisations and states are the main subjects in public international law and the main actors in the international community. This collection of papers managed to show how both of these subjects responded to COVID-19, and that is where the value of this book lies. Also, there has been a lot of commentary on whether 2020 will have transformative effects on world politics.⁶ Reading the papers from this collection may lead to some conclusions. When it comes to international organisations and states and their management in the pandemic, interested researchers, students, teachers, or simply anyone with an interest in this area could find answers to many of their possible questions. Therefore, we could

⁵ Kadriye Bakirci, "Impacts of COVID-19 measures on women's and girls' human rights in Turkey", in: Sanja Jelisavac Trošić & Jelica Gordanić (eds), *International Organizations and States' response to COVID-19*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2021, p. 391.

⁶ Jovana Blešić, "The United Nations combat against COVID-19 – the alarm for the Security Council reform?", in: Sanja Jelisavac Trošić & Jelica Gordanić (eds), *International Organizations and States' response to COVID-19*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2021, p. 172.

recommend this collection of papers with great certainty that it could be of great use.

Literature

Akçay Ekrem Yaşar & Deniz Halil Emre, "The COVID-19 policies of political groups in the European Parliament", in: Sanja Jelisavac Trošić & Jelica Gordanić (eds), *International Organizations and States' response to COVID-19*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2021.

Amal Ahmed, "Confronting an unprecedented crisis with limited resources: the African Union's response to COVID-19", in: Sanja Jelisavac Trošić & Jelica Gordanić (eds), *International Organizations and States' response to COVID-19*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2021.

Bakirci Kadriye, "Impacts of COVID-19 measures on women's and girls' human rights in Turkey", in: Sanja Jelisavac Trošić & Jelica Gordanić (eds), *International Organizations and States' response to COVID-19*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2021.

Blešić Jovana, "The United Nations combat against COVID-19 – the alarm for the Security Council reform?", in: Sanja Jelisavac Trošić & Jelica Gordanić (eds), *International Organizations and States' response to COVID-19*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2021.

Jović Lazić Ana i Jelisavac Trošić Sanja, "Evropska unija i pandemija virusa Kovid 19 – neposredni odgovor i dugoročne mere za prilagođavanje budućim krizama", u: Nevena Stanković, Dragana Dabić i Goran Bandov (ur.), *Razvojni pravci Evropske unije nakon pandemije Kovid 19*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2021.

Stanojević Nataša & Kotlica Slobodan, "Socio-economic response to coronavirus challenges: comparative study of Serbia and the selected European countries", in: Sanja Jelisavac Trošić & Jelica Gordanić (eds), *International Organizations and States' response to COVID-19*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2021.

Jovana BLEŠIĆ

Међународна политика

Рецензенти

- Др Александар Гајић, научни саветник, Институт за европске студије, Београд
- Др Александар Јазић, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд
- Доц. др Александар Милошевић, доцент, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
- Др Александар Митић, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд
- Др Александра Тошовић-Стевановић, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд
- Др Анђела Ђукановић, научни сарадник, Институт за социолошка и криминолошка истраживања
- Др Благоје Бабић, научни саветник, Српска академија економских наука, Београд
- Др Богдан Стојановић, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд
- Проф. др Владан Павловић, редовни професор, Економски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
- Доц. др Владимир Ајзенхамер, доцент, Факултет безбедности, Универзитет у Београду
- Проф. др Владимир Гречић, редовни професор, Српска академија економских наука, Београд
- Др Владимир Ристановић, научни сарадник, Институт за европске студије
- Проф. др Дејан Молнар, ванредни професор, Економски факултет, Универзитет у Београду
- Проф. др Драган Ђукановић, редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
- Др Драган Петровић, научни саветник, Институт за међународну политику и привреду, Београд

Међународна политика бр. 1184, јануар-април 2022. године	Проф. др Драгољуб Тодић, редовни професор, Институт за међународну политику и привреду, Београд Др Душан Достанић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд Др Душан Пророковић, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд Др Душко Димитријевић, научни саветник, Институт за међународну политику и привреду, Београд Др Едита Стојић-Карановић, научни саветник, Институт за међународну политику и привреду, Београд Др Жаклина Новичић, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд Др Ивона Лаћевац, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд Др Игор Новаковић, директор истраживања, Центар за међународне и безбедносне послове, ISAC фонд, Београд Др Јелена Костић, виши научни сарадник, Институт за упоредно право, Београд
Институт за међународну политику и привреду (ИМПП)	Проф. др Јелена Лопичић-Јанчић, редовни професор, Факултет за дипломатију и безбедност Др Јелица Горданић, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд Др Катарина Закић, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд Др Марина Костић, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд Доц. др Марко Дашић, доцент, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду Др Марко Ковачевић, асистент, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду Др Марко Новаковић, виши научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд Др Милан Игрутиновић, научни сарадник, Институт за европске студије, Београд Доц. др Милан Липовац, доцент, Факултет безбедности Универзитет у Београду Др Милорад Стаменовић, научни сарадник, Inventis, Universite Cote'D Azur, Француска Др Милош Јончић, научни сарадник и министар саветник, Министарство спољних послова Републике Србије

Др Милош Петровић, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд

Проф. др Милош Хрњаз, ванредни професор Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

Др Мина Зиројевић, виши научни сарадник, Институт за упоредно право, Београд

Др Мирослав Антевски, виши научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд

Др Михајло Вучић, виши научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд

Др Миша Ђурковић, научни саветник, Институт за европске студије, Београд

Др Нада Радушки, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

Др Наташа Станојевић, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд

Др Небојша Вуковић, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд

Др Невена Станковић, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд

Проф. др Немања Џуверовић, ванредни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

Др Сања Јелисавац Трошић, виши научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд

Др Сенада Шело Шабић, виша знавствена сарадница, Институт за развој и међународне односе, Загреб

Проф. др Синиша Атлагић, редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

Др Слободан Јанковић, виши научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд

Др Срећко Ђукић, амбасадор у пензији, Форум за међународне односе Европског покрета у Србији, Београд

Доц. др Стеван Недељковић, доцент, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

Др Стеван Рапаић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Др Урош Ђемаловић, научни сарадник, Институт за европске студије, Београд

Проф. др Филип Ејдус, ванредни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

УРЕЂИВАЧКА ПОЛИТИКА

Међународна политика је часопис Института за међународну политику и привреду у Београду, водећег српског института за проучавање међународних односа. Реч је о једном од најстаријих часописа у Србији који објављује научне и стручне чланке из области међународних односа и спољне политике.

У своја три годишња издања, часопис *Међународна политика* има за циљ да припадницима академске заједнице, доносиоцима одлука, као и заинтересованим припадницима шире јавности, понуди научне и стручне чланке оријентисане на разматрање широког спектра међународних и спољно-политичких питања. Током скоро седам деценија постојања, часопис је стекао признање у земљи и свету као извор чланака, анализа, студија и документације од ауторитета о савременом развоју међународних односа.

Часопис објављује висококвалитетне научне и стручне чланке о актуелним међународним политичким, друштвеним, економским, безбедносним и правним питањима, са нагласком на регионе и теме од спољнополитичког интереса за Србију. Приоритет се даје чланцима који пружају теоријски и емпиријски допринос литератури о актуелним спољнополитичким и међународним питањима, као и о националној, регионалној и глобалној политици. Часопис има посебан интерес да објављује чланке који комбинују концептуалну и теоријску перспективу са емпиријским анализама које се ослањају на различите методолошке приступе.

Иако је, у првих седам деценија постојања, часопис *Међународна политика* приоритетно објављивао прилоге о међународним односима на српском језику, тренутно стање међународних односа и политичких наука у Србији омогућава часопису да се све више фокусира на допринос глобалној литератури о међународним односима објављивањем чланака и на енглеском језику, који су написани од стране домаћих или иностраних аутора.

Стремљење ка рационалном погледу на савремене међународне односе, а посебно на спољну политику Србије, приоритет је уређивачког концепта *Међународне политике*. Уређивачки одбор даје првенство прилозима који садрже професионални и уравнотежени приступ међународним питањима, као и ауторима који нуде отворена, непристрасна и љубопитљива гледишта

актуелних међународних процеса. На тај начин часопис настоји да на што кредибилнији начин објасни разнолике и недовољно истражене нове феномене на међународној сцени.

ОБАВЕЗЕ ИЗДАВАЧКОГ САВЕТА, УРЕДНИКА И УРЕЂИВАЧКОГ ОДБОРА

Издавачки савет је саветодавно тело које активно доприноси развоју часописа. Задаци и дужности чланова Савета су: подршка развоју часописа, промоција часописа, подстицање стручњака у научном истраживању политичких, безбедносних, економских и правних аспеката међународних односа да се укључе у рад часописа као аутори и/или рецензенти, писање уводника, рецензија и коментара о радовима.

Главни и одговорни уредник *Међународне политике* доноси коначну одлуку о томе који ће се рукописи објавити. Приликом доношења одлуке главни и одговорни уредник руководи се уређивачком политиком водећи рачуна о законским прописима који се односе на клевету, кршења ауторских права и плагирање.

Главни и одговорни уредник и његов заменик задржавају дискреционо право да примљене рукописе процене и одбију без рецензирања, уколико утврде да не одговарају садржинским и формалним стандардима писања научноистраживачког рада и тематским захтевима уређивачке политике. Радови који не задовољавају техничке стандарде прописане Упутством за ауторе, чак и у случају да је садржај коректан, биће враћени ауторима на усклађивање. У редовним околностима, редакција обавештава аутора о томе да ли је прихватила текст и покренула поступак рецензирања у року од седам дана од датума пријема рукописа.

Главни и одговорни уредник, његов заменик и чланови Уређивачког одбора не смеју да буду у било каквом сукобу интереса у вези са рукописима које разматрају. Из поступка избора рецензената и одлучивања о судбини рукописа искључују се чланови Уређивачког одбора код којих постоји сукоб интереса. Ако такав сукоб интереса постоји, о избору рецензената и судбини рукописа одлучује главни и одговорни уредник. Главни и одговорни уредник, његов заменик и чланови Уређивачког одбора су дужни да благовремено пријаве постојање сукоба интереса.

Главни и одговорни уредник, његов заменик и Уређивачки одбор дужни су да суд о рукопису донесу на основу његовог садржаја, без расних, полних/родних, верских, етничких или политичких предрасуда.

Уредници и чланови Уређивачког одбора не смеју да користе необјављен материјал из предатих рукописа за своја истраживања без изричите писане дозволе аутора, а информације и идеје изнете у предатим рукописима морају се чувати као поверљиве и не смеју да се користе за стицање личне користи.

Уредници и чланови редакције дужни су да предузму све разумне мере како би идентитет рецензента остао непознат ауторима пре, током и након поступка рецензије и како би идентитет аутора остао непознат рецензентима.

ОБАВЕЗЕ АУТОРА

Аутори гарантују да рукопис представља њихов оригиналан допринос, да није објављен раније и да се не разматра за објављивање на другом месту. Истовремено предавање истог рукописа у више часописа представља кршење етичких стандарда. Такав рукопис се моментално искључује из даљег разматрања. Аутори такође гарантују да након објављивања у часопису *Међународна политика* рукопис неће бити објављен у другој публикацији на било ком језику без сагласности носиоца ауторских права.

У случају да је послати рукопис резултат научноистраживачког пројекта или да је, у претходној верзији, био изложен на скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), детаљнији подаци о пројекту, конференцији и слично, наводе се у фусноти на самом почетку текста. Рад који је већ објављен у неком часопису не може бити прештампан у *Међународној политици*.

Аутори су дужни да се придржавају етичких стандарда који се односе на научноистраживачки рад. Аутори гарантују да рукопис не садржи неосноване или незаконите тврдње и не крши права других. Издавач неће сносити никакву одговорност у случају испостављања било каквих захтева за накнаду штете.

Садржај рада

Рад треба да садржи довољно детаља и референци како би се рецензентима, а потом и читаоцима омогућило да провере тврдње које су у њему изнесене. Намерно изношење нетачних тврдњи представља кршење етичких стандарда. Прикази скупова и књига морају да буду прецизни и објективни.

Аутори сnose сву одговорност за садржај предатих рукописа и дужни су да, ако је то потребно, пре њиховог објављивања прибаве сагласност свих лица или институција које су непосредно учествовале у истраживању које је у рукопису представљено.

Аутори који желе да у рад укључе илустрације, табеле или друге материјале који су већ негде објављени обавезни су да за то прибаве сагласност носилаца ауторских права. Материјал за који такви докази нису достављени сматраће се оригиналним делом аутора.

Ауторство

Аутори су дужни да као ауторе наведу само она лица која су значајно допринела садржају рукописа, односно дужни су да сва лица која су значајно допринела садржају рукописа наведу као ауторе. Ако су у битним аспектима истраживачког пројекта и припреме рукописа учествовала и друга лица која нису аутори, њихов допринос треба поменути у напомени или захвалници.

Навођење извора

Аутори су дужни да исправно цитирају изворе који су битно утицали на садржај истраживања и рукописа. Информације које су добили у приватном разговору или кореспонденцији са трећим лицима, приликом рецензирања пријава пројекта или рукописа и слично, не смеју се користити без изричите писане дозволе извора.

Плагијаризам

Плагирање, односно преузимање туђих идеја, речи или других облика креативног израза и представљање као својих, представља грубо кршење научне и издавачке етике. Плагирање може да укључује и кршење ауторских права, што је законом кажњиво. Плагијат обухвата следеће:

- Дословно или готово дословно преузимање или смишљено парафразирање (у циљу прикривања плагијата) делова текстова других аутора без јасног указивања на извор или обележавање копираних фрагмената (на пример, коришћењем наводника);
- Копирање слика или табела из туђих радова без правилног навођења извора и/или без дозволе аутора или носилаца ауторских права.

Рукописи код којих постоје јасне индикације да се ради о плагијату биће аутоматски одбијени и ауторима ће бити трајно забрањено да објављују у часопису.

Ако се установи да је рад који је објављен у часопису плагијат, исти ће бити повучен у складу са процедуром описаном под *Повлачење већ објављених радова*, а ауторима ће бити трајно забрањено да објављују у часопису.

Сукоб интереса

Аутори су дужни да у раду укажу на финансијске или било које друге сукобе интереса који би могли да утичу на изнесене резултате и интерпретације.

Грешке у објављеним радовима

У случају да аутори открију важну грешку у свом раду након његовог објављивања, дужни су да моментално о томе обавесте уредника или издавача и да са њима сарађују како би се рад повукао или исправио.

Предавањем рукописа редакцији *Међународне политике* аутори се обавезују на поштовање наведених обавеза.

ОБАВЕЗЕ РЕЦЕНЗЕНАТА

Рецензенти су дужни да стручно, аргументовано, непристрасно и у задатим роковима доставе уреднику оцену научне вредности рукописа.

Рецензенти евалуирају радове у односу на усклађеност теме рада са профилем часописа, релевантност истраживане области и примењених метода, оригиналност и научну релевантност података изнесених у рукопису, стил научног излагања и опремљеност текста научним апаратом.

Рецензент који има основане сумње или сазнања о кршењу етичких стандарда од стране аутора дужан је да о томе обавести уредника. Рецензент треба да препозна важне објављене радове које аутори нису цитирали. Он треба да упозори уредника и на битне сличности и подударности између рукописа који се разматра и било којег другог објављеног рада или рукописа који је у поступку рецензије у неком другом часопису, ако о томе има лична сазнања. Ако има сазнања да је исти рукопис разматра у више часописа у исто време, рецензент је дужан да о томе обавести уредника.

Рецензент не сме да буде у сукобу интереса са ауторима или финансијером истраживања. Уколико постоји сукоб интереса, рецензент је дужан да о томе моментално обавести уредника.

Рецензент који себе сматра некомпетентним за тему или област којом се рукопис бави дужан је да о томе обавести уредника.

Рецензија мора бити објективна. Суд рецензената мора бити јасан и поткрепљен аргументима.

Рукописи који су послати рецензенту сматрају се поверљивим документима. Рецензенти не смеју да користе необјављен материјал из предатих рукописа за своја истраживања без изричите писане дозволе аутора, а информације и идеје изнесене у предатим рукописима морају се чувати као поверљиве и не смеју се користити за стицање личне користи.

ПОСТУПАК РЕЦЕНЗИЈЕ

Примљени радови подлежу рецензији. Циљ рецензије је да главном и одговорном уреднику помогне у доношењу одлуке о томе да ли рад треба прихватити или одбити и да кроз процес комуникације са ауторима побољша квалитет рукописа.

Рецензије су двоструко анонимне – идентитет аутора је непознат рецензентима и обрнуто. Идентитет рецензената остаје непознат ауторима и обрнуто пре, током и након поступка рецензије. Уредници гарантују да ће пре слања рукописа на рецензију из њега бити уклоњени лични подаци аутора (пре свега, име и афилијација) и да ће се предузети све разумне мере како би идентитет аутора остао непознат рецензентима. Током читавог процеса, рецензенти делују независно једни од других. Рецензентима није познат идентитет других рецензената. Ако одлуке рецензената нису исте, уредници могу да траже мишљење других рецензената.

Рок за окончање поступка рецензирања је 30 дана од датума када рецензенти приме рукопис.

Избор рецензената спада у дискрециона права главног и одговорног уредника и његовог заменика. Рецензенти морају да располажу релевантним знањима у вези са облашћу којом се рукопис бави и не смеју бити из исте институције као аутор, нити то смеју бити аутори који су у скорије време објављивали публикације заједно (као коаутори) са са било којим од аутора поднесеног рада.

Уредници шаљу поднети рукопис са обрасцем рецензије двојици рецензената који су стручњаци за научну област којом се рад бави. Образац рецензије садржи низ питања на која треба одговорити, а која рецензентима указују који су то аспекти које треба обухватити како би се донела одлука о судбини једног рукописа. У завршном делу обрасца, рецензенти морају да наведу своја запажања и предлоге како да се поднети рукопис побољша.

Током поступка рецензије уредници могу да захтевају од аутора да доставе додатне информације (укључујући и примарне податке), ако су оне потребне за доношење суда о научном доприносу рукописа. Уредници и рецензенти морају да чувају такве информације као поверљиве и не смеју их користити за стицање личне користи.

У случају да аутори имају озбиљне и основане замерке на рачун рецензије, уредници ће проверити да ли је рецензија објективна и да ли задовољава академске стандарде. Ако се појави сумња у објективност или квалитет рецензије, уредници ће тражити мишљење других рецензената.

РАЗРЕШАВАЊЕ СПОРНИХ СИТУАЦИЈА

Сваки појединац или институција могу у било ком тренутку да уредницима и/или Уређивачком одбору пријаве сазнања о кршењу етичких стандарда и другим неправилностима и да о томе доставе неопходне информације и доказе.

Провера изнетих навода и доказа

- Главни и одговорни уредник ће у договору са Уређивачким одбором одлучити о покретању поступка који има за циљ проверу изнесених навода и доказа;
- Током тог поступка сви изнесени докази сматраће се поверљивим материјалом и биће предочени само оним лицима која су директно укључена у поступак;
- Лицима за која се сумња да су прекршила етичке стандарде биће дата могућност да одговоре на изнете оптужбе.

Одлуке у вези са утврђеним кршењем етичких стандарда доноси главни и одговорни уредник у сарадњи са Уређивачким одбором и, ако је то потребно, групом стручњака. Предвиђене су следеће мере, а могу се примењивати појединачно или истовремено:

- Објављивање саопштења или уводника у ком се описује случај кршења етичких стандарда;
- Слање службеног обавештења руководиоцима или послодавцима аутора/рецензента;
- Безусловно одбијање рукописа или повлачење већ објављеног рада у складу са процедуром описаном под *Повлачење већ објављених радова*;
- Аутору се трајно забрањује да објављује у часопису *Међународна политика*;
- Упознавање релевантних стручних организација или надлежних органа са случајем како би могли да предузму одговарајуће мере.

Приликом решавања спорних ситуација Уређивачки одбор се руководи смерницама и препорукама Одбора за етику у издаваштву (*Committee on Publication Ethics – COPE*, <http://publicationethics.org/resources/>).

ПОВЛАЧЕЊЕ ВЕЋ ОБЈАВЉЕНИХ РАДОВА

У случају кршења права издавача, носилаца ауторских права или аутора, повреде професионалних етичких кодекса, тј. у случају слања истог рукописа у више часописа у исто време, лажне тврдње о ауторству, плагијата, манипулације подацима у циљу преваре, као и у свим другим случајевима грубог кршења етичких стандарда, објављени рад се мора повући. У неким случајевима већ објављени рад се може повући и како би се исправиле накнадно уочене грешке.

Стандарди за разрешавање ситуација када мора доћи до повлачења рада дефинисани су од стране библиотека и научних тела, а иста пракса је усвојена и од стране часописа *Међународна политика*.

АУТОРСКА ПРАВА

Аутори преносе сва ауторска права на часопис *Међународна политика*. Када је рукопис прихваћен за објављивање, аутори преносе ауторска права на издавача. У случају да рукопис не буде прихваћен за штампу у часопису, аутори задржавају сва права. Списак права које аутори преносе на издавача детаљно је уређен Уговором о преносу ауторских права, који аутор потписује након што је чланак прихваћен за објављивање.

ОДРИЦАЊЕ ОДГОВОРНОСТИ

Ставови изнети у објављеним радовима не изражавају ставове уредништва и Уређивачког одбора. Аутори преузимају правну и моралну одговорност за идеје изнете у својим радовима. Издавач неће сносити никакву одговорност у случају испостављања било каквих захтева за накнаду штете.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Међународна политика је четворомесечник који излази у априлу, септембру и децембру сваке године.

Часопис објављује рецензиране ауторске прилоге и приказе скупова и књига из области међународних односа, спољне политике, међународног јавног права и међународне економије.

Услов за узимање у разматрање прилога је да буду припремљени у складу са следећим упутствима.

I – Упутство за писање чланака

1. Чланци треба да садрже од 5.000 до 8.000 речи.
2. Чланке писати ћирилицом, коришћењем фонта *Times New Roman*, величине 12, са бројевима страница у доњем десном углу.
3. Изнад наслова текста стоји име и презиме аутора чланка (и евентуална титула), назив институције у којој је запослен и њено седиште, као и лична адреса аутора за кореспонденцију (поштанска/институционална или електронска).
4. Уколико аутор има жељу да укаже читаоцима да поједини погледи изнети у чланку одражавају његов лични став, а не институције у којој је запослен, неопходно је да на крају наслова текста стави посебну фусноту са симболом * у којој ће то посебно напоменути.
5. Апстракт се прилаже и на српском и на енглеском језику и у њему аутор треба да укаже на истраживачко питање, најбитније хипотезе, контекст и закључке истраживања. Апстракт треба да садржи до 170 речи, а испод њега аутор наводи до 12 кључних речи.
6. Латинске, старогрчке и друге не-енглеске речи и изрази у тексту наводе се у *italic*-у (нпр. *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire*, итд.).
7. У тексту морају бити дата пуна имена, никако иницијали. Страно име и презиме треба писати у српској транскрипцији, с тим што се приликом првог помињања у тексту мора навести како гласе у оригиналу, и то у загради после српске транскрипције.
8. Фусноте је неопходно писати на дну стране (опција *Footnote*), а ознаке за фусноте стављати искључиво на крају реченице.

Податке о наведеној библиографској јединици у фуснотама треба навести у складу са следећим сугестијама:

а) Монографије

Пуно име и презиме аутора, наслов монографије (у *Italic-u*), назив издавача, место издавања, година издања, стр. уколико се наводи једна или више страна извора на српском језику, односно п. уколико се цитира једна страна извора на енглеском или pp. уколико се цитира више страница. Уколико се наводи више страница користи се средња црта без размака пре и после (нпр. стр. 123–245; pp. 22–50).

Када се наводи зборник радова на српском језику који је приредила једна особа, ставља се (ур.) или (прир.) са тачком у оба случаја. Са друге стране, када се ради о више уредника монографије на српском језику ставља се (урс), без тачке.

Када се наводи приређени зборник радова на енглеском језику који је приредило више приређивача, иза имена приређивача се у заградама ставља (eds), без тачке. Ако се ради о једном приређивачу, ставља се (ed.), са тачком.

Примери:

Богдан Стојановић, *Теорија денуклеаризације: зашто државе прекидају програме нуклеарног наоружања?*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2021, стр. 205.

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, str. 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 221.

Duško Lopandić (ed.), *Regional initiatives in Southeast Europe: multilateral cooperation programs in the Balkans*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2001, pp. 24–32.

Theodor Winkler, Brana Marković, Predrag Simić & Ognjen Pribićević (eds), *European Integration and the Balkans*, Center for South Eastern European Studies, Belgrade & Geneva Centre for the Democratic Control of the Armed Forces, Geneve, 2002, pp. 234–7.

б) Чланци у научним часописима

Пуно име и презиме аутора, наслов текста (под знацима навода), назив часописа (*Italic*), број тома, број издања, стр. (str. или pp.) од-до. Бројеви страница се одвајају средњом цртицом (–), без размака. Уколико су неки подаци непотпуни неопходно је то и нагласити.

Примери:

Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", in: Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford, 2003, pp. 878–84. (pp. 878–9 или p. 878).

Robert J. Bunker & John. R. Sullivan, "Cartel Evolution: Potentials and Consequences", *Transnational Organized Crime*, vol. 4, no. 2, Summer 1998, pp. 55–76.

в) Чланци у дневним новинама и часописима

Навести име аутора (или иницијале уколико су само они наведени), наслов чланка — под знацима навода, име новине или часописа (*Italic*) датум — написан арапским бројевима, број стране/страница.

Пример:

John Gapper, "Investor votes should count", *The Financial Times*, 17 April 2006, p. 9.

г) Навођење докумената

Навести назив документа (под знацима навода), члан, тачку или став на који се аутор позива, часопис или службено гласило у коме је документ објављен (*Italic*, број тома, број издања, место и годину издања).

Примери:

"Resolution 1244 (1999)", Security Council of the United Nations, 10 June 1999.

"Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine", *Službeni list APV*, br. 17/91, Novi Sad, 18. jun 1991, str. 1–14.

д) Навођење извора са Интернета

Име аутора, назив дела или чланка, пуна Интернет адреса која омогућава да се до наведеног извора дође укупцавањем наведене адресе, датум приступања страници на Интернету, број стране (уколико постоји и ако је прилог објављен у PDF-у).

Пример:

Maureen Lewis, *Who is Paying for Health Care in Eastern Europe and Central Asia?*, IBRD & World Bank, Washington D.C, 2000, Internet, [http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/\\$File/Who+is+Paying+tex t.pdf](http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/$File/Who+is+Paying+tex t.pdf), 14/09/2004, p. 3.

ђ) Понављање раније наведених извора

Када се позивамо на извор који је већ раније навођен у тексту после других фуснота, обавезно треба ставити име и презиме аутора, наслов извора, затим *op. cit.* И на крају број стране (нпр. Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", *op. cit.*, p. 879). *Ibid.* или *ibidem* користити искључиво при навођењу извора наведеног у претходној фусноти, уз назнаку броја стране/страница, уколико је нови навод из тог извора (нпр. *Ibid.*, p. 11).

9. На крају чланка прилаже се библиографија која треба да садржи све изворе и литературу навођене у тексту, а у форми каква је наведена у упутству за фусноте. Једина разлика је што се у библиографији обавезно наводи прво презиме па име аутора цитираног рада, и целокупна библиографија се организује према абecedном редоследу почетног имена навођених аутора (или назива коришћених докумената).

II – Упутство за писање приказа књига и скупова

1. Прикази скупова и књига не смеју бити дужи од две и по странице Word формата (проред *single*), односно не смеју садржати више од 1.200 речи (8.800 знакова са размацима).

2. На почетку приказа наводе се библиографске одреднице књиге у складу са правилима која су наведена за навођење монографија у фуснотама, с тим што на крају треба навести укупан број страница (нпр. 345 стр. p. 345).

3. Прикази књига и скупова морају садржати фусноте.

4. Аутор може навести и наднаслов приказа књиге или скупа великим словима — величина слова 14, што је подложно изменама од стране редакције часописа.

5. Величина слова, фонт и поравнање текста треба да буду у складу са раније наведеним сугестијама за писање чланака.

6. На крају приказа наводи се пуно име и презиме аутора у *Italic*-у, с тим што се презиме у целини пише великим словима (нпр. *Жаклина НОВИЧИЋ*).

* * *

Сви прилози достављају се на е-mail *Међународне политике*: mp@diplomacy.bg.ac.rs или др Ани Јовић-Лазић, главном и одговорном уреднику на е-mail: anajovic@diplomacy.bg.ac.rs.

Уредништво

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327

МЕЂУНАРОДНА политика / главни и одговорни
уредник Ана Јовић-Лазић. - Год. 1, бр. 1 (1950)-
. - Београд : Институт за међународну политику и
привреду, 1950- (Београд : Донат Граф). - 24 cm

Три пута годишње. - Друго издање на другом медијуму
: Međunarodna politika (Online) = ISSN 2787-0618

ISSN 0543-3657 = Међународна политика

COBISS.SR-ID 3092482

ИЗБОР ЛИТЕРАТУРЕ

ИНСТИТУТА ЗА МЕЂУНАРОДНУ ПОЛИТИКУ И ПРИВРЕДУ

ЧАСОПИСИ:

Međunarodna politika

Naučni časopis na srpskom
i engleskom jeziku

Review of International Affairs

Naučni časopis na engleskom jeziku

Međunarodni problemi

Naučni časopis na engleskom jeziku

Evropsko zakonodavstvo

Naučno-stručni časopis
za pravo Evropske unije

КЊИГЕ:

Слободан Комазец, Рајко Буквић, Бојан Димитријевић, Драган Петровић, Србија у савременим геоекономским процесима, тврд повез, 2022, 424 стр.

Жарко В. Обрадовић, Демократска Федеративна Југославија, велике силе и суседне државе, 2022, броширано, 270 стр.

Convergence and confrontation: The Balkans and the Middle East in the 21st century, Слободан Јанковић (ур.), броширано, 2021, 272 стр.

Bogdan Stojanović, *Teorija denuklearizacije: zašto države prekidaju programe nuklearnog naoružanja?*, тврд повез, 2021, 334 стр.

International organizations and states response to Covid-19, Sanja Jelisavac Trošić, Jelica Gordanić (eds.), тврд повез, 2021, 484 стр.

Kriza svetske ekonomije na početku XXI veka, Sanja Jelisavac Trošić (ur.), тврд повез, 2021, 340 стр.

Razvojni pravci Evropske unije nakon pandemije Kovid 19, Nevena Stanković, Dragana Dabić, Goran Bandov (ur.), тврд повез, 2021, 376 стр.

Miloš Petrović, *Vek od završetka Velikog rata: analitički osvrt na odabrana dokumenta iz istočnoevropske diplomatske istorije*, броширано, 2021, 138 стр.

Ivona Lađevac, *Kina i Rusija – quo vadis?*, броширано, 2021, 166 стр.

Konfliktne zone na postsovjetskom prostoru i regionalna bezbednost, Dragan Petrović (ur.), тврд повез, 2021, 430 стр.

Regionalna bezbednost: pristupi, elementi, dinamika, Nevena Šekarić, Vladimir Trapara (ur.), тврд повез, 2021, 310 стр.

Nataša Stanojević, Karakteristike privreda Bliskog Istoka i Severne Afrike i perspektive ekonomske saradnje sa Srbijom, тврд повез, 2021, 322 стр.

60th Anniversary of the Non-Aligned Movement, Duško Dimitrijević, Jovan Čavoški (eds.), тврд повез, 2021, 510 стр.

Europe in Changes: The Old Continent at a New Crossroads, Katarina Zakić and Birgül Demirtaş (eds.), тврд повез, 2021, 480 стр.

Izazovi savremenog sveta: strateško delovanje država ili rezultanta globalnih i lokalnih procesa i povoda?, Zoran Jeftić i Nenad Stekić (ur.), elektronska publikacija (CD), 2020, 260 стр.

Dragan Petrović, Rajko Bukvić, *Evropa i migrantsko pitanje 2014-2020.*, броширано, 2020, 190 стр.

Zarazne bolesti kao globalni bezbednosni izazov – Pandemija COVID-19: stvarnost i posledice, Zoran Jeftić i Mihajlo Kopanja (ur.), elektronska publikacija (CD), 2020, 295 стр.

Čovek, prostor, tehnologija, ideje: međunarodna bezbednost u trećoj dekadi 21. veka, Vladimir Ajzenhamer, Nebojša Vuković (ur.), тврд повез, 2020, 322 стр.

Nedržavni akteri u međunarodnom pravu, Mihajlo Vučić (ur.), тврд повез, 2020, 344 стр.

Russia and Serbia in the contemporary world: Bilateral relations, challenges and opportunities, Bogdan Stojanović, Elena Ponomareva (eds.), тврд повез, 2020, 260 стр.

Dragan Đukanović, *Balkan na posthladnoratovskom raskršću (1989-2020)*, drugo dopunjeno izdanje, броширано, 2020, 210 стр.

Security Challenges and the Place of the Balkans and Serbia in a Changing World, Ana Jović-Lazić and Alexis Troude (eds.), тврд повез, 2020, 346 стр.